Florus, Lucius Annaeus

FLORI

ET

PATERCULI

OPERA.

L. ANNÆI FLORI

EPITOME

RERUM ROMANARUM,

EX EDITIONE

J. FRID. FISCHERI,

SEDULÂ RECENSIONE ACCURATA.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY;
G. ET W. B. WHITTAKER; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET B. REYNOLDS:

EXCUDIT S. HAMILTON.

1818.

John S. Lawrence Estate
gt
5-5-1925

L. ANNÆI FLORI

EPITOME

RERUM ROMANARUM.

PROŒMIUM.

Populus Romanus, a rege Romulo in Cæsarem Augustum, septingentos per annos, tantum operum pace belloque gessit, ut, si quis magnitudinem imperii cum annis conferat, ætatem ultra putet. Ita late per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed generis humani facta discant. Nam tot laboribus periculisque jactatus est, ut, ad constituendum ejus imperium, contendisse Virtus et Fortuna viderentur. Quare cum præcipue hoc quoque operæ pretium sit cognoscere; tamen quia ipsa sibi obstat magnitudo, rerumque diversitas aciem intentionis abrumpit, faciam quod solent, qui terrarum situs pingunt: in brevi quasi tabellâ totam ejus imaginem amplectar, nonnihil, ut spero, ad admirationem principis populi collaturus, si pariter atque insimul universam magnitudinem ejus ostendero. Si quis ergo populum Romanum quasi hominem consideret, totamque ejus ætatem percenseat, ut cœperit, utque adoleverit, ut quasi ad quemdam juventæ florem pervenerit, ut postea velut consenuerit, quatuor gradus processusque ejus inveniet. Prima ætas sub regibus fuit, prope ducentos quinquaginta per annos, quibus circum ipsam matrem suam cum finitimis luctatus

est. Hæc erat ejus infantia. Sequens, a Bruto Collatinoque consulibus, in Appium Claudium, Quintum Fulvium consules, ducentos quinquaginta annos patet; quibus Italiam subegit. Hoc fuit tempus viris armisque incitatissimum: ideo quis adolescentiam dixerit. Dehinc ad Cæsarem Augustum ducenti anni, quibus totum orbem pacavit. Hæc jam ipsa juventa imperii, et quædam quasi robusta maturitas. A Cæsare Augusto in sæculum nostrum haud multo minus anni ducenti; quibus, inertiâ Cæsarum, quasi consenuit, atque decoxit; nisi quod sub Trajano principe movet lacertos, et, præter spem omnium, senectus imperii, quasi redditâ juventute, revirescit.

L. ANNÆI FLORI

RERUM ROMANARUM

LIBER PRIMUS.

CAP. I.

De Romulo, primo Romanorum Rege.

PRIMUS ille et Urbis et imperii conditor Romulus fuit, Marte genitus, et Rheâ Silviâ. Hoc de se sacerdos gravida confessa est; nec mox fama dubitavit, cum Amulii imperio abjectus in profluentem cum Remo fratre, non potuit exstingui: siquidem et Tiberinus amnem repressit; et relictis catulis lupa secuta vagitum uber admovit infantibus, matremque se gessit. Sic repertos apud arborem, regis pastor tulit in casam, atque educavit. Alba tunc erat Latio caput; Iuli opus: nam Lavinium patris Æneæ contemserat. Ab his Amulius jam bis septima soboles regnabat, fratre pulso Numitore, cujus ex filiâ Romulus. Igitur statim primâ juventæ face, patruum Amulium ab arce deturbat, avum reponit. Ipse, fluminis amator, et montium, apud quos erat educatus, mœnia novæ urbis agitabat. Gemini erant: uter auspicaretur, et regeret, adhibere placuit Deos. Remus montem Aventinum, hic Palatinum occupat. Prior ille sex vultures, hic postea, sed duodecim videt. Sic victor augurio urbem excitat, plenus spei, bellatricem fore: ita illi assuetæ sanguine et prædâ

aves pollicebantur. Ad tutelam novæ urbis sufficere vallum videbatur: cujus dum irridet angustias Remus, idque increpat saltu, dubium an jussu fratris, occisus est: prima certe victima fuit; munitionemque urbis novæ sanguine suo consecravit. Imaginem urbis magis quam urbem fecerat: incolæ deerant. Erat in proximo lucus: hunc Asylum facit; et statim mira vis hominum, Latini Tuscique pastores: quidam etiam transmarini; Phryges, qui sub Æneâ, Arcades, qui sub Euandro duce influxerant. Ita ex variis quasi elementis congregavit corpus unum; populumque Romanum ipse fecit. Res erat unius ætatis; populus virorum. Itaque matrimonia a finitimis petita: quia non impetrabantur, manu capta sunt. Simulatis quippe ludis equestribus, virgines, quæ ad spectaculum venerant, præda fuêre: et hæc statim causa bellorum. Pulsi fugatique Veientes: Cæninensium captum ac dirutum est oppidum. Spolia insuper opima de rege Feretrio Jovi manibus suis rex reportavit. Sabinis proditæ portæ per virginem: nec dolo; sed puella pretium rei, quam gerebant in sinistris, petierat; dubium clypeos, an armillas. Illi, ut et fidem solverent, et ulciscerentur, clypeis obruêre. Ita admissis intra mœnia hostibus, atrox in ipso foro pugna, adeo ut Romulus Jovem oraret, ut fœdam suorum fugam sisteret. Hinc templum et Stator Jupiter. Tandem sævientibus intervenêre raptæ laceris comis. Sic pax facta cum Tatio, fœdusque percussum: secutaque res mira dictu, ut, relictis sedibus suis, novam in urbem hostes demigrarent, et cum generis suis avitas opes pro dote sociarent. Auctis brevi viribus, hunc rex sapientissimus statum reipublicæ imposuit: juventus, divisa per tribus, in equis et armis ut ad subita belli excubaret; consilium reipublicæ penes senes esset, qui ex auctoritate *Patres*, ob ætatem *Senatus* vocabantur. His ita ordinatis, repente, cum concionem haberet ante urbem, apud Capreæ paludem, e conspectu ablatus

est. Discerptum aliqui a senatu putant ob asperius ingenium: sed oborta tempestas, solisque defectio, consecrationis speciem præbuêre; cui mox Julius Proculus fidem fecit, visum a se Romulum affirmans, augustiore formâ, quam fuisset: mandare præterea, ut se pro numine acciperent: *Quirinum* in cœlo vocari placitum Diis. Ita gentium Roma potiretur.

CAP. II.

De Numâ Pompilio.

SUCCEDIT Romulo Numa Pompilius, quem, Curibus Sabinis agentem, ultro petivêre, ob inclytam viri religionem. Ille sacra, et cærimonias, omnemque cultum Deorum immortalium, docuit: ille Pontifices, Augures, Salios, cæteraque populi Romani sacerdotia; annum quoque in duodecim menses, fastos dies nefastosque, descripsit. Ille Ancilia atque Palladium, secreta quædam imperii pignora, Janumque geminum, fidem pacis ac belli; in primis focum Vestæ virginibus colendum dedit, ut, ad simulacrum cœlestium siderum, custos imperii flamma vigilaret. Hæc omnia quasi monitu Deæ Egeriæ, quo magis barbari acciperent. Eo denique ferocem populum redegit, ut, quod vi et injuriâ occupaverat imperium, religione atque justitiâ gubernaret.

CAP. III.

De Tullo Hostilio.

EXCEPIT Pompilium Numam Tullus Hostilius, cui, in honorem virtutis, regnum ultro datum. Hic omnem militarem disciplinam, artemque bellandi, condidit. Itaque mirum in modum exercitâ juventute,

provocare ausus Albanos, gravem et diu principem populum. Sed cum, pari robore, frequentibus prœliis utrique comminuerentur, misso in compendium bello, Horatiis Curiatiisque, tergeminis hinc atque inde fratribus, utriusque populi fata permissa sunt. Anceps et pulchra contentio, exituque ipso mirabilis. Tribus quippe illinc vulneratis, hinc duobus occisis, qui supererat Horatius, addito ad virtutem dolo, ut distraheret hostem, simulat fugam; singulosque, prout sequi poterant, adortus exsuperat. Sic (rarum alias decus) unius manu parta victoria est; quam ille mox parricidio fœdavit. Flentem circa se spolia sponsi quidem, sed hostis, sororem viderat: hunc tam immaturum virginis amorem ultus est ferro. Citavêre leges nefas: sed abstulit virtus parricidam; et facinus intra gloriam fuit. Nec diu in fide Albanus. Nam Fidenate bello missi in auxilium ex fœdere, medii inter duos exspectavêre fortunam. Sed rex callidus, ubi inclinare socios ad hostem videt, tollit animos, quasi ipse mandâsset. Spes inde nostris, metus hostibus. Sic fraus proditorum irrita fuit. Itaque, hoste victo, ruptorem fœderis Metium Fufetium, religatum inter duos currus, pernicibus equis distrahit: Albamque ipsam, quamvis parentem, æmulam tamen, diruit; cum prius omnes opes urbis, ipsumque populum, Romam transtulisset; prorsus ut consanguinea civitas non periisse, sed in suum corpus rediisse rursus, videretur.

CAP. IV.

De Anco Marcio.

Ancus deinde Marcius, nepos Pompilii, pari ingenio. Hic igitur et mœnia muro amplexus est, et interfluentem Urbi Tiberinum ponte commisit: Ostiamque in ipso maris fluminisque confinio coloniam

posuit; jam tum videlicet præsagiens animo, futurum, ut totius mundi opes et commeatus illo velut maritimo Urbis hospitio reciperentur.

CAP. V.

De Tarquinio Prisco.

TARQUINIUS postea Priscus, quamvis transmarinæ originis, regnum ultro petens accipit ob industriam atque elegantiam; quippe qui, oriundus Corintho, Græcum ingenium Italicis artibus miscuisset. Hic et senatûs majestatem numero ampliavit, et centuriis tribus auxit, quâtenus Attius Navius numerum augeri prohibebat, vir summus augurio. Quem rex in experimentum rogavit, fierine posset, quod ipse mente conceperat? Ille, rem expertus augurio, posse, respondit. "Atqui hoc," inquit, "agitabam, an cotem illam secare novaculâ possem?" Augur, "Potes ergo," inquit; et secuit. Inde Romanis sacer auguratus. Neque pace Tarquinius quam bello promtior: duodecim namque Tusciæ populos frequentibus armis subegit. Inde fasces, trabeæ, curules, annuli, phaleræ, paludamenta, prætexta; inde, quod aureo curru, quatuor equis, triumphatur; togæ pictæ, tunicæque palmatæ; omnia denique decora et insignia, quibus imperii dignitas eminet.

CAP. VI.

De Servio Tullio.

SERVIUS TULLIUS deinceps gubernacula Urbis invadit. Nec obscuritas inhibuit, quamvis matre servâ creatum: nam eximiam indolem uxor Tarquinii Tanaquil liberaliter educaverat; et clarum fore visa

circa caput flamma promiserat. Ergo, inter Tarquinii mortem, annitente reginâ, substitutus in locum regis, quasi ad tempus, regnum dolo partum sic egit industrie, ut jure adeptus videretur. Ab hoc populus Romanus relatus in censum, digestus in classes, curiis atque collegiis distributus; summâque regis sollertiâ ita est ordinata respublica, ut omnia patrimonii, dignitatis, ætatis, artium, officiorumque discrimina in tabulas referrentur; ac si maxima civitas minimæ domûs diligentiâ contineretur.

CAP. VII.

De Tarquinio Superbo.

Postremus omnium fuit regum Tarquinius, cui cognomen Superbo ex moribus datum. Hic regnum avitum, quod a Servio tenebatur, rapere maluit, quam exspectare; immissisque in eum percussoribus, scelere partam potestatem non melius egit, quam acquisierat. Nec abhorrebat moribus uxor Tullia, quæ, ut virum regem salutaret, super cruentum patrem, vecta carpento, consternatos equos egit. Sed ipse in senatum cædibus, in omnes superbiâ, quæ crudelitate gravior est bonis, grassatus, cum sævitiam jam domi fatigâsset, tandem in hostes conversus est. Sic valida oppida in Latio capta sunt, Ardea, Ocriculum, Gabii, Suessa Pometia: tum quoque cruentus in suos: neque enim filium verberare dubitavit, ut simulanti transfugam apud hostes hinc fides esset. Cui Gabiis, ut voluerat, recepto, atque per nuntios consulenti quid fieri vellet, eminentia forte papaverum capita virgulâ excutiens, cum per hoc interficiendos esse principes intelligi vellet, (quæ superbia!) sic respondit. Tamen de manubiis captarum urbium templum erexit: quod cum inauguraretur, cedentibus cæteris Deis (mira res dictu!) restitêre Juventas et Terminus.

Placuit vatibus contumacia numinum, siquidem firma omnia et æterna pollicebantur. Sed illud horrendum, quod molientibus ædem in fundamentis humanum repertum est caput; nec dubitavêre cuncti, monstrum pulcherrimum imperii sedem, caputque terrarum promittere. Tamdiu superbiam regis populus Romanus perpessus est, donec aberat libido: hanc ex liberis ejus importunitatem tolerare non potuit: quorum cum alter ornatissimæ feminæ Lucretiæ stuprum intulisset, matrona dedecus ferro expiavit. Imperium tum regibus abrogatum.

CAP. VIII.

Anacephalæosis de septem Regibus.

HÆC est prima ætas populi Romani, et quasi infantia, quam habuit sub regibus septem, quâdam fatorum industriâ, tam variis ingenio, ut reipublicæ ratio et utilitas postulabat. Nam quid Romulo ardentius? tali opus fuit, ut invaderet regnum. Quid Numâ religiosius? ita res poposcit, ut ferox populus Deorum metu mitigaretur. Quid ille militiæ artifex Tullus? bellatoribus viris quam necessarius, ut acueret ratione virtutem. Quid ædificator Ancus? ut Urbem coloniâ extenderet, ponte jungeret, muro tueretur. Jam vero Tarquinii ornamenta et insignia quantam principi populo addiderunt ex ipso habitu dignitatem! Actus a Servio census quid effecit, nisi ut ipsa se nôsset respublica? Postremo Superbi illius importuna dominatio nonnihil, immo vel plurimum, profuit. Sic enim effectum est, ut agitatus injuriis populus cupiditate libertatis incenderetur.

CAP. IX.

De Mutatione Reipublicæ.

Igitur, Bruto Collatinoque ducibus et auctoribus, quibus ultionem sui moriens matrona mandaverat, populus Romanus ad vindicandum libertatis ac pudicitiæ decus, quodam quasi instinctu Deorum concitatus, regem repente destituit; bona diripit; agrum Marti suo consecrat; imperium in eosdem libertatis suæ vindices transfert, mutato tamen nomine et jure. Quippe ex perpetuo annuum placuit, ex singulari duplex, ne potestas solitudine vel morâ corrumperetur: Consulesque appellavit pro regibus, ut consulere se civibus suis debere meminissent. Tantumque libertatis novæ gaudium incesserat, ut vix mutati statûs fidem caperent; alterumque ex consulibus, tantum ob nomen et genus regium, fascibus abrogatis, Urbe dimitterent. Itaque substitutus Valerius Poplicola ex summo studio annixus est ad augendam liberi populi majestatem: nam et fasces ei pro concione submisit, et jus provocationis adversus ipsos dedit; et, ne specie arcis offenderet, eminentes ædes suas in plana submisit. Brutus vero favori civium etiam domûs suæ clade et parricidio velificatus est. Quippe cum studere revocandis in urbem regibus liberos suos comperisset, protraxit in forum, et concione mediâ virgis cecidit, et securi percussit, ut plane publicus parens in locum liberorum adoptâsse sibi populum videretur. Liber jam hinc populus Romanus prima adversus exteros arma pro libertate corripuit; mox pro finibus; deinde pro sociis; tum pro gloriâ et imperio, lacessentibus assidue usquequaque finitimis: quippe cui patrii soli gleba nulla, sed statim hostile pomœrium, mediusque inter Latium et Tuscos, quasi in quodam bivio collocatus, omnibus portis in hostem

incurreret: donec quasi contagione quâdam per singulos itum est; et, proximis quibusque correptis, totam Italiam sub se redegerunt.

CAP. X.

Bellum Etruscum cum Rege Porsenâ.

PULSIS ex Urbe regibus, prima pro libertate arma corripuit: nam Porsena, rex Etruscorum, ingentibus copiis aderat, et Tarquinios manu reducebat. Hunc tamen, quamvis et armis et fame urgeret, occupatoque Janiculo ipsis Urbis faucibus incubaret, sustinuit, repulit, novissime etiam tantâ admiratione perculit, ut superior ultro cum pæne victis amicitiæ fœdera feriret. Tunc illa Romana prodigia atque miracula, Horatius, Mucius, Clœlia; quæ nisi in annalibus forent, hodie fabulæ viderentur. Quippe Horatius Cocles, postquam hostes undique instantes solus submovere non poterat, ponte reciso transnatat Tiberim, nec arma dimittit. Mucius Scævola regem per insidias in castris ipsius aggreditur: sed ubi, frustrato circa purpuratum ejus ictu, tenetur, ardentibus focis injicit manum, terroremque geminat dolo. "Ut scias," inquit, "quem virum effugeris, idem trecenti juravimus;" cum interim (immane dictu!) hic interritus, ille trepidaret, tamquam manus regis arderet. Sic quidem viri. Sed ne quis sexus a laude cessaret, ecce et virginum virtus. Una ex obsidibus regi data, elapsa custodiam, Clœlia, per patrium flumen equitabat. Et rex quidem, tot tantisque virtutum territus monstris, valere, liberosque esse jussit. Tarquinii tamdiu dimicaverunt, donec Aruntem, filium regis, manu suâ Brutus occidit, superque ipsum mutuo vulnere exspiravit; plane quasi adulterum ad inferos usque sequeretur.

CAP. XI.

Bellum Latinum.

Latini quoque Tarquinios asserebant æmulatione et invidiâ; ut populus, qui foris dominabatur, saltem domi serviret. Igitur omne Latium, Mamilio Tusculano duce, quasi in regis ultionem, tollit animos. Apud Regilli lacum dimicatur diu Marte vario, donec Postumius ipse dictator signum in hostes jaculatus est (novum et insigne commentum), uti peteretur cursu. Cossus, equitum magister, exuere frenos imperavit (et hoc novum), quo acrius incurrerent. Ea denique atrocitas fuit prœlii, ut interfuisse spectaculo Deos fama tradiderit; duos in candidis equis; Castorem atque Pollucem nemo dubitavit. Itaque et imperator veneratus est, pactusque victoriam, templa promisit, et reddidit, plane quasi stipendium commilitonibus Diis. Hactenus pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis assidue, et sine intermissione, pugnatum est. Sora (quis credat?) et Algidum terrori fuerunt: Satricum atque Corniculum provinciæ. De Verulis et Bovillis, pudet, sed triumphavimus. Tibur, nunc suburbanum, et æstivæ Præneste deliciæ, nuncupatis in Capitolio votis petebantur. Idem tunc Fæsulæ, quod Carræ nuper: idem nemus Aricinum, quod Hercynius saltus; Fregellæ, quod Gesoriacum; Tiberis, quod Euphrates. Coriolos quoque (pro pudor!) victos adeo gloriæ fuisse, ut captum oppidum Caius Marcius Coriolanus, quasi Numantiam, aut Africam, nomini induerit. Exstant et parta de Antio spolia, quæ Mænius in suggestu fori, captâ hostium classe, suffixit; si tamen illa classis: nam sex fuêre rostratæ. Sed hic numerus illis initiis navale bellum fuit. Pervicacissimi tamen Latinorum Æqui et Volsci fuêre, et quotidiani (ut ita dixerim)

hostes. Sed hos præcipue Lucius Quintius domuit, ille dictator ab aratro, qui obsessa ac pæne jam capta Marci Minucii consulis castra egregiâ virtute servavit. Medium erat forte tempus sementis, cum patricium virum innixum aratro suo lictor in ipso opere deprehendit. Inde in aciem profectus, ne quid a rustici operis imitatione cessaret, victos, more pecudum, sub jugum misit. Sic expeditione finitâ, rediit ad boves rursus triumphalis agricola; fidem numinum! quâ velocitate! Intra quindecim dies cœptum, peractumque bellum; prorsus ut festinâsse dictator ad relictum opus videretur.

CAP. XII.

Bellum cum Etruscis, Faliscis, et Fidenatibus.

ASSIDUI vero et anniversarii hostes ab Etruriâ fuêre Veientes; adeo ut extraordinariam manum adversus eos promiserit, privatumque gesserit bellum, gens una Fabiorum. Satis superque idonea clades. Cæsi apud Cremeram trecenti, patricius exercitus; et Scelerato signata nomine, quæ proficiscentes in prœlium porta dimisit. Sed ea clades ingentibus expiata victoriis, postquam per alios atque alios duces robustissima capta sunt oppida; vario quidem eventu. Falisci se sponte dediderunt: cremati suo igne Fidenates: rapti funditus deletique Veientes. Falisci cum obsiderentur, mira visa est fides imperatoris, nec immerito; quod ludimagistrum, urbis proditorem, cum iis, quos adduxerat, pueris, vinctum sibi ultro remisisset. Eam namque vir sanctus, et sapiens, veram sciebat victoriam, quæ, salvâ fide, et integrâ dignitate, pareretur. Fidenæ, quia pares non erant ferro, ad terrorem movendum facibus armatæ, et discoloribus, serpentum in modum, vittis, furiali more processerant: sed habitus ille feralis eversionis omen

fuit. Veientium quanta res fuerit, indicat decennis obsidio. Tunc primum hiematum sub pellibus: taxata stipendio hiberna: adactus miles suâ sponte jurejurando, "nisi captâ urbe, non remeare." Spolia de Larte Tolumnio rege ad Feretrium reportata. Denique non scalis, nec irruptione, sed cuniculo et subterraneis dolis, peractum urbis excidium. Ea denique visa est prædæ magnitudo, cujus decimæ Apollini Pythio mitterentur; universusque populus Romanus ad direptionem urbis vocaretur. Hoc tunc Veii fuêre: nunc fuisse quis meminit? quæ reliquiæ? quod vestigium? Laborat annalium fides, ut Veios fuisse credamus.

CAP. XIII.

Bellum Gallicum.

Hîc, sive invidiâ Deûm, sive fato, rapidissimus procurrentis imperii cursus parumper Gallorum Senonum incursione supprimitur. Quod tempus populo Romano nescio utrum clade funestius fuerit, an virtutum experimentis speciosius. Ea certe fuit vis calamitatis, ut in experimentum illatam putem divinitus: scire volentibus immortalibus Diis, an Romana virtus imperium orbis mereretur. Galli Senones, gens naturâ ferox, moribus incondita, ad hoc ipsâ corporum mole, perinde armis ingentibus, adeo omni genere terribilis fuit, ut plane nata ad hominum interitum, urbium stragem, videretur. Hi quondam ab ultimis terrarum oris, et cingente omnia Oceano, ingenti agmine profecti, cum jam media vastâssent, positis inter Alpes et Padum sedibus, ne his quidem contenti, per Italiam vagabantur. Tum Clusium obsidebant. Pro sociis ac fœderatis populus Romanus intervenit. Missi ex more legati. Sed quod jus apud barbaros? ferocius agunt: [movent,] et inde certamen. Conversis igi-

tur a Clusio, Romamque venientibus, ad Alliam flumen cum exercitu Fabius consul occurrit. Non temere fœdior clades. Itaque hunc diem fastis Roma damnavit. Fuso exercitu, jam mœnibus Urbis appropinquabant. Erant nulla præsidia. Tum igitur, aut nunquam alias, apparuit vera illa Romana virtus. Jamprimum majores natu, amplissimis usi honoribus, in forum coëunt: ibi, devovente pontifice, Diis se Manibus consecrant; statimque in suas quisque ædes regressi, sicut in trabeis erant, et amplissimo cultu, in curulibus sellis sese posuerunt; ut, cum venisset hostis, in suâ dignitate morerentur. Pontifices et flamines, quidquid religiosissimi in templis erat, partim in doliis defossa terræ recondunt, partim imposita plaustris secum auferunt. Virgines simul ex sacerdotio Vestæ, nudo pede, fugientia sacra comitantur. Tamen excepisse fugientes unus e plebe fertur, Lucius Albinius, qui, depositis uxore et liberis, virgines in plaustrum recepit: adeo tum quoque in ultimis religio publica privatis affectibus antecellebat. Juventus vero, quam satis constat vix mille hominum fuisse, duce Manlio, arcem Capitolini montis insedit, obtestata ipsum, quasi præsentem, Jovem, ut, quemadmodum ipsi ad defendendum templum ejus concurrissent, ita ille virtutem eorum numine suo tueretur. Aderant interim Galli, apertamque Urbem primo trepidi, ne quis subesset dolus, mox, ubi solitudinem vident, pari clamore et impetu invadunt. Patentes passim domos adeunt; ubi sedentes in curulibus suis prætextatos senes, velut Deos geniosque venerati, mox eosdem, postquam esse homines liquebat, alioqui nihil respondere dignantes, pari vecordiâ mactant, facesque tectis injiciunt; et totam Urbem igne, ferro, manibus, exæquant. Sex mensibus barbari (quis crederet?) circa montem unum pependerunt, nec diebus modo, sed noctibus quoque, omnia experti: cum tandem Manlius nocte subeuntes, clangore anseris excitatus, a summâ rupe dejecit; et, ut spem hostibus demeret,

quamquam in summâ fame, tamen, ad speciem fiduciæ, panes ab arce jaculatus est. Et stato quodam die per medias hostium custodias Fabium pontificem ab arce demisit, qui sollenne sacrum in Quirinali monte conficeret. Atque ille per media hostium tela incolumis religionis auxilio rediit; propitiosque deos renuntiavit. Novissime, cum jam obsidio sua barbaros fatigâsset, mille pondo auri recessum suum venditantes, idque ipsum per insolentiam, cum, ad iniqua pondera addito adhuc gladio, superbe "væ victis" increparent, subito aggressus a tergo Camillus adeo cecidit, ut omnia incendiorum vestigia Gallici sanguinis inundatione deleret. Agere gratias Diis immortalibus ipso tantæ cladis nomine libet: pastorum casas ignis ille, et flamma paupertatem Romuli abscondit. Incendium illud quid egit aliud, nisi ut destinata hominum ac Deorum domicilio civitas, non deleta, non obruta, sed expiata potius et lustrata videatur? Igitur, post assertam a Manlio, restitutam a Camillo Urbem, acrius etiam vehementiusque in finitimos resurrexit. Ac primum omnium illam ipsam Gallicam gentem, non contentus mœnibus expulisse, cum per Italiam naufragia sua latius traheret, sic persecutus est duce Camillo, ut hodie nulla Senonum vestigia supersint. Semel apud Anienem trucidati, cum singulari certamine Manlius aureum torquem barbaro inter spolia detraxit: inde Torquati. Iterum Pomptino agro, cum in simili pugnâ Lucius Valerius, insidente galeæ sacrâ alite adjutus, retulit spolia: et inde Corvini. Tandem, post aliquot annos, omnes reliquias eorum in Etruriâ ad lacum Vadimonis Dolabella delevit; ne quis exstaret [in] eâ gente, quæ incensam a se Romam urbem gloriaretur.

CAP. XIV.

Bellum Latinum.

Conversus a Gallis in Latinos, Manlio Torquato, Decio Mure consulibus, semper quidem æmulatione imperii infestos, tum vero contemtu Urbis incensæ; cum jus civitatis, partem imperii ac magistratuum, poscerent; atque jam amplius quam congredi auderent. Quo tempore quis cessisse hostem mirabitur? cum alter consulum filium suum, quia contra imperium pugnaverat, quamvis victorem, occiderit; quasi plus in imperio esset, quam in victoriâ: alter, quasi monitu Deorum, capite velato, primam ante aciem Diis Manibus se devoverit, ut in confertissima se hostium tela jaculatus, novum ad victoriam iter sanguinis sui semitâ aperiret.

CAP. XV.

Bellum Sabinum.

A Latinis aggressus est gentem Sabinorum, qui, immemores factæ sub Tito Tatio affinitatis, quodam contagio belli se Latinis adjunxerant. Sed, Curio Dentato consule, omnem eum tractum, quâ Nar, Anio, fontesque Velini, Adriatico tenus mari, igne ferroque vastavit. Quâ victoriâ tantum hominum, tantum agrorum redactum in potestatem, ut, in utro plus esset, nec ipse posset æstimare, qui vicerat.

CAP. XVI.

Bellum Samniticum.

PRECIBUS deinde Campaniæ motus, non pro se, sed (quod est speciosius) pro sociis, Samnitas invadit. Erat fœdus cum utrisque percussum: sed hoc Campani sanctius et prius omnium suorum deditione fecerant. Sic ergo Romanus bellum Samniticum tamquam sibi gessit. Omnium, non modo Italiâ, sed toto orbe terrarum, pulcherrima Campaniæ plaga est. Nihil mollius cœlo. Denique bis floribus vernat. Nihil uberius solo: ideo Liberi Cererisque certamen dicitur. Nihil hospitalius mari. Hîc illi nobiles portus, Caieta, Misenus, et tepentes fontibus Baiæ: Lucrinus et Avernus, quædam maris otia. Hîc amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus, et pulcherrimus omnium Vesuvius, Ætnæi ignis imitator. Urbes ad mare, Formiæ, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii, et ipsa caput urbium Capua, quondam inter tres maximas, Romam, Carthaginemque, numerata. Pro hac urbe, his regionibus, populus Romanus Samnitas invasit; gentem, si opulentiam quæris, aureis et argenteis armis, discolori veste, usque ad ambitum armatam; si fallaciam, saltibus fere et montium fraude grassantem; si rabiem ac furorem, sacratis legibus, humanisque hostiis, in exitium Urbis agitatam; si pertinaciam, sexies rupto fœdere, cladibusque ipsis animosiorem. Hos tamen quinquaginta annis, per Fabios et Papirios patres, eorumque liberos, ita subegit ac domuit, ita ruinas ipsas urbium diruit, ut hodie Samnium in ipso Samnio requiratur; nec facile appareat materia quatuor et viginti triumphorum. Maxime tamen nota et illustris ex hac gente clades apud Caudinas furculas, Veturio Postumioque consulibus, ac-

cepta est. Clauso per insidias intra eum saltum exercitu, unde non posset evadere, stupens occasione tantâ dux hostium, Pontius, Herennium patrem consulit, et ille, "mitteret, omnes, vel occideret," sapienter, ut senior, suaserat. Hic armis exutos mittere sub jugum maluit; ut nec amici forent beneficio, et post flagitium hostes magis. Itaque et consules statim magnifice voluntariâ deditione turpitudinem fœderis dirimunt; et ultionem flagitans miles, Papirio duce, (horribile dictu!) strictis ensibus per ipsam viam ante pugnam furit: et "in congressu arsisse omnium oculos," hostis auctor fuit: nec prius finis cædibus datus, quam jugum et hostibus et duci capto reposuerunt.

CAP. XVII.

Bellum Etruscum et Samniticum.

HACTENUS populo Romano bellum cum singulis gentium, mox acervatim; tamen sic quoque par omnibus fuit. Etruscorum duodecim populi, Umbri in id tempus intacti, antiquissimus Italiæ populus, Samnitium reliqui, in exscidium Romani nominis repente conjurant. Erat terror ingens, tot simul tantorumque populorum. Late per Etruriam infesta quatuor agminum signa volitabant. Ciminius interim saltus in medio, ante invius, plane quasi Caledonius vel Hercynius, adeo tunc terrori erat, ut senatus consuli denuntiaret, ne tantum periculi ingredi auderet. Sed nihil horum terruit ducem. Quin, fratre præmisso, explorat accessus. Ille, per noctem pastorio habitu speculatus omnia, refert tutum iter. Sic Fabius Maximus periculosissimum bellum sine periculo explicavit: nam subito inconditos atque palantes aggressus est; captisque superioribus jugis, in subjectos suo jure detonuit; ea namque species fuit il-

lius belli, quasi in terrigenas e cœlo ac nubibus tela mitterentur. Nec incruenta tamen illa victoria: nam oppressus in sinu vallis alter consulum Decius, more patrio, devotum Diis Manibus obtulit caput; sollennemque familiæ suæ consecrationem in victoriæ pretium redegit.

CAP. XVIII.

Bellum Tarentinum, et cum Pyrrho Rege.

Sequitur bellum Tarentinum, unum quidem titulo et nomine, sed victoriâ multiplex. Hoc enim Campanos, Apulos, atque Lucanos, et, caput belli, Tarentinos, id est, totam Italiam, et cum istis omnibus Pyrrhum, clarissimum Græciæ regem, unâ veluti ruinâ pariter involvit; ut eodem tempore et Italiam consummaret, et transmarinos triumphos auspicaretur. Tarentus, Lacedæmoniorum opus, Calabriæ quondam, et Apuliæ, totiusque Lucaniæ caput, cum magnitudine et muris portuque nobilis, tum mirabilis situ. Quippe, in ipsis Adriatici maris faucibus posita, in omnes terras, Istriam, Illyricum, Epirum, Achaïam, Africam, Siciliam, vela dimittit. Imminet portui ad prospectum maris positum majus theatrum; quod quidem causa miseræ civitati fuit omnium calamitatum. Ludos forte celebrabant, cum adremigantem litori Romanam classem inde vident; atque hostem rati, emicant, sine discrimine insultant: "qui enim, aut unde, Romani?" Nec satis. Aderat sine morâ querelam ferens legatio: hanc quoque fœde per obscœnam turpemque dictu contumeliam violant. Exhinc bellum: sed apparatus horribilis, cum tot simul populi pro Tarentinis consurgerent, omnibusque vehementior Pyrrhus; qui, semigræcam ex Lacedæmoniis conditoribus civitatem vindicaturus, cum totius viribus Epiri, Thessaliæ, Macedoniæ,

incognitisque in id tempus elephantis, mari, terrâ, viris, equis, armis, addito insuper ferarum terrore, veniebat. Apud Heracleam, et Campaniæ fluvium Lirim, Lævino consule, prima pugna; quæ tam atrox fuit, ut Frentanæ turmæ præfectus Obsidius, invectus in regem, turbaverit, coëgeritque, projectis insignibus, prœlio excedere. Actum erat, nisi elephanti [conversi in spectaculum belli] procurrissent; quorum cum magnitudine, tum deformitate, et novo odore simul ac stridore, consternati equi, cum incognitas sibi belluas amplius, quam erant, suspicarentur, fugam stragemque late dederunt. In Apuliâ deinde apud Asculum melius dimicatum est, Curio Fabricioque consulibus: jam quippe belluarum terror exoleverat, et Caius Minucius, quartæ legionis hastatus, unius proboscide abscisâ, mori posse belluas ostenderat. Itaque et in ipsas pila congesta sunt; et in turres vibratæ faces, tota hostium agmina ardentibus ruinis operuêre: nec ante cladi finis fuit, quam nox dirimeret: postremusque fugientium ipse rex a satellitibus, humero saucius, in armis suis referretur. Lucaniæ suprema pugna sub Arusinis (quos vocant) campis, ducibus iisdem qui superius: sed tunc ad totam victoriam exitum, quem datura virtus fuit, casus dedit: nam, productis in primam aciem rursus elephantis, unum ex his, pullum, adacti in caput teli gravis ictus avertit: qui cum per stragem suorum percurrens stridore quereretur, mater agnovit, et, quasi vindicaret, exsiluit: tum omnia circa quasi hostilia gravi timore permiscuit. Ac sic eædem feræ, quæ primam victoriam abstulerant, secundam parem fecerant, tertiam sine controversiâ tradidêre. Nec vero tantum armis, et in campis, sed consiliis quoque, et domi intra Urbem, cum rege Pyrrho dimicatum est. Quippe, post primam victoriam, rex callidus, intellectâ virtute Romanâ, statim desperavit armis; seque ad dolos contulit. Nam interemtos cremavit; captivosque indulgenter habuit,

et sine pretio restituit. Missisque deinde legatis in Urbem, omni modo annisus est, ut facto fœdere in amicitiam reciperetur. Sed bello et pace, foris et domi, omnem in partem Romana virtus tum se approbavit: nec alia magis, quam Tarentina victoria, ostendit populi Romani fortitudinem, senatûs sapientiam, ducum magnanimitatem. Quinam illi fuerunt viri, quos ab elephantis primo prœlio obtritos accepimus? omnium vulnera in pectore: quidam hostibus suis immortui: omnium in manibus enses, et relictæ in vultibus minæ, et in ipsâ morte ira vivebat. Quod adeo Pyrrhus miratus est, ut diceret: "O! quam facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut me rege Romanis!" Quæ autem eorum, qui superfuerunt, in reparando exercitu festinatio! cum Pyrrhus, "Video me," inquit, "plane Herculis sidere procreatum, cui, quasi ab angue Lernæo, tot cæsa hostium capita de sanguine suo renascuntur." Qui autem ille senatus fuit! cum, perorante Appio Cæco, pulsi cum muneribus suis ab Urbe legati, interroganti regi suo, quid de hostium sede sentirent; "Urbem templum sibi visam, senatum regum consessum esse," confiterentur. Qui porro ipsi duces, vel in castris! cum medicum venale regis Pyrrhi caput offerentem Curius remisit; Fabricius oblatam sibi a rege imperii partem repudiavit: vel in pace! cum Curius fictilia sua Samnitico præferret auro; Fabricius decem pondo argenti circa Rufinum consularem virum, quasi luxuriam, censoriâ gravitate damnaret. Quis ergo miretur, his moribus, virtute militum, victorem populum Romanum fuisse? unoque bello Tarentino intra quadriennium maximam partem Italiæ, fortissimas gentes, opulentissimas urbes, uberrimasque regiones in ditionem redegisse? Aut quid adeo fidem superet, quam si principia belli cum exitu conferantur? Victor primo prœlio Pyrrhus, totâ tremente Italiâ, Campaniam, Lirim, Fregellasque populatus, prope cap-

tam Urbem a Prænestinâ arce prospexit; et a vicesimo lapide oculos trepidæ civitatis fumo ac pulvere implevit. Eodem postea bis exuto castris, bis saucio, et in Græciam suam trans mare ac terras fugato, pax et quies, et tanta de opulentissimis tot gentibus spolia, ut victoriam suam Roma non caperet. Nec enim temere ullus pulchrior in Urbem, aut speciosior, triumphus intravit. Ante hunc diem nihil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitum arma vidisses: tum si captivos adspiceres, Molossi, Thessali, Macedones, Bruttius, Apulus, atque Lucanus: si pompas, aurum, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæque deliciæ. Sed nihil libentius populus Romanus adspexit, quam illas, quas timuerat, cum turribus suis belluas; quæ, non sine sensu captivitatis, submissis cervicibus, victores equos sequebantur.

CAP. XIX.

Bellum Picens.

Omnis mox Italia pacem habuit. Qui enim post Tarentum auderent? nisi quod ultro persequi socios hostium placuit. Domiti ergo Picentes, et caput gentis Asculum, Sempronio duce; qui, tremente inter prœlium campo, Tellurem Deam, promissâ æde, placavit.

CAP. XX.

Bellum Sallentinum.

Sallentini Picentibus additi, caputque regionis Brundisium inclyto portu, Marco Atilio duce. Et in hoc certamine, victoriæ pretium, templum sibi pastoria Pales ultro poposcit.

CAP. XXI.

Bellum Volsiniense.

Postremi Italicorum in fide mansêre Volsinii, opulentissimi Etruscorum, implorantes opem adversus servos quondam suos, qui libertatem, a dominis datam, in ipsos erexerant, translatâque in se republicâ dominabantur. Sed hi quoque, duce Fabio Gurgite, pœnas dederunt.

CAP. XXII.

De Seditionibus.

Hæc est secunda ætas populi Romani, et quasi Adolescentia; quâ maxime viruit, et quodam flore virtutis exarsit ac ferbuit. Ita, quæ inerat quædam adhuc ex pastoribus feritas, quiddam spirabat indomitum. Inde est, quod exercitus Postumium imperatorem, inficiantem, quas promiserat prædas, factâ in castris seditione, lapidavit: quod sub Appio Claudio noluit vincere hostem, cum posset: quod, duce Volerone, detrectantibus plerisque militiam, fracti consulis fasces: inde, quod clarissimos principes, cùm adversarentur voluntati suæ, exsulatione multavit; ut Coriolanum colere agros jubentem: nec minus ille ferociter injuriam armis vindicâsset, nisi quod jam inferentem signa filium mater Veturia lacrymis suis exarmavit: ut ipsum Camillum, quod inique inter plebem et exercitum divisisse Veientem prædam videretur. Sed hic, melior, in captâ Urbe consenuit; et mox supplices de hoste Gallo vindicavit. Cum senatu quoque vehementius æquo bonoque certatum

est; adeo, ut, relictis sedibus, solitudinem et interitum patriæ suæ minaretur.

CAP. XXIII.

PRIMA discordia ob impotentiam fœneratorum; quibus in terga quoque serviliter sævientibus, in Sacrum montem plebs armata secessit: ægreque, nec, nisi tribunos impetrâsset, Menenii Agrippæ facundi et sapientis viri auctoritate, revocata est. Exstat, orationis antiquæ, satis efficax ad concordiam fabula, quâ dissedisse inter se quondam humanos dixit artus, quod, omnibus opere fungentibus, solus venter immunis ageret: deinde moribundos a sejunctione rediisse in gratiam, quando sensissent, quod, ejus operâ, redactis in sanguinem cibis irrigarentur.

CAP. XXIV.

SECUNDAM in Urbe mediâ decemviratûs libido conflavit. Allatas a Græciâ leges decem principes lecti, jubente populo, conscripserant; ordinataque erat in duodecim tabulis tota justitia; cum tamen traditos fasces regio quodam furore retinebant. Ante cæteros Appius eo insolentiæ elatus est, ut ingenuam virginem stupro destinaret, oblitus et Lucretiæ, et regum, et juris, quod ipse composuerat. Itaque, cum oppressam judicio filiam trahi in servitutem videret Virginius pater, nihil cunctatus, in medio foro manu suâ interfecit; admotisque signis commilitonum, totam eam dominationem, obsessam armis, in carcerem et catenas ab Aventino monte detraxit.

CAP. XXV.

Tertiam seditionem excitavit matrimoniorum dignitas; ut plebeii cum patriciis jungerentur: qui tumultus in monte Janiculo, duce Canuleio tribuno plebis, exarsit.

CAP. XXVI.

Quartam honorum cupido, ut plebeii quoque magistratus crearentur. Fabius Ambustus, duarum pater, alteram Sulpicio patricii sanguinis dederat, alteram plebeio Stoloni. Hæc, quodam tempore, quod lictoriæ virgæ sonum ignotum penatibus suis expaverat, a sorore satis insolenter irrisa, injuriam non tulit. Itaque nactus tribunatum, honorum et magistratuum consortium, quamvis invito senatui extorsit. Verum in his ipsis seditionibus principem populum non immerito suspexeris. Siquidem nunc libertatem, nunc pudicitiam, tum natalium dignitatem, honorum decora et insignia, vindicavit; interque hæc omnia, nullius acrior custos, quam libertatis, fuit; nullâque in pretium ejus potuit largitione corrumpi; cum, ut in magno, et in dies majore populo, interim perniciosi cives exsisterent. [Spurium Cassium agrariâ lege; Mælium] largitione suspectum regiæ dominationis, præsenti morte multavit. Ac de Spurio quidem supplicium pater ipsius sumsit; hunc, Quintii dictatoris imperio, in medio foro magister equitum Servilius Ahala confodit. Manlium vero, Capitolii vindicem, quia plerosque debitorum liberaverat, altius se et incivilius efferentem, ab illâ, quam defenderat, arce dejecit. Talis domi ac foris, talis pace belloque, populus Romanus fretum illud Adolescentiæ, id est, secundam imperii ætatem, habuit; in quâ totam inter Alpes fretumque Italiam armis subegit.

L. ANNÆI FLORI

RERUM ROMANARUM

LIBER SECUNDUS.

CAP. I.

PROŒMIUM.

Domitâ subactâque Italiâ, populus Romanus, prope quingentesimum annum agens, cum bonâ fide adolevisset; si quod est robur, si qua juventas; tum ille vere robustus, et juvenis, et par orbi terrarum esse cœpit. Ita (mirum et incredibile dictu) qui prope quingentis annis domi luctatus est (adeo difficile fuerat dare Italiæ caput), his ducentis annis, qui sequuntur, Africam, Europam, Asiam, totum denique orbem terrarum, bellis victoriisque peragravit.

CAP. II.

Primum Bellum Punicum.

Igitur victor Italiæ populus, cum a terrâ fretum usque venisset, more ignis, qui, obvias populatus incendio silvas, interveniente flumine abrumpitur, paulisper substitit. Mox, cum videret opulentissimam in proximo prædam, quodammodo Italiæ suæ abscissam, et quasi revulsam; adeo cupiditate ejus exarsit,

ut, quâtenus nec mole jungi nec pontibus posset, armis belloque jungenda, et ad continentem suam revocanda bello videretur. Sed ecce, ultro ipsis viam pandentibus fatis, nec occasio defuit; cum de Pœnorum impotentiâ fœderata Siciliæ civitas Messana quereretur. Affectabat autem, ut Romanus, ita Pœnus Siciliam; et eodem tempore, paribus uterque votis ac viribus imperium orbis agitabat. Igitur, specie quidem socios juvandi, re autem sollicitante prædâ; quamquam territaret novitas rei, (tanta tamen in virtute fiducia est) ille rudis, ille pastorius populus, vereque terrester, ostendit nihil interesse virtutis, equis an navibus, terrâ an mari, dimicaretur. Appio Claudio consule, primum fretum ingressus est fabulosis infame monstris, æstuque violentum: sed adeo non est exterritus, ut illam ipsam ruentis æstûs violentiam pro munere amplecteretur: statimque ac sine morâ Hieronem, Syracusanum regem, tantâ celeritate vicit, ut ille ipse se prius victum, quam hostem videret, fateretur. Duillio Cornelioque consulibus, etiam mari congredi ausus est, cum quidem ipsa velocitas classis comparatæ auspicium fuit. Intra enim sexagesimum diem quam cæsa silva fuerat, centum sexaginta navium classis in ancoris stetit; ut non arte factæ, sed quodam munere Deorum conversæ in naves, atque mutatæ, arbores viderentur. Prœlii vero forma mirabilis; cum illas celeres volucresque hostium naves hæ graves tardæque comprehenderent. Longe illis nauticæ artes, detergere remos, et ludificari fugâ rostra. Injectæ enim ferreæ manus, machinæque aliæ, ante certamen multum âb hoste derisæ; coactique hostes quasi in solido decernere. Victor ergo apud Liparas, mersâ et fugatâ hostium classe, primum illum maritimum egit triumphum. Cujus quod gaudium fuit! cum Duillius imperator, non contentus unius diei triumpho, per vitam omnem, ubi a cœnâ rediret, prælucere funalia, præcinere sibi tibias jussit, quasi quotidie triumpharet.

Præ tantâ victoriâ, leve hujus prœlii damnum fuit; alter consulum interceptus, Asina Cornelius; qui simulato colloquio evocatus, atque ita oppressus fuit; perfidiæ Punicæ documentum. Calatino dictatore, fere omnia præsidia Pœnorum Agrigento, Drepanis, Panormo, Eryce, Lilybæo detraxit. Trepidatum est semel circa Camarinensium saltum: sed eximiâ virtute Calpurnii Flammæ tribuni militum evasimus, qui, lectâ trecentorum manu, infestum et insessum ab hostibus tumulum occupavit, adeoque moratus hostem, dum exercitus omnis evaderet: ac sic pulcherrimo exitu Thermopylarum et Leonidæ famam adæquavit; hoc illustrior noster, quod expeditioni tantæ superfuit et supervixit, licet nihil scripserit sanguine. Lucio Cornelio Scipione, cum jam Sicilia suburbana esset populi Romani provincia; serpente latius bello, Sardiniam, annexamque ei Corsicam, transit. Olbiæ hic, ibi Aleriæ urbis, excidio incolas terruit; adeoque omnes terrâ marique Pœnos expugnavit, ut jam victoriæ nihil nisi Africa ipsa restaret. Marco Atilio Regulo duce, jam in Africam navigabat bellum. Nec deerant, qui ipso Punici maris nomine ac terrore deficerent, augente insuper tribuno Mannio metum; in quem, nisi paruisset, securi districtâ, imperator metu mortis navigandi fecit audaciam. Mox ventis remisque properatum est: tantusque terror hostici adventûs Pœnis fuit, ut apertis pæne portis Carthago caperetur. Prima belli præmium fuit civitas Clypea: prima enim a Punico litore quasi arx et specula procurrit. Et hæc, et trecenta amplius castella vastata sunt. Nec cum hominibus, sed cum monstris quoque, dimicatum est; cum, quasi in vindictam Africæ nata, miræ magnitudinis serpens posita apud Bagradam castra vexaret. Sed omnium victor Regulus, cum terrorem nominis sui late circumtulisset; cumque magnam vim juventutis, ducesque ipsos, aut cecidisset aut haberet in vinculis, classemque ingenti prædâ onus-

tam, et triumpho gravem, in Urbem præmisisset; etiam ipsam, belli caput, Carthaginem urgebat obsidio, ipsisque portis inhærebat. Hîc paululum circumacta fortuna est; tantum ut plura essent Romanæ virtutis insignia; cujus fere magnitudo calamitatibus approbatur. Nam, conversis ad externa auxilia hostibus; cum Xanthippum illis ducem Lacedæmon misisset, a viro militiæ peritissimo vincimur. Tum fœdâ clade, Romanisque usu incognitâ, vivus in manus hostium venit fortissimus imperator. Sed ille quidem par tantæ calamitati fuit: nam nec Punico carcere infractus est, nec legatione susceptâ. Quippe diversa, quam hostes mandaverant, censuit; ne pax fieret, nec commutatione captivorum reciperetur. Sed nec illo voluntario ad hostes suos reditu, nec ultimo sive carceris sive crucis supplicio, deformata majestas; immo his omnibus admirabilior, quid aliud quam victus de victoribus, atque etiam, quia Carthago non cesserat, de Fortunâ, triumphavit? Populus autem Romanus multo acrior infestiorque pro ultione Reguli, quam pro victoriâ, fuit. Metello igitur consule, spirantibus altius Pœnis, et reverso in Siciliam bello, apud Panormum sic hostes cecidit, ut ne amplius eam insulam cogitarent. Argumentum ingentis victoriæ, centum circiter elephantorum captivitas; sic quoque magna præda, si gregem illum non bello, sed venatione cepisset. Appio Claudio consule, non ab hostibus, sed a Diis ipsis, superatus est, quorum auspicia contemserat; ibi statim classe demersâ, ubi ille præcipitari pullos jusserat, quod pugnare ab his vetaretur. Marco Fabio Buteone consule, classem hostium in Africo mari apud Ægimurum, jam in Italiam ultro navigantem, cecidit. Quantus, o! tunc triumphus tempestate intercidit, cum opulenta prædâ classis, adversis acta ventis, naufragio suo Africam et Syrtes, [omnium imperia gentium,] insularum litora, implevit! Magna clades, sed non sine aliquâ principis populi dignitate; inter-

ceptam tempestate victoriam, et triumphum periisse naufragio. Et tamen, cum Punicæ prædæ omnibus promontoriis insulisque frustarentur et fluitarent; populus Romanus et sic triumphavit. Lutatio Catulo consule, tandem bello finis impositus apud insulas, quibus nomen Ægates. Nec major alias in mari pugna; quippe commeatibus, exercitu, propugnaculis, armis, gravis hostium classis, et in eâ quasi tota Carthago; quod ipsum exitio fuit. Romana classis promta, levis, expedita, et quodam genere castrensis, ad similitudinem pugnæ equestris, sic remis, quasi habenis, agebatur; et in hos vel in illos mobilia rostra speciem viventium præferebant. Itaque momento temporis laceratæ hostium rates, totum inter Siciliam Sardiniamque pelagus naufragio suo operuerunt. Tanta denique fuit illa victoria, ut de exscindendis hostium mœnibus non quæreretur. Supervacuum visum est in arcem murosque sævire, cum jam in mari esset deleta Carthago.

CAP. III.

Bellum Ligusticum.

Peracto Punico bello, secuta est brevis sane, et quasi ad recipiendum spiritum, requies: argumentumque pacis, et bonâ fide cessantium armorum, tunc primum post Numam clausa porta Jani fuit. Sed statim ac sine morâ patuit: quippe jam Ligures, jam Insubres Galli, nec non et Illyrii, lacessebant; sic desub Alpibus, id est, desub ipsis Italiæ faucibus, gentes, Deo quodam assidue incitante, ne rubiginem scilicet ac situm arma sentirent. Denique utrique, quotidiani et quasi domestici hostes, tirocinia militum imbuebant; nec aliter utrâque gente, quam quasi cote quâdam, populus Romanus ferrum suæ acuebat virtutis. Ligures, imis Alpium jugis adhærentes inter

Varum et Macram flumen, implicitosque dumis silvestribus, major aliquanto labor erat invenire, quam vincere. Tuti locis et fugâ, durum atque velox genus, ex occasione magis latrocinia, quam bella, faciebat. Itaque cum diu multumque eluderent Salyi, Deceates, Oxybii, Euburiates, Ingauni, tandem Fulvius latebras eorum ignibus sepsit: Bæbius in plana deduxit: Postumius ita exarmavit, ut vix reliquerit ferrum, quo terra coleretur.

CAP. IV.

Bellum Gallicum.

Gallis Insubribus, et his accolis Alpium, animi ferarum, corpora plus quam humana erant: sed [experimento deprehensum est, quippe] sicut primus impetus eis major quam virorum est, ita sequens minor quam feminarum. Alpina corpora, humenti cœlo educata, habent quiddam simile nivibus suis; quæ mox ut caluêre pugnâ, statim in sudorem eunt; et levi motu, quasi sole, laxantur. Hi sæpe et alias, sed Britomaro duce, non prius soluturos se baltea, quam Capitolium adscendissent, juraverant. Factum est: victos enim Æmilius in Capitolio discinxit. Mox, Ariovisto duce, vovêre de nostrorum militum prædâ Marti suo torquem. Intercepit Jupiter votum: nam de torquibus eorum aureum tropæum Jovi Flaminius erexit. Viridomaro rege, Romana arma Vulcano promiserant: aliorsum vota ceciderunt: occiso enim rege, Marcellus tertia post Romulum patrem Feretrio Jovi arma suspendit.

CAP. V.

Bellum Illyricum.

Illyrii, seu Liburni, sub extremis Alpium radicibus agunt inter Arsiam, Titiumque flumen, longissime per totum Adriani maris litus effusi. Hi, regnante Teutanâ muliere, populationibus non contenti, licentiæ scelus addiderunt. Legatos quippe nostros, ob ea quæ deliquerant, jure agentes, nec gladio quidem, sed, ut victimas, securi, percutiunt: præfectos navium igni comburunt: idque, quo indignius foret, mulier imperabat. Itaque, Cnæo Fulvio Centumalo duce, late domantur. Strictæ in principum colla secures, legatorum Manibus litavêre.

CAP. VI.

Bellum Punicum Secundum.

Post primum Punicum bellum, vix quadriennii requies; ecce alterum bellum, minus quidem spatio (nec enim amplius quam decem et octo annos habet), sed adeo cladium atrocitate terribilius, ut, si quis conferat damna utriusque populi, similior victo sit populus qui vicit. Urebat nobilem populum ablatum mare, captæ insulæ, dare tributa, quæ jubere consueverat. Hinc ultionem puer Hannibal ad aram patri juraverat: nec morabatur. Igitur in causam belli Saguntus delecta est, vetus Hispaniæ civitas, et opulenta, fideique erga Romanos magnum quidem, sed triste, monimentum; quam in libertatem communi fœdere exceptam Hannibal, causas novorum motuum quærens, et suis et ipsorum manibus evertit, ut Italiam sibi rupto fœdere aperiret. Summa fœderum

Romanis religio est: itaque ad auditum sociæ civitatis obsidium, memores icti cum Pœnis quoque fœderis, non statim ad arma procurrunt, dum prius more legitimo queri malunt. Interim jam novem mensibus fessi fame, machinis, ferro, versâ denique in rabiem fide, immanem in foro excitant rogum: tum desuper se suosque, cum omnibus opibus suis, ferro et igni corrumpunt. Hujus tantæ cladis auctor Hannibal poscitur. Tergiversantibus Pœnis, dux legationis, "Quæ," inquit, "mora est?" Fabius. "In hoc ego sinu bellum pacemque porto: utrum eligitis?" Succlamantibus, "Bellum;" "Bellum igitur," inquit, "accipite:" et excusso in mediâ curiâ togæ gremio, non sine horrore, quasi plane sinu ferret, bellum effudit. Similis exitus belli initio fuit: nam, quasi has inferias sibi Saguntinorum ultimæ diræ in illo publico parricidio incendioque mandâssent, ita Manibus eorum, vastatione Italiæ, captivitate Africæ, ducum et regum, qui id gessêre bellum, exitio parentatum est. Igitur ubi semel se in Hispaniâ movit illa gravis et luctuosa Punici belli vis atque tempestas; destinatumque Romanis jam diu fulmen Saguntino igne conflavit; statim quodam impetu rapta medias perfregit Alpes; et in Italiam ab illis fabulosæ altitudinis nivibus, velut cœlo missa, descendit. Ac primi quidem impetûs turbo inter Padum et Ticinum valido statim fragore detonuit. Tunc, Scipione duce, fusus exercitus: saucius etiam ipse venisset in manus hostium imperator, nisi protectum patrem prætextatus admodum filius ab ipsâ morte rapuisset. Hic erit Scipio, qui in exitium Africæ crescit, nomen ex malis ejus habiturus. Ticino Trebia succedit. Hic secunda belli Punici procella desævit, Sempronio consule. Tunc callidissimi hostes, frigidum et nivalem nacti diem, cum se ignibus prius oleoque fovissent, (horribile dictu!) homines a meridie et sole venientes, nostrâ nos hieme vicerunt. Trasimenus lacus tertium fulmen Hannibalis, imperatore Fla-

minio. Ibi quoque ars nova Punicæ fraudis: quippe nebulâ lacûs palustribusque virgultis tectus eques, terga subito pugnantium invasit. Nec de Diis possumus queri: imminentem quippe temerario duci cladem prædixerant insidentia signis examina, et aquilæ prodire nolentes, et commissam aciem secutus ingens terræ tremor; nisi illum horrorem soli, equitum virorumque discursus, et mota vehementius arma, fecerunt. Quartum, id est, pæne ultimum, vulnus imperii Cannæ, ignobilis Apuliæ vicus: sed magnitudine cladis emersit; et quadraginta millium cæde parta nobilitas. Ibi, in exitium infelicis exercitûs, dux, terra, cœlum, dies, tota denique rerum natura consensit. Siquidem non contentus simulatis transfugis Hannibal, qui mox terga pugnantium ceciderunt, insuper callidissimus imperator, patentibus in campis, observato loci ingenio, quod et sol ibi acerrimus, et plurimus pulvis, et Eurus ab Oriente semper quasi ad constitutum, ita instruxit aciem, ut, Romanis adversus hæc omnia adversis, quasi secundum cœlum tenens, vento, pulvere, sole pugnaret. Itaque duo maximi exercitus cæsi ad hostium satietatem, donec Hannibal diceret militi suo, "Parce ferro." Ducum effugit alter, alter occisus est; dubium uter majore animo. Paulum puduit; Varro non desperavit. Documenta cladis cruentus aliquamdiu Aufidus, pons de cadaveribus, jussu ducis, factus in torrente Vergelli; modii duo annulorum Carthaginem missi, dignitasque equestris taxata mensurâ. Dubium deinde non erit, quin ultimum illum diem habitura fuerit Roma, quintumque intra diem epulari Hannibal in Capitolio potuerit, si (quod Pœnum illum dixisse Adherbalem Bomilcaris ferunt) "Hannibal, quemadmodum sciret vincere, sic uti victoriâ scisset." Tum quidem illum, ut dici vulgo solet, aut fatum urbis imperaturæ, aut ipsius mens mala, et aversi a Carthagine Dii, in diversum abstulerunt. Cum victoriâ posset uti, frui maluit; re-

lictâque Româ, Campaniam Tarentumque peragrare: ubi mox et ipse, et exercitûs ardor, elangüit: adeo ut verum dictum sit, "Capuam Hannibali Cannas fuisse:" siquidem invictum Alpibus, indomitum armis, Campaniæ (quis crederet?) soles, et tepentes fontibus Baiæ, subegerunt. Interim respirare Romanus, et quasi ab inferis emergere. Arma non erant; detracta sunt templis: deerat juventus; in sacramentum militiæ liberata servitia: egebat ærarium; opes suas libens senatus in medium protulit; nec, præter quod in bullis singulisque annulis erat, quidquam sibi auri reliquêre. Eques secutus exemplum, imitatæque equitem tribus. Denique vix suffecêre tabulæ, vix scribarum manus, Lævino Marcelloque consulibus, cum privatæ opes in publicum deferrentur. Quid autem in deligendis magistratibus? quæ centuriarum sapientia, cum juniores a senioribus consilium de creandis consulibus petivêre! Quippe adversus hostem toties victorem, tam callidum, non virtute tantum, sed suis etiam pugnare consiliis oportebat. Prima redeuntis, et (ut sic dixerim) reviviscentis imperii spes Fabius fuit; qui novam de Hannibale victoriam commentus est, non pugnare. Hinc illi cognomen novum, et reipublicæ salutare, "Cunctator:" hinc illud ex populo, ut "imperii scutum" vocaretur. Itaque per Samnium totum, per Falernos, Gauranosque saltus, sic maceravit Hannibalem, ut, qui frangi virtute non poterat, morâ comminueretur. Inde, Claudio Marcello duce, etiam congredi ausus est. Comminus venit, et pepulit [in] Campaniâ suâ, et ab obsidione Nolæ urbis excussit. Ausus et, Sempronio Graccho duce, per Lucaniam sequi, et premere terga cedentis; quamvis tunc (o pudor!) manu servili pugnaret: nam hucusque tot mala compulerant: [sed libertate donati, fecerant de servitute Romanos.] O horribilem in tot adversis fiduciam! o singularem animum ac spiritum populi Romani! tam arctis afflictisque rebus, cum de

Italiâ suâ dubitaret, ausus est tamen in diversa respicere: cumque hostes in jugulo per Campaniam Apuliamque volitarent, mediamque de Italiâ Africam facerent, eodem tempore et hunc sustinebat, et in Siciliam, Sardiniam, Hispaniam, divisa per terrarum orbem arma mittebat. Sicilia mandata Marcello, nec diu restitit: tota enim insula in unâ urbe superata est. Grande illud, et ante id tempus invictum caput, Syracusæ, quamvis Archimedis ingenio defenderentur, aliquando cesserunt. Longe illi triplex murus, totidemque arces, portus ille marmoreus, et fons celebratus Arethusæ; nisi quod hactenus profuêre, ut pulchritudini victæ urbis parceretur. Sardiniam Gracchus arripuit: nihil illi gentium feritas, Insanorumque (nam sic vocantur) immanitas montium profuêre. Sævitum in urbes, urbemque urbium Caralim, ut gens contumax, vilisque morti, saltem desiderio patrii soli domaretur. In Hispaniam missi Cnæus et Publius Scipiones, pæne totam Pœnis eripuerant; sed insidiis Punicæ fraudis oppressi rursus amiserunt, magnis quidem illi prœliis cum Punicas opes cecidissent; sed Punicæ insidiæ alterum ferro castra metantem, alterum, cum evasisset in turrim, cinctum facibus oppresserunt. Igitur, in ultionem patris ac patrui, missus cum exercitu Scipio, cui tam grande de Africâ nomen fata decreverant, bellatricem illam, viris armisque nobilem Hispaniam, illam, seminarium hostilis exercitûs, illam Hannibalis eruditricem (incredibile dictu!) totam a Pyrenæis montibus in Herculis columnas et Oceanum recuperavit, nescias, citius an felicius: quam velociter, quatuor anni fatentur: quam facile, vel una civitas probat: eodem quippe, quo obsessa est die, capta est; omenque Africanæ victoriæ fuit, quod tam facile victa est Hispana Carthago. Certum est tamen ad profligandam provinciam maxime profecisse singularem ducis sanctitatem; quippe qui captivos pueros puellasque præcipuæ pulchritudinis barbaris restituerit, ne in

conspectum quidem suum passus adduci; ne quid de virginitatis integritate delibâsse saltem oculis videretur. Hæc inter diversa terrarum populus Romanus: nec ideo tamen Italiæ visceribus inhærentem summovere poterat Hannibalem. Pleraque ad hostem defecerant; et dux acerrimus contra Romanos Italicis quoque viribus utebatur. Jam tamen eum plerisque oppidis et regionibus excusseramus. Tarentus ad nos redierat: jam et Capua; sedes et domus et patria altera Hannibalis, tenebatur: cujus amissio tantum Pœno duci dolorem dedit, ut inde totis viribus Romam converteretur. O populum dignum orbis imperio! dignum omnium favore et admiratione hominum ac Deorum! Compulsus ad ultimos metus, ab incepto non destitit: et de suâ urbe sollicitus Capuam tamen non omisit; sed parte exercitûs sub Appio consule relictâ, parte Flaccum in Urbem secutâ, absens simul præsensque pugnabat. Quid ergo miramur moventi castra a tertio lapide Hannibali iterum ipsos Deos (Deos inquam, nec fateri pudebit) restitisse? Tanta enim ad singulos illius motus vis imbrium effusa, tanta ventorum violentia coorta est, ut divinitus hostem submoveri, neque cœlo, sed ab Urbis ipsius mœnibus, et Capitolio, ferri videretur. Itaque fugit, et cessit, et in ultimum se Italiæ recepit sinum, cum Urbem tantum non adoratam reliquisset. Parva res dictu, sed ad magnanimitatem populi Romani probandam satis efficax; quod, illis ipsis quibus obsidebatur diebus, ager, quem Hannibal castris insederat, venalis Romæ fuit, hastæque subjectus invenit emtorem. Voluit Hannibal contra fiduciam imitari; subjecitque argentarias Urbis tabernas; nec sector inventus est, ut scias, etiam præsagia satis fuisse. Nihil actum erat tantâ virtute, tanto favore etiam Deorum: siquidem Hasdrubal frater Hannibalis cum exercitu novo, novis viribus, novâ belli mole, veniebat. Actum erat procul dubio, si vir ille se cum fratre junxisset: sed hunc quoque

castra metantem Claudius Nero cum Livio Salinatore debellat. Nero in ultimo Italiæ angulo submovebat Hannibalem: Livius in diversissimam partem, id est, in ipsas nascentis Italiæ fauces, signa converterat. Tanto, id est, omni, quâ longissima Italia, solo interjacente, quo consilio, quâ celeritate, consules castra conjunxerint, inopinanterque hostem collatis signis compresserint, neque id fieri Hannibal senserit, difficile dictu est. Certe Hannibal, re cognitâ, cum projectum fratris caput ad sua castra vidisset, "Agnosco," inquit, "infelicitatem Carthaginis." Hæc fuit illius viri, non sine præsagio quodam fati imminentis, prima confessio. Jam certum erat Hannibalem etiam ipsius confessione posse vinci: sed tot rerum prosperarum fiduciâ plenus populus Romanus magni æstimabat asperrimum hostem in suâ Africâ debellare. Duce igitur Scipione, in ipsam Africam totâ mole conversus, imitari cœpit Hannibalem, et Italiæ suæ clades in Africâ vindicare. Quas ille (Dii boni!) Hasdrubalis copias, quos Syphacis exercitus, fudit! quæ quantaque utriusque castra facibus illatis unâ nocte delevit! Denique jam non a tertio lapide, sed ipsas Carthaginis portas obsidione quatiebat. Sic factum est, ut inhærentem atque incubantem Italiæ extorqueret Hannibalem. Non fuit major sub imperio Romano dies, quam ille, cum duo, omnium et antea et postea ducum maximi, ille Italiæ, hic Hispaniæ victor, collatis comminus signis direxêre aciem. Sed et colloquium fuit inter ipsos de legibus pacis. Steterunt diu mutuâ admiratione defixi: ubi de pace non convenit, signa cecinêre. Constat utriusque confessione, nec melius instrui aciem, nec acrius potuisse pugnari. Hoc Scipio de Hannibalis, Hannibal de Scipionis, exercitu prædicaverunt. Sed tamen Hannibal cessit; præmiumque victoriæ Africa fuit, et secutus Africam statim terrarum orbis.

CAP. VII.

Bellum Macedonicum primum.

Post Carthaginem, vinci neminem puduit. Secutæ sunt statim Africam gentes, Macedonia, Græcia, Syria, cæteraque omnia, quodam quasi æstu et torrente fortunæ: sed primi omnium Macedones, affectator quondam imperii populus. Itaque, quamvis tunc Philippus regno præsideret, Romani tamen dimicare sibi cum rege Alexandro videbantur. Macedonicum bellum nomine amplius, quam spectatione gentis fuit. Causa cœpit a fœdere Philippi, quo rex jam pridem dominantem in Italiâ Hannibalem sibi sociaverat: postea crevit, implorantibus Athenis auxilium contra regis injurias, cum ille ultra jus victoriæ in templa, aras, et sepulcra ipsa, sæviret. Placuit senatui opem tantis ferre supplicibus. Quippe jam gentium reges, duces, populi, nationes, præsidia sibi ab hac Urbe petebant. Primo igitur, Lævino consule, populus Romanus Ionium mare ingressus, tota Græciæ litora veluti triumphanti classe peragravit. Spolia quippe Siciliæ, Sardiniæ, Hispaniæ, Africæ præferebat; et manifestam victoriam nata in prætoriâ puppe laurus pollicebatur. Aderat sponte in auxilium Attalus, rex Pergamenorum: aderant Rhodii, nauticus populus; qui navibus a mari, consul a terris omnia equis virisque quatiebat. Bis victus rex, bis fugatus, bis exutus castris; cum tamen nihil terribilius Macedonibus fuit ipso vulnerum adspectu; quæ, non spiculis, non sagittis, nec ullo Græculo ferro, sed ingentibus pilis, nec minoribus adacta gladiis, ultra mortem patebant. Enimvero, Flaminio duce, invios antea Chaonum montes, Aoumque amnem per abrupta vadentem, id est, ipsa Macedoniæ claustra, penetravimus. Introïsse victoria fuit: nam nun-

quam postea ausus congredi rex. Ad tumulos, quos Cynoscephalas vocant, uno, ac ne hoc quidem justo, prœlio opprimitur. Et illi quidem consul pacem dedit, regnumque concessit: mox, ne quid esset hostile, Thebas, et Eubœam, et grassantem sub Nabide suo Lacedæmona, compescuit. Græciæ vero veterem statum reddidit, ut legibus viveret suis, et avitâ libertate frueretur. Quæ gaudia, quæ vociferationes fuerunt, cum hoc forte Nemeæ in theatro quinquennalibus ludis a præcone caneretur! quo certavêre plausu! quid florum in consulem profuderunt! Et iterum iterumque præconem repetere illam vocem jubebant, quâ libertas Achaïæ pronuntiabatur: nec aliter illâ consulari sententiâ, quam modulatissimo aliquo tibiarum aut fidium cantu, fruebantur.

CAP. VIII.

Bellum Syriacum Regis Antiochi.

MACEDONIAM statim et regem Philippum Antiochus excepit, quodam casu, quasi industriâ, sic adgubernante Fortunâ, ut, quemadmodum ab Africâ in Europam, sic ab Europâ in Asiam, ultro se suggerentibus causis, imperium procederet; et cum terrarum orbis situ ipse ordo victoriarum navigaret. Non aliud formidolosius famâ bellum fuit; quippe cum Persas et Orientem, Xerxem atque Darium, cogitarent; quando perfossi invii montes, quando velis opertum mare nuntiaretur. Ad hoc cœlestes minæ territabant, cum humore continuo Cumanus Apollo sudaret. Sed hic faventis Asiæ suæ numinis timor erat. Nec sane viris, opibus, armis, quidquam copiosius Syriâ: sed in manus tam ignavi regis inciderat, ut nihil fuerit in Antiocho speciosius, quam quod a Romanis victus est. Impulêre regem in id bellum, illinc Thoas Ætoliæ princeps, inhonoratam apud Romanos

querens adversus Macedonas militiæ suæ societatem; hinc Hannibal, qui in Africâ victus, profugus, et pacis impatiens, hostem populo Romano toto orbe quærebat. Et quod illud fuisset periculum, si se consiliis ejus rex tradidisset, id est, si Asiæ viribus usus fuisset miser Hannibal? Sed rex, suis opibus et nomine regio fretus, satis habuit bellum movere. Europa jam, dubio procul, jure ad Romanos pertinebat: hic Lysimachiam urbem, in litore Thracio positam a majoribus suis, Antiochus, ut hæreditario jure, reposcebat: hoc velut sidere Asiatici belli mota tempestas. Et maximus regum, contentus fortiter indixisse bellum, cum ingenti strepitu ac tumultu movisset ex Asiâ, occupatis statim insulis, Græciæque litoribus, otia et luxus tamquam victor agitabat. Eubœam insulam, continenti adhærentem, tenui freto reciprocantibus aquis, Euripus abscidit. Hic ille positis aureis sericisque tentoriis, sub ipso freti murmure, cum inter fluenta tibiis fidibusque concineret, collatis undique, quamvis per hiemem, rosis, ne non aliquo ducem genere agere videretur, virginum puerorumque delectus habebat. Talem ergo regem, jam suâ luxuriâ debellatum, populus Romanus, Acilio Glabrione consule, in insulâ aggressus, ipso statim adventûs sui nuntio coëgit ab insulâ fugere. Tum præcipitem apud Thermopylas assecutus, locum trecentorum Laconum speciosâ cæde memorandum, ne ibi quidem fiduciâ loci resistentem, mari ac terrâ cedere coëgit. Statim et e vestigio itur in Syriam. Classis regia Polyxenidæ Hannibalique commissa: nam rex prœlium nec spectare poterat. Igitur, duce Æmilio Regillo, adremigantibus Rhodiis, tota laceratur. Ne sibi placeant Athenæ! in Antiocho, vicimus Xerxem; in Æmilio, Themistoclem æquavimus; [Ephesiis] Salamina pensavimus. Tum, consule Scipione, (cui frater, ille modo victor Carthaginis, Africanus, voluntariâ legatione aderat) debellari regem placet: et jam toto cesserat mari: sed nos imus

ulterius. Mæandrum ad amnem montemque Sipylum castra ponuntur. Hîc rex, incredibile dictu, quibus auxiliis, quibus copiis consederat. Trecenta millia peditum: equitum, falcatorumque curruum non minor numerus. Elephantis ad hoc immensæ magnitudinis, auro, purpurâ, argento, et suo ebore fulgentibus, aciem utrimque vallaverat. Sed hæc omnia præpedita magnitudine suâ; ad hoc, imbre, qui, subito superfusus, mirâ felicitate Persicos arcus corruperat; primum trepidatio, mox fuga, dehinc triumphus fuerunt. Victo et supplici pacem atque partem regni dari placuit, eo libentius, quod tam facile cessisset.

CAP. IX.

Bellum Ætolicum.

SYRIATICO bello successit (ut debebat) Ætolicum. Victo quippe Antiocho, Romanus faces Asiatici belli persequebatur. Ergo Fulvio Nobiliori mandata ultio est. Hic protinus caput gentis, Ambraciam, regiam Pyrrhi, machinis quatit. Secuta deditio est. Aderant Ætolorum precibus Attici, Rhodii: et memineramus auxilii: sic placuit ignoscere. Serpsit tamen latius in proximos bellum; omnemque late Cephalleniam, Zacynthon, et quidquid insularum in eo mari inter Ceraunios montes jugumque Maleum, Ætolici belli accessio fuerunt.

CAP. X.

Bellum Istricum.

ISTRI sequuntur Ætolos: quippe bellantes eos nuper adjuverant. Et initia pugnæ prospera hosti fue-

runt, eademque exitii causa. Nam, cum Cnæi Manlii castra cepissent, opimæque prædæ incubarent, epulantes ac ludibundos plerosque, ac ubi essent præ poculis nescientes, Appius Pulcher invadit. Sic, cum sanguine et spiritu, male partam revomuêre victoriam. Ipse rex Apulo equo impositus, cum subinde crapulâ et capitis errore lapsaret, captum sese vix et ægre, postquam experrectus est, didicit.

CAP. XI.

Bellum Gallogræcum.

Gallogræciam quoque Syriatici belli ruina convolvit. Fuerint inter auxilia regis Antiochi, an fuisse, ac cupidus triumphi Manlius eos visos simulaverit, dubium est. Certe negatus est victori triumphus, quia causam belli non approbavit senatus. Cæterum gens Gallogræcorum, (sicut ipsum nomen indicio est) mixtæ et adulteratæ reliquiæ Gallorum, qui, Brenno duce, vastaverant Græciam; mox Orientem secuti, in mediâ Asiæ parte sederunt. Itaque, ut frugum semina mutato solo degenerant, sic illa genuina feritas eorum Asiaticâ amœnitate mollita est. Duobus itaque prœliis fusi fugatique sunt; quamvis, sub adventu hostis relictis sedibus, in altissimos se montes recepissent, quos Tolostobogi, Tectosagique jam insederant. Utrique, fundis sagittisque acti, in perpetuam se pacem dediderunt. Sed, alligati, miraculo quodam fuêre, cum catenas morsibus et ore tentâssent; cum offocandas invicem fauces præbuissent. Nam Ortiagontis regis uxor, a centurione stuprum passa, memorabili exemplo custodiam evasit, revulsumque militis caput ad maritum suum retulit.

CAP. XII.

Bellum Macedonicum secundum.

DUM aliæ aliæque gentes Syriatici belli sequuntur ruinam, Macedonia se rursus erexit. Fortissimum populum memoria et recordatio suæ nobilitatis agitabat: ac successerat Philippo filius Perses; qui semel in perpetuum victam esse Macedoniam, non putabat ex gentis dignitate. Multo vehementius sub hoc Macedones, quam sub patre, consurgunt: quippe Thracas in vires suas traxerant; atque ita industriam Macedonum viribus Thracum, ferociam Thracum disciplinâ Macedonum, temperaverunt. Accessit his consilium ducis, qui situm regionum suarum summo speculatus Hæmo, positis per abrupta castris, ita Macedoniam suam armis ferroque vallaverat, ut non reliquisse aditum, nisi a cœlo venturis hostibus, videretur: nam, Marcio Philippo consule, eam provinciam ingressus populus Romanus, exploratis diligenter accessibus, per Astrudem paludem, per [acerbos dubiosque] tumulos, illa, quæ volucribus quoque videbantur invia, accessit; regemque securum, et nihil tale metuentem, subitâ belli irruptione terruit. Cujus tanta trepidatio fuit, ut pecuniam omnem in mare jusserit mergi, ne periret; classem cremari, ne incenderetur. Paulo consule, cum majora et crebra essent imposita præsidia, per alias vias Macedonia deprensa est, summâ quidem arte et industriâ ducis, cum, aliâ minatus, aliâ irrepsisset. Cujus adventus ipse adeo terribilis regi fuit, ut interesse non auderet, sed gerenda ducibus bella mandaverit. Absens ergo victus fugit in maria, insulamque Samothracen, fretus celebri religione, quasi templa et aræ possent defendere, quem nec montes sui nec arma potuissent. Nemo regum diutius amissæ fortunæ

conscientiam retinuit. Supplex cum scriberet ad imperatorem ab illo, quo confugerat, templo, nomenque [epistolæ] notaret suum, "Regem" addidit. Sed nec reverentior captæ majestatis alius Paulo fuit. Cum in conspectum venisset hostis, in templum recepit, et conviviis adhibuit; liberosque admonuit suos, ut Fortunam, cui tantum liceret, revererentur. Inter pulcherrimos hunc quoque populus Romanus de Macedoniâ duxit atque vidit triumphum; quippe cujus spectaculo triduum impleverit. Primus dies signa tabulasque; sequens arma pecuniasque transvexit; tertius captivos, ipsumque regem, attonitum adhuc, tamquam subito malo stupentem. Sed multo prius gaudium victoriæ populus Romanus, quam epistolis victoris, perceperat: quippe eodem die, quo victus Perses in Macedoniâ, Romæ cognitum est. Duo juvenes candidis equis apud Juturnæ lacum pulverem et cruorem abluebant: hi nuntiavêre. Castorem et Pollucem fuisse creditum vulgo, quod gemini fuissent; interfuisse bello, quod sanguine maderent; a Macedoniâ venire, quod adhuc anhelarent.

CAP. XIII.

Bellum Illyricum.

Macedonici belli contagio traxit Illyrios. Ipsi quidem, ut Romanum a tergo distringerent, a Perse rege conducti pecuniâ militavêre. Sine morâ ab Anicio prætore subiguntur. Scodram, caput gentis delêsse suffecit: statim secuta deditio est. Denique hoc bellum ante finitum est, quam geri Romæ nuntiaretur.

CAP. XIV.

Bellum Macedonicum tertium.

Quodam fato, quasi ita convenisset inter Pœnos et Macedonas, ut tertio quoque vincerentur, eodem tempore utrique arma moverunt: sed prior jugum excutit Macedo, aliquanto, quam ante, gravior, dum contemnitur. Causa belli prope erubescenda: quippe regnum pariter et bellum vir ultimæ sortis, Andriscus, invaserat; dubium, liber an servus, mercenarius certe: sed quia vulgo ex similitudine Philippi Pseudophilippus vocabatur, regiam formam, regium nomen, [animo] quoque regio implevit. Igitur, dum hæc ipsa contemnit populus Romanus, Juventio prætore contentus, virum, non Macedonicis modo, sed Thraciæ quoque auxiliis ingentibus validum, temere tentavit: invictusque a veris regibus, ab illo imaginario et scenico rege superatur. Sed, consule Metello, amissum cum legione prætorem plenissime ultus est: nam et Macedoniam servitute multavit: et ducem belli, deditum ab eo, ad quem confugerat, Thraciæ regulo, in Urbem in catenis reduxit; hoc quoque illi in malis indulgente Fortunâ, ut de eo populus Romanus, quasi de vero rege, triumpharet.

CAP. XV.

Bellum Punicum tertium.

Tertium cum Africâ bellum, et tempore exiguum (nam quadriennio patratum est), et, in comparatione priorum, minimum labore (non enim tam cum viris, quam cum ipsâ urbe, pugnatum est), sed plane maximum eventu: quippe eo tandem Carthago finita est

Atque si quis trium temporum momenta consideret, primo commissum bellum, profligatum secundo, tertio vero confectum est. Sed hujus causa belli, quod contra fœderis legem adversus Numidas quidem semel parâsset classem et exercitum, frequens autem Masinissæ fines territabat. Sed huic bono socioque regi favebatur. Cum bellum sederet, de belli fine tractatum est. Cato, inexpiabili odio, delendam esse Carthaginem, et cum de alio consuleretur, pronuntiabat; Scipio Nasica servandam, ne, metu ablato æmulæ urbis, luxuriari felicitas inciperet. Medium senatus elegit, ut urbs tantum loco moveretur. Nihil enim speciosius videbatur, quam esse Carthaginem, quæ non timeretur. Igitur, Manilio Censorinoque consulibus, populus Romanus aggressus Carthaginem, spe pacis injectâ, traditam a volentibus classem sub ipso ore urbis incendit. Tum evocatis principibus, si salvi esse vellent, ut migrarent finibus, imperatum. Quod pro rei atrocitate adeo movit iras, ut extrema mallent. Comploratum igitur publice statim, et pari voce clamatum est, "ad arma;" seditque sententia, quoquo modo rebellandum: non quia spes ulla jam superesset, sed quia patriam suam mallent hostium, quam suis, manibus everti. Qui rebellantium fuerit furor, vel hinc intelligi potest, quod in usum novæ classis tecta domusque sciderunt; in armorum officinis aurum et argentum pro ære ferroque conflatum est; in tormentorum vincula matronæ crines suos contulerunt. Mancino deinde consule, terrâ marique fervebat obsidio. Operis portus nudatus; et primus, et sequens, jam et tertius murus; cum tamen Byrsa (quod nomen arci fuit), quasi altera civitas, resistebat. Quamvis profligato urbis excidio, tamen fatale Africæ nomen Scipionum videbatur. Igitur in alium Scipionem conversa, respublica finem belli reposcebat. Hunc, Paulo Macedonico procreatum, Africani illius magni filius in decus gentis assumserat, hoc scilicet fato, ut, quam urbem

concusserat avus, nepos ejus everteret. Sed, ut quam maxime mortiferi esse morsus solent morientium bestiarum; sic plus negotii fuit cum semirutâ Carthagine, quam integrâ. Compulsis in unam arcem hostibus, portum quoque maris Romanus obsederat. Illi alterum ibi portum ab aliâ urbis parte foderunt: nec ut fugerent, sed [quia nemo illos hac] evadere posse credebat. Inde quasi enata subito classis erupit: cum interim jam diebus, jam noctibus, nova aliqua moles, nova machina, nova perditorum hominum manus, quasi ex obruto incendio subita de cineribus flamma, prodibat. Deploratis novissime rebus, quadraginta se millia virorum dediderunt, (quod minus credas) duce Hasdrubale. Quanto fortius femina, et uxor ducis! quæ, comprehensis duobus liberis, a culmine se domûs in medium misit incendium, imitata reginam, quæ Carthaginem condidit. Quanta urbs deleta sit, ut de cæteris taceam, vel ignium morâ probari potest: quippe per continuos decem et septem dies vix potuit incendium exstingui, quod domibus ac templis suis sponte hostes immiserant; ut, quâtenus urbs eripi Romanis non poterat, triumphus arderet.

CAP. XVI.

Bellum Achaïcum.

QUASI sæculum illud eversionibus urbium curreret, ita Carthaginis ruinam statim Corinthus excepit, Achaïæ caput, Græciæ decus, inter duo maria, Ionium et Ægæum, quasi spectaculo exposita. Hæc (facinus indignum!) ante oppressa est, quam in numerum certorum hostium referretur. Critoläus causa belli; qui libertate a Romanis datâ adversus ipsos usus est, legatosque Romanos, dubium an et manu, certe oratione violavit. Igitur Metello, ordinanti

tum maxime Macedoniam, mandata est ultio: et hinc Achaïcum bellum. Ac primam Critolai manum Metellus consul per patentes Elidis campos toto cecidit Alpheo: et uno prœlio peractum erat bellum. Jam et urbem ipsam terrebat obsidio: sed (fata rerum!) cum Metellus dimicâsset, ad victoriam Mummius venit. Hic alterius ducis, Diæi, late exercitum sub ipsis Isthmi faucibus fudit, geminosque portus sanguine infecit. Tandem ab incolis deserta, civitas direpta primum, deinde, tubâ præcinente, deleta est. Quid signorum, quid vestium, quidve tabularum raptum, incensum, atque projectum est! Quantas opes et abstulerit, et cremaverit, hinc scias; quod, quidquid Corinthii æris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus. Nam et æris notam pretiosiorem ipsa opulentissimæ urbis fecit injuria; quia, incendio permixtis plurimis statuis atque simulacris, æris, auri, argentique venæ in commune fluxêre.

CAP. XVII.

Res in Hispaniâ gestæ.

Ut Carthaginem Corinthus, ita Corinthum Numantia, secuta est. Nec deinde toto orbe quidquam intactum armis fuit. Post illa duo clarissima urbium incendia, late atque passim, nec per vices, sed simul pariter quasi unum undique bellum fuit; prorsus ut illæ urbes, quasi agitantibus ventis, diffudisse quædam belli incendia toto orbe viderentur. Hispaniæ nunquam animus fuit adversus nos universæ consurgere: nunquam conferre vires suas libuit, neque aut imperium experiri, aut libertatem tueri suam publice. Alioquin ita undique mari Pyrenæoque vallata est, ut ingenio sitûs ne adiri quidem potuerit. Sed ante a Romanis [obsessa] est, quam se ipsa cognosceret: et sola omnium provinciarum vires

suas, postquam victa est, intellexit. In hac prope ducentos per annos dimicatum est, a primis Scipionibus in Cæsarem Augustum, non continue, nec cohærenter, sed prout causæ lacessierant: nec cum Hispanis initio, sed cum Pœnis in Hispaniâ: inde contagio et series causæque bellorum. Prima per Pyrenæum jugum signa Romana Publius et Cnæus Scipiones intulerunt: prœliisque ingentibus Hannonem, et Hasdrubalem fratrem Hannibalis, ceciderunt: raptaque erat impetu Hispania, nisi fortissimi viri in ipsâ suâ victoriâ oppressi Punicâ fraude cecidissent, terrâ marique victores. Igitur, quasi novam integramque provinciam, ultor patris et patrui Scipio ille, mox Africanus, invasit: isque, statim captâ Carthagine, et aliis urbibus, non contentus Pœnos expulisse, stipendiariam nobis provinciam fecit: omnem citra ultraque Iberum subjecit imperio: primusque Romanorum ducum victor ad Gades et Oceani ora pervenit. "Plus est provinciam retinere, quam facere." Itaque per partes jam huc jam illuc missi duces, qui ferocissimas, et ad id temporis liberas gentes, ideo impatientes jugi, multo labore, nec incruentis certaminibus, servire docuerunt. Cato ille Censorius Celtiberos, id est, robur Hispaniæ, aliquot prœliis fregit. Gracchus, pater ille Gracchorum, eosdem centum et quinquaginta urbium eversione multavit. Metellus ille, cui ex Macedoniâ cognomen, (meruerat et Celtibericus fieri) cum Contrebiam memorabili cepisset exemplo, et Nertobriges, majori gloriâ pepercit. Lucullus Turdulos atque Vaccæos: de quibus Scipio ille posterior, singulari certamine, cum [rex fuisset provocatus,] opima retulerat. Decimus Brutus aliquanto latius Celticos Lusitanosque, et omnis Gallæciæ populos, formidatumque militibus flumen Oblivionis: peragratoque victor Oceani litore, non prius signa convertit, quam cadentem in maria solem, obrutumque aquis ignem, non sine quodam sacrilegii metu et horrore depre-

hendit. Sed tota certaminum moles cum Lusitanis fuit, et Numantinis: nec immerito: quippe solis gentium Hispaniæ duces contigerunt. Fuisset et cum omnibus Celtiberis, nisi dux illius motûs initio belli oppressus esset, summus vir astu et audaciâ, si res cessisset, Salondicus; qui hastam argenteam quatiens, velut cœlo missam, vaticinanti similis, omnium in se mentes converterat. Sed cum pari temeritate sub nocte castra consulis adiisset, juxta tentorium ipsum pilo vigilis exceptus est. Cæterum Lusitanos Viriathus erexit, vir calliditatis acerrimæ; qui ex venatore latro, ex latrone subito dux atque imperator, et, si fortuna cessisset, Hispaniæ Romulus, non contentus libertatem suorum defendere, per quatuordecim annos omnia citra ultraque Iberum et Tagum igni ferroque populatus; castra etiam prætorum et præsidum aggressus, Claudium Unimanum pæne ad internecionem exercitûs cecidit, et insignia trabeis et fascibus nostris, quæ ceperat, in montibus suis tropæa fixit: tandem [etiam] Fabius Maximus consul oppresserat: sed a successore Pompilio violata victoria est; quippe qui, conficiendæ rei cupidus, fractum ducem, et extrema deditionis agitantem, per fraudem, et insidias, et domesticos percussores, aggressus, hanc hosti gloriam dedit, ut videretur aliter vinci non potuisse.

CAP. XVIII.

Bellum Numantinum.

Numantia, quantum Carthaginis, Capuæ, Corinthi, opibus inferior, ita virtutis nomine et honore par omnibus, summumque, si viros æstimes, Hispaniæ decus: quippe quæ, sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen Durium sita, quatuor millibus Celtiberorum, quadraginta millium

exercitum per annos quatuordecim sola sustinuit; nec sustinuit modo, sed sævius aliquanto perculit, pudendisque [fœderibus] affecit. Novissime, cum invictam esse constaret, opus quoque eo fuit, qui Carthaginem everterat. Non temere, si fateri licet, ullius causa belli injustior. Segidenses, socios et consanguineos, Romanorum manibus elapsos, exceperant. Habita pro eis deprecatio nihil valuit: cum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi fœderis pretium jussi "arma deponere." Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus absciderentur. Itaque statim, Megarâ viro fortissimo duce, ad arma conversi. Pompeium prœlio aggressi, fœdus tamen maluerunt, cum debellare potuissent. Hostilium deinde Mancinum: hunc quoque assiduis cædibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem aut vocem Numantini viri quisquam sustineret. Tamen cum hoc quoque fœdus maluêre, contenti armorum manubiis, cum ad internecionem sævire potuissent. Sed non minus Numantini quam Caudini illius fœderis flagrans ignominiâ ac pudore populus Romanus, dedecus quidem præsentis flagitii deditione Mancini expiavit: cæterum, duce Scipione, Carthaginis incendiis ad exscidia urbium imbuto, tandem etiam in ultionem excanduit. Sed tunc acrius in castris quam in campo, nostro cum milite quam cum Numantino, prœliandum fuit. Quippe assiduis et injustis et servilibus maxime operibus attriti, ferre plenius vallum, qui arma nescirent; luto inquinari, qui sanguine nollent, jubebantur. Ad hoc scorta, calones, sarcinæ, nisi ad usum necessariæ, amputantur. "Tanti esse exercitum, quanti imperatorem," vere proditum est. Sic redacto in disciplinam milite, commissa acies: quodque nemo visurum se unquam speraverat, factum est, ut fugientes Numantinos quisquam videret. Dedere etiam sese volebant, si toleranda viris imperarentur. Sed, cum Scipio veram vellet et sine exceptione victoriam, eo necessitatum compulsi, primum, ut destinatâ morte

in prœlium ruerent, cum sese prius epulis, quasi inferiis, implevissent, carnis semicrudæ, et celiæ (sic vocant indigenam ex frumento potionem.) Intellectum ab imperatore consilium: itaque non est permissa pugna morituris. Cum fossâ atque loricâ, quatuorque castris, circumdatos fames premeret; ab duce orantes prœlium, ut tamquam viros occideret, ubi non impetrabant, placuit eruptio. Sic consertâ manu plurimi occisi: et cum urgeret fames, aliquantisper inde vixêre. Novissime consilium fugæ sedit: sed hoc quoque, ruptis equorum cingulis, uxores ademêre, summo scelere, per amorem. Itaque deplorato exitu, in ultimam rabiem furoremque conversi, postremo mori hoc genere destinârunt. Duces suos, seque, patriamque, ferro et veneno, subjectoque undique igne, peremerunt. Macte fortissimam, et, meo judicio, beatissimam in ipsis malis civitatem! Asseruit cum fide socios; populum orbis terrarum viribus fultum, suâ manu, ætate tam longâ sustinuit. Novissime maximo duce oppressa civitas, nullum de se gaudium hosti reliquit: unus enim vir Numantinus non fuit, qui in catenis duceretur. Præda, ut de pauperibus, nulla: arma ipsi cremaverant. Triumphus fuit tantum de nomine.

CAP. XIX.

Hactenus populus Romanus pulcher, egregius, pius, sanctus, atque magnificus: reliqua sæculi, ut grandia æque, ita vel magis turbida et fœda, crescentibus cum ipsâ magnitudine imperii vitiis: adeo ut, si quis hanc tertiam ejus ætatem transmarinam, quam ducentorum annorum fecimus, dividat, centum hos priores, quibus Africam, Macedoniam, Siciliam, Hispaniam, domuit, aureos (sicut poëtæ canunt) jure meritoque fateatur; centum sequentes ferreos plane et cruentos, et si quid immanius; quippe qui Ju-

gurthinis, Cimbricis, Mithridaticis, Parthicis bellis, Gallicis atque Germanicis, quibus cœlum ipsum gloriâ adscendit, Gracchanas, Drusianasque cædes, ad hoc servilia bella, miscuerunt; et, ne quid turpitudini desit, gladiatoria. Denique in se ipse conversus, Marianis atque Sullanis, novissime Pompeii et Cæsaris manibus, quasi per rabiem et furorem et nefas, semet ipse laceravit. Quæ etsi juncta inter se sunt omnia atque confusa; tamen, quo melius appareant, simul et ne scelera virtutibus obstrepant, separatim proferentur: priusque, ut cœpimus, justa illa et pia cum exteris gentibus bella memorabimus, ut magnitudo crescentis in dies imperii appareat: tum ad illa civium scelera, turpesque et impias pugnas, revertemur.

CAP. XX.

Bellum Asiaticum.

VICTÂ ad Occasum Hispaniâ, populus Romanus ad Orientem pacem agebat; nec pacem modo; sed, inusitatâ et incognitâ quâdam felicitate, relictæ regiis hæreditatibus opes, et tota insimul regna, veniebant. Attalus, rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, socii quondam commilitonisque nostri, testamentum reliquit: "Populus Romanus bonorum meorum hæres esto." In bonis regis hæc fuerant: aditâ igitur hæreditate, provinciam populus Romanus, non quidem bello nec armis, sed (quod est æquius) testamenti jure, retinebat. Sed hanc, difficile dictu est, utrum facilius amiserit, an recuperaverit. Aristonicus, regii sanguinis, ferox juvenis, urbes regibus parere consuetas partim facile sollicitat; paucas resistentes, Myndum, Samon, Colophona, vi recepit. Crassi quoque prætoris cecidit exercitum, ipsumque cepit. Sed ille, memor et familiæ et Romani no-

minis, custodem sui barbarum virgulâ excæcat: in exitium sui, quod volebat, ita concitat. Mox a Pernâ domitus, et captus, et per deditionem in vinculis habitus. Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixtis (nefas!) veneno fontibus ad deditionem quarumdam urbium: quæ res, ut maturam, ita infamem fecit victoriam; quippe cum, contra fas Deûm, moresque majorum, medicaminibus impuris, in id tempus sacrosancta, Romana arma violâsset.

L. ANNÆI FLORI

RERUM ROMANARUM

LIBER TERTIUS.

CAP. I.

Bellum Jugurthinum.

Hæc ad Orientem. Sed non ad Meridianam plagam eadem quies. Quis speraret, post Carthaginem, aliquod in Africâ bellum? Atqui non leviter se Numidia concussit; et fuit in Jugurthâ, quod post Hannibalem timeretur. Quippe rex callidissimus populum Romanum, armis inclytum et invictum opibus, aggressus est: et, citra spem omnium, fortuna cessit, ut rex, fraude præcipuus, fraude caperetur. Hic, avo Masinissâ, et Micipsâ patre per adoptionem, cum interficere fratres statuisset, agitatus regni cupiditate, nec illos magis, quam senatum populumque Romanum, quorum in fide et clientelâ regnum erat, metueret; primum scelus mandat insidiis: potitusque Hiempsalis capite, cum se in Adherbalem convertisset, isque Romam profugisset, missâ per legatos pecuniâ, traxit in sententiam suam senatum: et hæc fuit de nobis ejus prima victoria. Missos deinde, qui regnum inter illum Adherbalemque dividerent, similiter aggressus, cum in Scauro ipsos Romani imperii mores expugnâsset, inchoatum nefas perfecit audacius. Sed diu non latent scelera. Corruptæ

nefas legationis erupit; placuitque bello persequi parricidam. Primus in Numidam Calpurnius Bestia consul immittitur: sed rex, peritus, fortius adversus Romanos aurum esse quam ferrum, pacem emit. Cujus flagitii reus, cum, interveniente publicâ fide, a senatu arcesseretur, pari audaciâ et venit, et competitorem imperii Masinissæ Massivam, immisso percussore, confecit. Hæc altera contra regem fuit causa bellandi. Igitur sequens ultio mandatur Albino. Sed hujus quoque (pro dedecus!) ita corrupit exercitum, ut voluntariâ nostrorum fugâ vinceret Numida, castrisque potiretur: addito etiam turpi fœdere in pretium salutis, quem prius emerat, dimisit exercitum. Eodem tempore in ultionem, non tam imperii Romani, quam pudoris, Metellus assurgit; qui callidissime hostem, nunc precibus, nunc minis, jam simulatâ, jam quasi verâ fugâ eludentem, artibus suis aggressus est. Agrorum atque vicorum populatione non contentus, in ipsa Numidiæ capita impetum fecit; et Zamam quidem frustra diu voluit; cæterum Thalam, gravem armis, thesauroque regis, diripuit. Tunc urbibus exutum regem, et jam finium suorum regnique fugitivum, per Mauros atque Gætuliam sequebatur. Postremo Marius, auctis admodum copiis, cum, pro obscuritate generis sui, capite censos sacramento adegisset, jam fusum et saucium regem adortus, non facilius tamen vicit, quam si integrum et recentem. Hic urbem Herculi conditam, Capsam, in mediâ Africâ anguibus arenisque vallatam, mirâ quâdam felicitate superavit; et saxeo inditam monti Mulucham urbem, per Ligurem, aditu arduo inaccessoque, penetravit. Mox non ipsum modo, sed Bocchum quoque Mauritaniæ regem, jure sanguinis Numidiam vindicantem, apud oppidum Cirtam graviter cecidit: qui ubi, diffisus rebus suis, alienæ cladis accessio fieri timet, pretium fœderis atque amicitiæ regem facit. Sic fraudulentissimus regum fraude soceri sui in insidias deductus est, et Sullæ in manum

traditus: tandemque opertum catenis Jugurtham in triumpho populus Romanus adspexit: sed ille quoque, quamvis victus et vinctus, vidit Urbem, quam venalem, et quandoque perituram, si habuisset emtorem, frustra cecinerat. Jam ut venalis fuisset, habuit emtorem; et cum ille non evaserit, certum erit, eam non esse perituram.

CAP. II.

Bellum Allobrogicum.

Sic ad Meridiem populus Romanus. Multo atrocius, et multipliciter, [et magis] a Septemtrione sævitum. Nihil hac plagâ infestius: atrox cœlum, perinde ingenia. Omni igitur tractu violentus hostis, a dextris, atque lævis, et medio Septemtrionis, erupit. Prima trans Alpes arma nostra sensêre Salyi, cum de incursionibus eorum fidissima atque amicissima civitas Massilia quereretur. Allobroges deinde, et Arverni, cum adversus eos similes Æduorum querelæ opem et auxilium nostrum flagitarent. Varusque victoriæ testis, Isaraque et Vindelicus amnes, et impiger fluminum Rhodanus. Maximus barbaris terror elephanti fuêre, immanitati gentium pares. Nil tam conspicuum in triumpho, quam rex ipse Bituitus, discoloribus in armis, argenteoque carpento, qualis pugnaverat. Utriusque victoriæ quod quantumque gaudium fuerit, vel hinc existimari potest, quod et Domitius Ænobarbus, et Fabius Maximus, ipsis quibus dimicaverant in locis, saxeas erexêre turres, et desuper exornata armis hostilibus tropæa fixêre; cum hic mos inusitatus fuerit nostris: nunquam enim populus Romanus hostibus domitis victoriam suam exprobravit.

CAP. III.

Bellum Cimbricum, Teutonicum, ac Tigurinum.

Cimbri, Teutoni, atque Tigurini, ab extremis Galliæ profugi, cum terras eorum inundâsset Oceanus, novas sedes toto orbe quærebant: exclusique Galliâ et Hispaniâ, cum in Italiam [remigrarent,] misêre legatos in castra Silani, inde ad senatum, petentes, "ut Martius populus aliquid sibi terræ daret, quasi stipendium: cæterum, ut vellet, manibus atque armis suis uteretur." Sed quas daret terras populus Romanus, agrariis legibus intra se dimicaturus? Repulsi igitur, quod nequierant precibus, armis petere constituunt. Sed nec primum quidem impetum barbarorum Silanus, nec secundum Manlius, nec tertium Cæpio, sustinere potuerunt. Omnes fugati, exuti castris. Actum erat, nisi Marius illi sæculo contigisset. Ille quoque, non ausus congredi statim, militem tenuit in castris, donec invicta illa rabies et impetus, quem pro virtute barbari habent, consenesceret. Recessêre igitur increpantes, et (tanta erat capiendæ Urbis fiducia) consulentes, si quid ad uxores suas mandarent. Nec segnius, quam minati fuerant, tripartito agmine per Alpes, id est claustra Italiæ, ferebantur. Marius, mirâ statim velocitate occupatis compendiis, prævenit hostem: prioresque Teutenos sub ipsis Alpium radicibus assecutus, in loco, quem Aquas Sextias vocant, quo (fidem numinum!) prœlio oppressit! Vallem fluviumque medium hostes tenebant: nostris aquarum nulla copia. Consultone id egerit imperator, an errorem in consilium verterit, dubium: certe necessitate aucta virtus causa victoriæ fuit: nam, flagitante aquam exercitu, "Viri," inquit, "estis: en illic habetis." Itaque tanto ardore pugnatum est, eaque cædes hostium fuit, ut victor Romanus de cruento flumine non plus

aquæ biberit, quam sanguinis barbarorum. Certe rex ipse Teutobochus, quaternos senosque equos transilire solitus, vix unum, cum fugeret, adscendit; proximoque in saltu comprehensus, insigne spectaculum triumphi fuit: quippe vir proceritatis eximiæ super tropæa sua eminebat. Sublatis funditus Teutonis, in Cimbros convertitur. Hi jam (quis crederet?) per hiemem, quæ altius Alpes levat, Tridentinis jugis in Italiam provoluti ruinâ descenderant. Athesim flumen, non ponte, nec navibus, sed quâdam stoliditate barbaricâ primum corporibus aggressi, postquam retinere amnem manibus et clypeis frustra tentaverant; ingestâ obrutum silvâ transiluêre: et, si statim infesto agmine Urbem petiissent, grande discrimen esset: sed in Venetiâ, quo fere tractu Italia mollissima est, ipsâ soli cœlique clementiâ robur elangüit. Ad hoc, panis usu, carnisque coctæ, et dulcedine vini mitigatos Marius in tempore aggressus est. Jam diem pugnæ a nostro imperatore petierunt, et [sic] proximum dedit. In patentissimo, quem Raudium vocant, campo concurrêre. Millia inde ad sexaginta ceciderunt; hinc trecentis minus: per omnem diem conciditur barbarus. Istic quoque imperator addiderat virtuti dolum, secutus Hannibalem, artemque Cannarum; primum nebulosum nactus diem, ut hosti inopinatus occurreret; tum ventosum quoque, ut pulvis in oculos et ora ferretur; tum acie conversâ in Orientem, ut (quod ex captivis mox cognitum est) ex splendore galearum, ac repercussu, quasi ardere cœlum videretur. Nec minor cum uxoribus eorum pugna, quam cum ipsis fuit: cum objectis undique plaustris atque carpentis, altæ desuper, quasi e turribus, lanceis contisque pugnarent. Perinde speciosa mors earum fuit, quam pugna. Nam cum, missâ ad Marium legatione, libertatem ac sacerdotium non impetrâssent (nec fas erat), suffocatis elisisque passim infantibus suis, aut mutuis concidêre vulneribus, aut vinculo e crinibus suis facto, ab arboribus jugisque

plaustrorum pependerunt. Boiorix rex, in acie dimicans impigre, nec inultus, occubuit. Tertia Tigurinorum manus, quæ quasi subsidio Noricos insederat Alpium tumulos, in diversa lapsi, fugâ ignobili et latrociniis evanuit. Hunc tam lætum, tamque felicem liberatæ Italiæ assertique imperii nuntium, non per homines, ut solebat, populus Romanus accepit, sed per ipsos, si credere fas est, Deos. Quippe eodem die, quo gesta res est, visi pro æde Castoris et Pollucis juvenes laureati prætori literas tradere: frequensque in spectaculo rumor victoriæ Cimbricæ "Feliciter," dixit. Quo quid admirabilius, quid insignius fieri potest? Quippe, velut elata montibus suis Roma spectaculo belli interesset, quod in gladiatorio munere fieri solet, uno eodemque momento, cum in acie Cimbri succumberent, populus in Urbe plaudebat.

CAP. IV.

Bellum Thracium.

Post Macedonas (si Diis placet) Thraces rebellabant, ipsi quondam tributarii Macedonum: nec in proximas modo provincias contenti incurrere, Thessaliam, atque Dalmatiam; in Adriaticum mare usque venerunt: eoque fine contenti, quasi interveniente naturâ, contorta in ipsas aquas tela miserunt. Nihil interim per id omne tempus residuum crudelitatis fuit in captivos sævientibus: litare Diis sanguinem humanum: bibere in ossibus capitum, et cujusquemodi ludibrio fœdare mortem tam igni quam fumo: partus quoque gravidarum extorquere tormentis. Sævissimi omnium Thracum Scordisci fuêre: sed calliditas quoque ad robur accesserat. Silvarum et montium situs cum ingenio consentiebant. Itaque non fusus modo ab his, aut fugatus, sed (simile

prodigio) omnino totus interceptus exercitus, quem duxerat Cato. Didius vagos, et liberâ populatione diffusos, intra suam repulit Thraciam. Drusus ulterius egit, et vetuit transire Danubium. Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum per perfidum glacie flumen equitatur. Piso Rhodopen Caucasumque penetravit. Curio Daciâ tenus venit; sed tenebras saltuum expavit. Appius in Sarmatas usque pervenit: Lucullus ad terminum gentium Tanaim, lacumque Mæotim. Nec aliter cruentissimi hostium quam suis moribus domiti: quippe in captivos igne ferroque sævitum est. Sed nihil barbaris atrocius visum est, quam quod, abscisis manibus relicti, vivere superstites pœnæ suæ jubebantur.

CAP. V.

Bellum Mithridaticum.

PONTICÆ gentes ad Septemtrionem in mare sinistrum jacent, a Pontico cognominatæ mari. Harum gentium atque regionum rex antiquissimus Æetas; post Artabazes, a septem Persis oriundus, inde Mithridates, omnium longe maximus; quippe cum quatuor Pyrrho, decem et septem anni Hannibali suffecerint, ille per quadraginta annos restitit, donec tribus ingentibus bellis subactus, felicitate Sullæ, virtute Luculli, magnitudine Pompeii, consumeretur. Causam quidem illius belli prætenderat apud Cassium legatum, " attrectari terminos suos a Nicomede Bithynico:" cæterum, elatus animis ingentibus, Asiæ totius, et, si posset, Europæ cupiditate flagrabat. Spem ac fiduciam dabant nostra vitia: quippe cum civilibus bellis disjungeremur, invitabat occasio; nudumque imperii latus ostendebant procul Marius, Sulla, Sertorius. Inter hæc reipublicæ vulnera, et hos tumultus, repente, quasi captato tempore, in lassos

simul atque districtos subitus turbo Pontici belli ab ultimâ veluti speculâ Septemtrionis erupit. Primus statim impetus belli Bithyniam rapuit. Asia deinde pari terrore correpta est. Nec cunctanter ad regem ab urbibus nostris populisque descitum est. Aderat; instabat; sævitiâ quasi virtute utebatur: nam quid atrocius uno ejus edicto, cum omnes, qui in Asiâ forent, Romanæ civitatis homines interfici jussit? Tum quidem domus, templa, et aræ, humana omnia atque divina jura violata sunt. Sed hic terror Asiæ Europam quoque regi aperiebat. Itaque missis Archelao Neoptolemoque præfectis, exceptâ Rhodo, quæ pro nobis stetit, [cæterum] Cyclades, Delos, Eubœa, et ipsum Græciæ decus, Athenæ, tenebantur. Italiam jam, ipsamque urbem Romam, regius terror afflabat. Itaque Lucius Sulla festinat, vir armis optimus; parique violentiâ ruentem ulterius hostem quâdam quasi manu repulit: primumque Athenas, urbem (quis crederet?) frugum parentem, obsidione ac fame ad humanos cibos compulit. Mox subruto Piræei portu, sex quoque et amplius muris, postquam domuerat ingratissimos (ut ipse dixit) hominum, in honorem tamen mortuorum, sacris suis famæque donavit. Mox cum Eubœâ atque Bœotiâ præsidia regis depulisset, omnes copias uno apud Chæroneam, apud Orchomenon altero, bello dissipavit; statimque in Asiam transgressus ipsum opprimit; et debellatum foret, nisi de Mithridate triumphare cito, quam vere, maluisset. Ac tunc quidem hunc Asiæ statum Sulla dederat: ictum cum Ponticis fœdus: recepit Bithyniam a rege Nicomede, ab Ariobarzane Cappadociam: ac sic erat Asia rursus nostra, ut cœperat: Mithridates tantum repulsus. Itaque non fregit ea res Ponticos, sed incendit. Quippe rex Asiâ [et Europâ] quodammodo inescatus, non jam quasi alienam, sed (quia amiserat) quasi raptam, belli jure repetebat. Igitur, ut exstincta parum fideliter incendia majore flammâ reviviscunt; ita ille de integro,

auctis majorem in modum copiis, totâ denique regni sui mole, in Asiam rursus mari, terrâ, fluminibusque veniebat. Cyzicum, nobilis civitas, arce, mœnibus, portu, turribusque marmoreis, Asiaticæ plagæ litora illustrat: hanc ille, quasi alteram Romam, toto invaserat bello: sed fiduciam oppidanis resistendi nuntius fecit, docens adventare Lucullum: qui (horribile dictu!) per medias hostium naves, utre suspensus, et pedibus iter adgubernans, videntibus procul quasi marina pistrix, evaserat. Mox clade conversâ, cum ex morâ obsidentem regem fames, ex fame pestilentia urgeret, recedentem Lucullus assequitur: adeoque cecidit, ut Granicus et Æsapus amnes cruenti redderentur. Rex callidus, Romanæque avaritiæ peritus, spargi a fugientibus sarcinas et pecuniam jussit, quâ sequentes moraretur. Nec felicior in mari, quam in terrâ, fuga: quippe centum amplius navium classem, apparatuque belli gravem, in Pontico mari aggressa tempestas tam fœdâ strage laceravit, ut navalis belli instar efficeret; plane quasi Lucullus, quodam cum fluctibus procellisque commercio, debellandum tradidisse regem ventis videretur. Attritæ jam omnes validissimi regni vires erant; sed animus malis augebatur. Itaque conversus ad proximas gentes, totum pæne Orientem ac Septemtrionem ruinâ suâ involvit. Iberi, Caspii, Albani, et utræque sollicitantur Armeniæ; perque omnia et decus, et nomen, et titulos, Pompeio suo Fortuna quærebat. Qui ubi novis motibus ardere Asiam videt, aliosque ex aliis prodire reges; nihil cunctandum ratus, priusquam inter se gentium robora coirent, statim ponte navibus facto, omnium ante se primus transit Euphratem; regemque fugientem mediâ nactus Armeniâ (quanta felicitas viri!) uno prœlio confecit. Nocturna ea dimicatio fuit, et luna in partibus: quippe, quasi commilitans, cum [a tergo se hostibus, a facie] Romanis præbuisset, Pontici per errorem longius cadentes umbras [suas,]

quasi hostium corpora, petebant. Et Mithridates quidem nocte illâ debellatus est: nihil enim postea valuit; quamquam omnia expertus, more anguium, qui, obtrito capite, postremum caudâ minantur. Quippe cum effugisset hostem [Colchos, Siciliæ quoque litora, et Campaniam nostram] subito adventu terrere voluit; Colchis tenus jungere Bosporon; inde per Thraciam, Macedoniam, et Græciam transilire; sic Italiam necopinatus invadere tantum cogitavit: nam, per defectionem civium, Pharnacisque filii scelere, præventus, male tentatum veneno spiritum ferro expulit. Cnæus interim Magnus rebelles Asiæ reliquias sequens, per diversa gentium terrarumque volitabat. Nam sub Orientem secutus Armenios, captis ipso capite gentis Artaxatis, supplicem jussit regnare Tigranem. At in Septemtrionem Scythicum iter, tamquam in mari, stellis secutus, Colchos cecidit: ignovit Iberiæ: pepercit Albanis: regem Colchorum Orodem, positis sub ipso Caucaso castris, jussit in plana descendere; Arthocen, qui Iberis imperabat, et obsides liberos dare. Orodem etiam remuneratus est, ultro ab Albaniâ suâ lectulum aureum et alia dona mittentem. Necnon et in Meridiem verso agmine, Libanum Syriæ Damascumque transgressus, per nemora illa odorata, per thuris et balsami silvas, Romana circumtulit signa. Arabes, si quid imperaret, præsto fuêre. Hierosolymam defendere tentavêre Judæi: verum hanc quoque intravit; et vidit illud grande impiæ gentis arcanum patens, [sub aureo uti cœlo:] dissidentibusque de regno fratribus arbiter factus, regnare jussit Hircanum: Aristobulo, quia [renovabat eam rem,] catenas dedit. Sic, Pompeio duce, populus Romanus totam, quâ latissima est, Asiam pervagatus, quam extremam habebat imperii provinciam, mediam fecit. Exceptis quippe Parthis, qui fœdus maluerunt, et Indis, qui adhuc nos non noverant; omnis Asia inter Rubrum Mare, et Cas-

pium, et Oceanum, Pompeianis domita vel oppressa signis tenebatur.

CAP. VI.

Bellum Piraticum.

INTERIM, dum populus Romanus per diversa terrarum distractus est, Cilices invaserant maria; sublatisque commerciis, rupto fœdere generis humani, sic maria bello, quasi tempestate, præcluserant. Audaciam perditis furiosisque latronibus dabat inquieta Mithridatis prœliis Asia; dum, sub alieni belli tumultu, exterique regis invidiâ, impune grassantur. Ac primum, duce Isidoro, non contenti proxime mari, Cretam inter atque Cyrenas, et Achaïam, sinumque Maleum, quod a spoliis Aureum ipsi vocavêre, latrocinabantur: missusque in eos Publius Servilius, quamvis leves et fugaces myoparonas gravi et Martiâ classe turbaret, non incruentâ victoriâ superat. Sed nec mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, et diutinâ prædâ abundantes, Phaselin et Olympon, evertit, Isauronque ipsam, arcem Ciliciæ: unde, conscius sibi magni laboris, Isaurici cognomen adamavit. Non ideo tamen tot cladibus domiti terrâ se continere potuerunt: sed, ut quædam animalia, quibus aquam terramque incolendi gemina natura est, sub ipso hostis recessu impatientes soli in aquas suas resiluerunt, et aliquanto latius, quam prius. Sic ille quoque, ante felix, dignus nunc victoriâ Pompeius visus est; et [Mithridaticæ provinciæ facta est] accessio. Ille, dispersam toto mari pestem semel et in perpetuum volens exstinguere, divino quodam apparatu aggressus est. Quippe cum classibus suis, et socialibus Rhodiorum, abundaret, pluribus legatis atque præfectis utraque Ponti et Oceani ora complexus est. Gellius Tusco mari im-

positus; Plotius Siculo: Gratilius Ligusticum sinum, Pompeius Gallicum obsedit; Torquatus Balearicum, Tiberius Nero Gaditanum fretum, quâ primum maris nostri limen aperitur; Lentulus Libycum; Marcellinus Ægyptium; Pompeii juvenes Adriaticum; Varro Terentius Ægæum, et Ponticum; Pamphylium Metellus; Asiaticum Cæpio; ipsas Propontidis fauces Porcius Cato sic obditis navibus quasi portam obseravit. Sic per omnes æquoris portus, sinus, latebras, recessus, promontoria, freta, peninsulas, quidquid piratarum fuit, quâdam indagine inclusum et oppressum est. Ipse Pompeius in originem fontemque belli Ciliciam versus est; nec hostes detrectavêre certamen. Non ex fiduciâ, sed quia oppressi erant, ausi videbantur; sed nihil tamen amplius, quam ut ad primum ictum concurrerent. Mox ubi circumfusa undique rostra viderunt, abjectis statim telis remisque, plausu undique pari (quod supplicantium signum fuit) vitam petiverunt. Non alias tam incruentâ victoriâ usi unquam sumus: sed nec fidelior in posterum reperta gens ulla est. Idque prospectum singulari consilio ducis, qui maritimum genus a conspectu longe removit maris, et mediterraneis agris quasi obligavit: eodemque tempore et usum maris navibus recuperavit, et terræ homines suos reddidit. Quid prius in hac mirere victoriâ? velocitatem, quod quadragesimo die parta est? an felicitatem, quod ne una quidem navis amissa est? an vero perpetuitatem, quod amplius piratæ non fuerunt?

CAP. VII.

Bellum Creticum.

Creticum bellum, si vera volumus noscere, nos fecimus, solâ vincendi nobilem insulam cupiditate. Favisse Mithridati videbatur: hoc placuit armis vin-

dicare. Primus invasit insulam Marcus Antonius, cum ingenti quidem victoriæ spe atque fiduciâ, adeo, ut plures catenas in navibus, quam arma, portaret. Dedit itaque pœnas vecordiæ. Nam plerasque naves intercepêre hostes: captivaque corpora religata velis ac funibus pependêre; ac sic velificantes triumphantium in modum Cretes portubus suis adremigaverunt. Metellus deinde totam insulam igni ferroque populatus, intra castella et urbes redegit, et Cnossum, et Erythræam, et, ut Græci dicere solent, "urbium matrem" Cydoneam: adeoque sæve in captivos consulebatur, ut veneno se plerique conficerent; alii deditionem suam ad Pompeium absentem mitterent. Et cum ille, res in Asiâ gerens, eo quoque præfectum misisset Antonium, in alienâ provinciâ inclytus fuit: eoque infestior Metellus in hostes jus victoris exercuit: victisque Lasthene et Panare, Cydoneæ ducibus, victor rediit. Nec quidquam amplius tamen de tam famosâ victoriâ, quam cognomen "Creticum," reportavit.

CAP. VIII.

Bellum Balearicum.

Quâtenus Metelli Macedonici domus bellicis nominibus assueverat, altero ex liberis ejus Cretico facto, mora non fuit, quin alter quoque Balearicus vocaretur. Baleares per idem tempus insulæ piraticâ rabie corruperant maria. Homines feros atque silvestres mireris ausos a scopulis suis saltem maria prospicere. Adscendêre etiam inconditas rates, et prænavigantes subinde inopinato impetu terruêre. Sed, cum venientem ab alto Romanam classem prospexissent, prædam putantes, ausi etiam occurrere; et primo impetu ingenti lapidum saxorumque nimbo classem operuerunt. Tribus quisque fundis prœliatur.

Certos esse quis miretur ictus, cum hæc sola genti arma sint, id unum ab infantiâ studium? Cibum puer a matre non accipit, nisi quem, ipsâ monstrante, percussit. Sed non diu lapidatione terruêre Romanos: postquam comminus ventum est, expertique rostra et pila venientia, pecudum in morem, clamore sublato, petierunt fugâ litora; dilapsique in proximos tumulos, quærendi fuerunt, ut vincerentur.

CAP. IX.

Expeditio in Cypron.

Aderat fatum insularum. Igitur et Cypros recepta sine bello. Insulam veteribus divitiis abundantem, et [ob hoc] Veneri sacram, Ptolemæus regebat. Sed divitiarum tanta erat fama, nec falso, ut victor gentium populus, et donare regna consuetus, Publio Clodio tribuno duce, socii vivique regis confiscationem mandaverit. Et ille quidem, ad rei famam, veneno fata præcepit. Cæterum Porcius Cato Cyprias opes liburnis per Tiberinum ostium invexit: quæ res latius ærarium populi Romani, quam ullus triumphus, implevit.

CAP. X.

Bellum Gallicum.

Asia Pompeii manibus subacta. Reliqua, quæ restabant in Europâ, fortuna in Cæsarem transtulit. Restabant autem immanissimi gentium, Galli atque Germani: et, quamvis toto orbe divisa, tamen qui vinceret, habuit Britannia. Primus Galliæ motus ab Helvetiis cœpit; qui, Rhodanum inter et Rhenum siti, non sufficientibus terris, venêre sedes petitum,

incensis mœnibus suis: hoc sacramentum fuit, ne redirent. Sed, petito tempore ad deliberandum, cum inter moras Cæsar, Rhodani ponte rescisso, abstulisset fugam, statim bellicosissimam gentem sic in sedes suas, quasi greges in stabula pastor, deduxit. Sequens longeque cruentior pugna Belgarum, quippe pro libertate pugnantium. Hic cum multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius ducis, quod, nutante in fugam exercitu, rapto fugientis e manu scuto, in primam volitans aciem, manu prœlium restituit. Inde cum Venetis etiam navale bellum: sed major cum Oceano, quam cum ipsis navibus rixa: quippe illæ rudes et informes, et statim naufragæ, cum rostra sensissent: sed hærebat in vadis pugna, cum æstibus solitis cum ipso certamine subductus Oceanus intercedere bello videretur. Illæ quoque accessêre diversitates pro gentium locorumque naturâ. Aquitani, callidum genus, in speluncas se recipiebant: jussit includi. Morini dilabebantur in silvas: jussit incendi. Nemo tantum feroces dixerit Gallos: fraudibus agunt. Induciomarus Treviros, Ambiorix convocavit Eburones: utrique, absente Cæsare conjuratione factâ, invenêre legatos: sed ille fortiter a Dolabellâ submotus est, relatumque regis caput: hic, insidiis in valle dispositis, dolo perculit: itaque et castra direpta sunt, et aurum ablatum. Cottam cum Titurio Sabino legato ibi amisimus. Nec ulla de rege mox ultio: quippe perpetuâ trans Rhenum fugâ latuit. Nec Rhenus ergo immunis: nec enim fas erat, ut liber esset receptator hostium atque defensor. Sed prima contra Germanos illius pugna, justissimis quidem ex causis: Ædui de incursionibus eorum querebantur. Quæ Ariovisti superbia! Cum legati dicerent, "Veni ad Cæsarem:" "Quis est autem Cæsar?" et, "Si vult, veniat," inquit: et, "Quid ad illum, quid agat nostra Germania? num ego me interpono Romanis?" Itaque tantus gentis novæ terror in castris, ut testamenta passim,

etiam in principiis, scriberentur. Sed illa immania corpora, quo erant majora, eo magis gladiis ferroque patuerunt. Qui calor in prœliando militum fuerit, nullo magis exprimi potest, quam quod, elatis super caput scutis, cum se testudine barbarus tegeret, super ipsa Romani scuta salierunt, et inde in jugulos gladiis descendebant. Iterum de Germano Tencteri querebantur. Hic vero jam Cæsar [ultro Mosulam navali ponte transgreditur, ipsumque] Rhenum; et Hercyniis hostem quærit in silvis: sed in saltus et paludes genus omne diffugerat. Tantum pavoris incussit intra ripam subito Romana vis! Nec semel Rhenus, sed iterum quoque, et quidem ponte facto, penetratus est. Sed major aliquanto trepidatio: quippe cum Rhenum suum sic ponte, quasi jugo, captum viderent, fuga rursus in silvas ac paludes: et, quod acerbissimum Cæsari fuit, non fuêre, qui vincerentur. Omnibus terrâ marique captis, respexit Oceanum, et, quasi hic Romanus orbis non sufficeret, alterum cogitavit. Classe igitur comparatâ, Britanniam petit. Transit mirâ celeritate; quippe, qui tertiâ vigiliâ Morino solvisset a portu, minus quam medio die insulam ingressus est. Plena erant tumultu hostico litora: et trepidantia ad conspectum rei novæ carpenta volitabant: itaque trepidatio pro victoriâ fuit. Arma et obsides accepit a trepidis: et ulterius iisset, nisi improbam classem naufragio castigâsset Oceanus. Reversus igitur in Galliam, classe majore, auctisque copiis, in eumdem rursus Oceanum, eosdemque rursus Britannos Caledonias secutus in silvas, unum quoque e regibus [Cavelianis] in vincula dedit. Contentus his (non enim provinciæ, sed nomini, studebatur) cum majore quam prius prædâ revectus est; ipso quoque Oceano tranquillo magis, et propitio, quasi imparem se fateretur. Sed maxima omnium, eademque novissima, conjuratio fuit Galliarum, cum omnes pariter Arvernos atque Biturigas, Carnutas simul Sequanosque, contraxit ille, corpore, armis,

spirituque terribilis, nomine etiam quasi [terrore] composito, Vercingentorix. Ille festis diebus, et conciliabulis, cum frequentissimos in lucis haberet, ferocibus dictis, ad jus pristinum libertatis erexit. Aberat tunc Cæsar, Ravennæ delectum agens; et hieme creverant Alpes: sic interclusum putabant iter. Sed ille, qualis erat, ad nuntium (rem felicissimæ temeritatis!) per invios ad id tempus montium tumulos, per intactas vias et nives, expeditâ manu emersus, occupat Galliam, et ex distantibus hibernis castra contraxit; et ante in mediâ Galliâ fuit, quam ab ultimâ timeretur. Tum ipsa capita belli aggressus, urbes, Avaricum cum quadraginta millibus propugnantium sustulit; Alexiam, ducentorum quinquaginta millium juventute subnixam, flammis adæquavit. Circa Gergoviam Arvernorum tota belli moles fuit: quippe cum octoginta millia muro, et arce, et abruptis defenderent, maximam civitatem vallo, sudibus, et fossâ, inductoque fossæ flumine, ad hoc decem et octo castellis, ingentique loricâ circumdatam, primum fame domuit, mox audentem eruptiones in vallo gladiis sudibusque concidit; novissime in deditionem redegit. Ipse ille rex, maximum victoriæ decus, supplex cum in castra venisset, tum et phaleras, et sua arma ante Cæsaris genua projecit: "Habes," inquit. "Fortem virum, vir fortissime, vicisti."

CAP. XI.

Bellum Parthicum.

Dum Gallos per Cæsarem in Septemtrione debellat, interim ad Orientem grave vulnus a Parthis populus Romanus accepit. Nec de fortunâ queri possumus: caret solatio clades. Adversis et Diis et hominibus, cupiditas consulis Crassi, dum Parthico inhiat auro, undecim strage legionum, et ipsius

capite, multata est. Et tribunus plebis Metellus exeuntem ducem hostilibus diris devoverat: et cum Zeugma transîsset exercitus, rapta subitis signa turbinibus hausit Euphrates: et cum apud Nicephorium castra posuisset, missi ab Orode rege legati denuntiavêre, "percussorum cum Pompeio fœderum Sullâque meminisset." Regiis inhians ille thesauris, nihil, ne imaginario quidem jure, sed "Seleuciæ se responsurum esse," respondit. Itaque Dii fœderum ultores nec insidiis nec virtuti hostium defuerunt. Jam primum, qui solus et subvehere commeatus et munire poterat a tergo, relictus Euphrates: tum simulato transfugæ cuidam Mazaræ Syro creditur, dum in mediam camporum vastitatem, eodem duce, ductus exercitus, ut undique hosti exponeretur. Itaque vixdum venerat Carras, cum undique præfecti regis, Sillaces et Surenas, ostendêre signa auro sericisque vexillis vibrantia. Tum sine morâ circumfusi undique equitatus, in modum grandinis atque nimborum, densa pariter tela fuderunt. Sic miserabili strage deletus exercitûs. Ipse in colloquium sollicitatus, signo dato, vivus in hostium manus incidisset, nisi, tribunis reluctantibus, fugam ducis barbari ferro occupâssent. Sic quoque relatum caput ludibrio hosti fuit. Filium ducis pæne in conspectu patris eisdem telis operuêre. Reliquiæ infelicis exercitûs, quo quemque rapuit fuga, in Armeniam, Ciliciam, Syriamque distractæ, vix nuntium cladis retulerunt. Caput ejus recisum, cum dexterâ manu ad regem deportatum, ludibrio fuit, nec indigno: aurum enim liquidum in rictum oris infusum est; ut, cujus animus arserat auri cupiditate, ejus etiam mortuum et exsangue corpus auro ureretur.

CAP. XII.

Anacephalæosis.

Hæc est illa tertia ætas populi Romani transmarina, quâ, Italiâ progredi ausus, orbe toto arma circumtulit. Cujus ætatis superiores centum anni sancti, pii, et (ut diximus) aurei, sine flagitio, sine scelere, dum sincera adhuc et innoxia pastoriæ illius sectæ integritas, dumque Pœnorum hostium imminens metus disciplinam veterem continebat. Postremi centum, quos a Carthaginis, Corinthi, Numantiæque exscidiis, et Attali regis Asiaticâ hæreditate, deduximus in Cæsarem et Pompeium, secutumque hos (de quo dicemus) Augustum, ut claritate rerum bellicarum magnifici, ita domesticis cladibus miseri et erubescendi. Quippe, sicut Galliam, Thraciam, Ciliciam, Cappadociam, uberrimas validissimasque provincias, Armenios etiam, et Britannos, ut non in usum, ita ad imperii speciem, magna nomina acquisiisse, pulchrum atque decorum; ita eodem tempore dimicâsse domi cum civibus, sociis, mancipiis, gladiatoribus, totoque inter se senatu, turpe atque miserandum. Ac nescio an satius fuerit populo Romano, Siciliâ et Africâ contento fuisse, aut his etiam ipsis carere, dominanti in Italiâ suâ, quam eo magnitudinis crescere, ut viribus suis conficeretur. Quæ enim res alia furores civiles peperit, quam nimia felicitas? Syria prima nos victa corrupit: mox Asiatica Pergameni regis hæreditas. Illæ opes atque divitiæ afflixêre sæculi mores; mersamque vitiis suis, quasi sentinâ, rempublicam pessumdedêre. Unde enim populus Romanus a tribunis agros et cibaria flagitaret, nisi per famem, quam luxu fecerat? Hinc ergo Gracchana et prima et secunda, et illa tertia Apuleiana seditio. Unde regnaret judiciariis legibus di-

vulsus a senatu eques, nisi ex avaritiâ, ut vectigalia reipublicæ, atque ipsa judicia, in quæstu haberentur? Hinc rursus et promissa civitas Latio; et per hoc arma sociorum. Quid autem bella servilia? unde nobis, nisi ex abundantiâ familiarum? Unde gladiatorii adversus dominos suos exercitus, nisi ad conciliandum plebis favorem effusa largitio, cum spectaculis indulget, supplicia quondam hostium artem facit? Jam ut speciosiora vitia tangamus, nonne ambitus honorum ab iisdem divitiis incitatus? Atqui inde Mariana, inde Sullana tempestas. Aut magnificus apparatus conviviorum, et sumtuosa largitio, nonne ab opulentiâ pariturâ mox egestatem? Hæc Catilinam patriæ suæ impegit. Denique illa ipsa principatûs et dominandi cupido, unde, nisi ex nimiis opibus, venit? Atqui hæc Cæsarem atque Pompeium furialibus in exitium reipublicæ facibus armavit. Hos igitur populi Romani omnes domesticos motus, separatos ab externis justisque bellis, ex ordine prosequemur.

CAP. XIII.

Causa Seditionum Tribunicia Potestas.

Seditionum omnium causas tribunicia potestas excitavit; quæ, specie quidem plebis tuendæ, cujus in auxilium comparata est, re autem dominationem sibi acquirens, studium populi ac favorem agrariis, frumentariis, judiciariis legibus aucupabatur. Inerat omnibus species æquitatis: quid enim tam justum, quam recipere plebem jus suum a Patribus? ne populus, gentium victor, orbisque possessor, extorris aris ac focis ageret. Quid tam æquum, quam inopem populum vivere ex ærario suo? Quid ad jus libertatis [æquandæ] magis efficax, quam ut, senatu regente provincias, ordinis equestris auctoritas saltem judi-

ciorum regno niteretur? Sed hæc ipsa in perniciem redibant: et misera respublica in exitium suum merces erat. Nam et a senatu in equitem translata judiciorum potestas vectigalia, id est, imperii patrimonium, supprimebat; et emtio frumenti, ipsos reipublicæ nervos, exhauriebat ærarium. Reduci plebs in agros unde poterat sine possidentium eversione, qui ipsi pars populi erant? et tamen relictas sibi a majoribus sedes ætate, quasi jure hæreditario, possidebant.

CAP. XIV.

Seditio Tiberii Gracchi.

Primam certaminum facem Tiberius Gracchus accendit, genere, formâ, eloquentiâ, facile princeps. Sed hic, sive Mancinianæ deditionis, quia sponsor fœderis fuerat, contagium timens, et inde popularis; sive æquo et bono ductus, quia depulsam agris suis plebem miseratus est, ne populus gentium victor, orbisque possessor, laribus ac focis suis exsularet; quâcumque mente, rem ausus ingentem; postquam rogationis dies aderat, ingenti stipatus agmine Rostra conscendit: nec deerat obviâ manu tota inde nobilitas, et tribuni in partibus. Sed ubi intercedentem legibus suis Cnæum Octavium videt Gracchus; contra fas collegii, jus potestatis, injectâ manu, depulit Rostris, adeoque præsenti metu mortis exterruit, ut abdicare se magistratu cogeretur. Sic triumvir creatus dividendis agris, cum ad perpetranda cœpta die comitiorum prorogari sibi vellet imperium, obviâ nobilium manu, eorumque quos agris moverat, cædes a foro cœpit. Inde cum in Capitolium profugisset, plebemque ad defensionem salutis suæ, manu caput tangens, hortaretur, præbuit speciem regnum sibi et diadema poscentis: atque ita, duce Scipione Nasicâ, concitato in arma populo, quasi jure oppressus est.

CAP. XV.

Seditio Caii Gracchi.

Statim et mortis et legum fratris sui vindex, non minore impetu incaluit Caius Gracchus: qui cum pari tumultu atque terrore plebem in avitos agros arcesseret; et recentem Attali hæreditatem in alimenta populo polliceretur; jamque nimius et potens altero tribunatu, secundâ plebe volitaret; obrogare auso legibus suis Minucio tribuno; fretus comitum manu, fatale familiæ suæ Capitolium invasit. Inde proximorum cæde pulsus, cum se in Aventinum recepisset; inde quoque obviâ senatûs manu, ab Opimio consule oppressus est. Insultatum quoque mortis reliquiis; et illud sacrosanctum caput tribuni plebis percussoribus auro pensatum est.

CAP. XVI.

Seditio Apuleiana.

Nihilominus Apuleius Saturninus Gracchanas asserere leges non destitit. Tantum animorum viro Marius dabat; qui nobilitati semper inimicus, consulatu suo præterea confisus, occiso palam comitiis Annio competitore tribunatûs, subrogare conatus est in ejus locum Caium Gracchum, hominem sine tribu, sine nomine: sed subdito titulo in familiam ipse se adoptabat. Cum tot tantisque ludibriis exsultaret impune, rogandis Gracchorum legibus ita vehementer incubuit, ut senatum quoque cogeret in verba jurare; cum abnuentibus aquâ et igni interdicturum se minaretur. Unus tamen exstitit, qui mallet exsilium. Igitur post Metelli fugam omni nobilitate

perculsâ, cum jam tertium annum dominaretur, eo vesaniæ progressus est, ut consularia quoque comitia novâ cæde turbaret. Quippe, ut satellitem furoris sui Glauciam consulem faceret, Caium Memmium competitorem interfici jussit: et in eo tumultu regem ex satellitibus suis se appellatum lætus accepit. Tum vero jam conspiratione senatûs, ipso quoque jam Mario consule (quia tueri non poterat) adverso, directæ in foro acies: expulsus inde Capitolium invasit. Sed cum, abruptis fistulis, obsideretur, senatuique per legatos pœnitentiæ fidem faceret, ab arce degressus cum ducibus factionis receptus in curiam est. Ibi eum, factâ irruptione, populus fustibus saxisque coopertum in ipsâ quoque morte laceravit.

CAP. XVII.

Drusiana Seditio.

POSTREMO Livius Drusus non tribunatûs modo viribus, sed ipsius etiam senatûs auctoritate, totiusque Italiæ consensu, easdem leges asserere conatus, dum aliud captat ex alio, tantum conflavit incendium, ut ne prima illius flamma posset sustineri; et subitâ morte correptus, hæreditarium in posteros suos bellum propagaret. Judiciariâ lege Gracchi diviserant populum Romanum, et bicipitem ex unâ fecerant civitatem. Equites Romani tantâ potestate subnixi, ut qui fata fortunasque principum haberent in manu, interceptis vectigalibus, peculabantur suo jure rempublicam. Senatus, exsilio Metelli, damnatione Rutilii, debilitatus, omne decus majestatis amiserat. In hoc statu rerum, pares opibus, animis, dignitate (unde et nata Livio Druso æmulatio accesserat) equitem Servilius Cæpio, senatum Livius Drusus asserere: signa, et aquilæ, et vexilla aderant. Cæterum, sic urbe in unâ, quasi in binis castris, dissideba-

tur. Prior Cæpio, in senatum impetu facto, reos ambitûs Scaurum et Philippum, principes nobilitatis, elegit. His motibus ut resisteret Drusus, plebem ad se Gracchanis legibus, eisdem socios ad plebem spe civitatis erexit. Exstat vox ipsius, "Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut cœnum dividere vellet, aut cœlum." Aderat promulgandi dies, cum subito tanta vis hominum undique apparuit, ut hostium adventu obsessa civitas videretur. Ausus tamen obrogare [de] legibus consul Philippus: sed apprehensum faucibus viator non ante dimisit, quam sanguis in ora et oculos redundaret. Sic per vim latæ, jussæque leges. Sed pretium rogationis statim socii flagitare; cum interim imparem Drusum ægrumque rerum temere motarum, matura, ut in tali discrimine, mors abstulit: nec ideo [minus] socii promissa Drusi a populo Romano reposcere armis desierunt.

CAP. XVIII.

Bellum Sociale.

SOCIALE bellum vocetur licet, ut extenuemus invidiam: si verum tamen volumus, illud civile bellum fuit: quippe cum populus Romanus Etruscos, Latinos, Sabinosque miscuerit, et unum ex omnibus sanguinem ducat, corpus fecit ex membris, et ex omnibus unus est; nec minore flagitio socii intra Italiam, quam intra Urbem cives, rebellabant. Itaque, cum jus civitatis, quam viribus auxerant, socii justissime postularent, ad quam spem eos cupidine dominationis Drusus erexerat; postquam ille domestico scelere oppressus est, eadem fax, quæ illum cremavit, socios in arma et oppugnationem Urbis accendit. Quid hac clade tristius? quid calamitosius? cum omne Latium, atque Picenum, Etruria omnis,

atque Campania, postremo Italia, contra matrem ac parentem suam Urbem consurgerent: cum omne robur fortissimorum fidelissimorumque sociorum sub suis quisque signis haberent municipalia illa prodigia: Popædius Marsos; et Latinos Afranius; Umbros [totus senátus, et consules:] Samnium Lucaniamque Telesinus: cum regum et gentium arbiter populus ipsum se regere non posset, ut victrix Asiæ Europæque a Corfinio Roma peteretur. Primum fuit belli in Albano monte consilium, ut festo die Latinarum Julius Cæsar et Marcius Philippus consules inter sacra et aras immolarentur. Postquam id nefas proditione discussum est, Asculo furor omnis erupit, in ipsâ quidem ludorum frequentiâ trucidatis, qui tum aderant ab Urbe, legatis. Hoc fuit impii belli sacramentum: inde jam passim ab omni parte Italiæ, duce et auctore belli discursante Popædio, diversa per populos et urbes signa cecinêre. Nec Hannibalis nec Pyrrhi fuit tanta vastatio. Ecce Ocriculum, ecce Grumentum, ecce Fæsulæ, ecce Carseoli, Reate, Nuceria, Picentia, cædibus, ferro, et igne vastantur. Fusæ Rutilii copiæ, fusæ Cæpionis. Nam ipse Julius Cæsar, exèrcitu amisso, cum in Urbem cruentus referretur, miserabili funere mediam [etiam Urbem perviam] fecit. Sed magna populi Romani fortuna, et semper in malis major, totis denuo viribus insurrexit: aggressique singuli populos; Cato discutit Etruscos; Gabinius Marsos; Carbo Lucanos; Sulla Samnites. Strabo vero Pompeius, omnia flammis ferroque populatus, non prius finem cædium fecit, quam, Asculi eversione, Manibus tot exercituum, consulum, direptarumque urbium Diis, litaretur.

CAP. XIX.

Bellum Servile.

Utcumque, etsi cum sociis, (nefas!) cum liberis tamen et ingenuis, dimicatum est: quis æquo animo ferat in principe gentium populo bella servorum? Primum servile bellum inter initia Urbis, Herdonio Sabino duce, in ipsâ Urbe tentatum est; cum, occupatâ tribuniciis seditionibus civitate, Capitolium obsessum est, et a consule captum: sed hic tumultus magis fuit, quam bellum. Mox, imperio per diversa terrarum occupato, quis crederet Siciliam multo cruentius servili quam Punico bello esse vastatam? Terra frugum ferax, et quodammodo suburbana provincia, latifundiis civium Romanorum tenebatur. Hîc ad cultum agri frequentia ergastula, catenatique cultores, materiam bello præbuêre. Syrus quidam, nomine Eunus (magnitudo cladium facit, ut meminerimus), fanatico furore simulato, dum Syriæ Deæ comas jactat, ad libertatem et arma servos, quasi numinum imperio, concitavit; idque ut divinitus fieri probaret, in ore abditâ nuce, quam sulfure et igne stipaverat, leniter inspirans, flammam inter verba fundebat. Hoc miraculum primum duo millia ex obviis, mox jure belli refractis ergastulis, sexaginta amplius millium fecit exercitum; regiisque (ne quid malis deesset) decoratus insignibus, castella, oppida, vicos, miserabili direptione vastavit. Quin illud quoque ultimum belli dedecus, capta sunt castra prætorum; nec nominare ipsos pudebit; castra Manilii, Lentuli, Pisonis, Hypsæi. Itaque qui per fugitivarios retrahi debuissent, prætorios duces profugos prœlio ipsi sequebantur. Tandem, Perpernâ imperatore, supplicium de eis sumtum est. Hic enim victos, et apud Ennam

novissime obsessos, cum fame, quasi pestilentiâ, consumsisset, reliquias latronum compedibus et catenis religavit, crucibusque punivit: fuitque de servis ovatione contentus, ne dignitatem triumphi servili inscriptione violaret. Vixdum respiraverat insula, cum statim [servi,] et a Syro reditur ad Cilicem. Athenio pastor, interfecto domino, familiam ergastulo liberatam sub signis ordinat. Ipse, veste purpureâ, argenteoque baculo, et regium in morem fronte redimitâ, non minorem, quam ille fanaticus prior, conflat exercitum; acriusque multo, quasi et illum vindicaret, vicos, castella, oppida diripiens, in dominos, in servos infestius, quasi in transfugas, sæviebat. Ab hoc quoque prætorii exercitus cæsi, capta Servilii castra, capta Luculli. Sed Aquilius, Perpernæ usus exemplo, interclusum hostem commeatibus ad extrema compulit, communitasque copias armis fame facile delevit: dedidissentque se, nisi suppliciorum metu voluntariam mortem prætulissent. Ac ne de duce quidem supplicium exigi potuit, quamvis in manus venerit: quippe, dum circa deprehendendum eum multitudo contendit, inter rixantium manus præda lacerata est.

CAP. XX.

Bellum Spartacium.

ENIMVERO servilium armorum dedecus feras: nam et ipsi per fortunam in omnia obnoxii, tamen quasi secundum hominum genus sunt, et in bona libertatis nostræ adoptantur. Bellum Spartaco duce concitatum quo nomine appellem, nescio: quippe cum servi militaverint, gladiatores imperaverint, illi infimæ sortis homines, hi [pessimam] auxêre ludibrio calamitatem. Spartacus, Crixus, Œnomäus, effracto

Lentuli ludo, cum triginta haud amplius ejusdem fortunæ viris eruperunt Capuâ; servisque ad vexillum vocatis, cum statim decem amplius millia coissent hominum, non modo effugisse contenti, jam vindicari volebant. Prima velut ara viris mons Vesuvius placuit. Ibi cum obsiderentur a Clodio Glabro, per fauces cavi montis vitigineis delapsi vinculis, ad imas ejus descendêre radices: et exitu [invio,] nihil tale opinantis ducis subito impetu castra rapuêre; inde alia castra; deinceps Coram; totamque pervâgantur Campaniam. Nec villarum atque vicorum vastatione contenti, Nolam, atque Nuceriam, Thurios, atque Metapontum, terribili strage populantur. Affluentibus in diem copiis, cum jam esset justus exercitus, e viminibus, pecudumque tegimentis, inconditos sibi clypeos; e ferro ergastulorum recocto gládios ac tela fecerunt. Ac ne quod decus justo deesset exercitui, domitis obviis gregibus paratur equitatus; captaque de prætoribus insignia et fasces ad ducem detulêre: nec abnuit ille, de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, dein in [honore] virium gladiator: qui defunctorum quoque prœlio ducum funera imperatoriis celebravit exsequiis, captivosque circa rogum jussit armis depugnare, quasi plane expiaturus omne præteritum dedecus, si de gladiatore munerator fuisset. Inde jam consulares quoque aggressus, in Apennino Lentuli exercitum percecidit: apud Mutinam Caii Cassii castra delevit. Quibus elatus victoriis, de invadendâ urbe Romanâ (quod satis est turpitudini nostræ) deliberavit. Tandem etiam totis imperii viribus contra mirmillonem consurgitur; pudoremque Romanum Licinius Crassus asseruit: a quo pulsi fugatique (pudet dicere) hostes in extrema Italiæ refugerunt. Ibi circa Bruttium angulum clusi, cum fugam in Siciliam pararent, neque navigia suppeterent, ratesque ex cratibus, et dolia connexa virgultis in rapidissimo freto frustra

experirentur; tandem eruptione factâ, dignam viris obiêre mortem: et (quod sub gladiatore duce oportuit) sine missione pugnatum est. Spartacus ipse in primo agmine fortissime dimicans, quasi imperator, occisus est.

CAP. XXI.

Bellum Civile Marianum.

Hoc deerat unum populi Romani malis, jam ut ipse intra se parricidale [bellum] domi stringeret; in Urbe mediâ ac foro, quasi arenâ, cives cum civibus [suis] gladiatorio more concurrerent. Æquiore animo utcumque ferrem, si plebeii duces, aut, si nobiles, mali saltem, ducatum sceleri præbuissent: cum vero (pro facinus! qui viri! qui imperatores!) decora et ornamenta sæculi sui, Marius et Sulla, pessimo facinori suam etiam dignitatem præbuerunt; tribus, ut sic dixerim, sideribus agitatum est: primo et levi, et modico, tumultu magis, quam bello, intra ipsos armorum duces subsistente sævitiâ: mox atrocius et cruentius per totius viscera senatûs grassante victoriâ: ultimum non civicam modo, sed hostilem quoque rabiem supergressum est; cum armorum furor totius Italiæ viribus niteretur, eousque odiis sævientibus, donec deessent, qui occiderentur. Initium et causa belli, inexplebilis honorum Marii fames, dum decretam Sullæ provinciam Sulpiciâ lege sollicitat. Sed impatiens injuriæ, statim Sulla legiones circumegit: dilatoque Mithridate, Esquilinâ Collinâque portâ geminum agmen Urbi infudit. Unde cum [consulto] Sulpicius et Albinovanus objecissent catervas, sudesque et saxa undique a mœnibus ac tela jacerentur; ipse quoque jaculatus incendio viam fecit, arcemque Capitolii, quæ Pœnos, quæque Gallos etiam Senones

evaserat, quasi captivam, victor insedit. Tum ex consulto senatûs adversariis hostibus judicatis, in præsentem tribunum, aliosque diversæ factionis, jure sævitum est. Marium servilis fuga exemit, immo fortuna alteri bello reservavit. Cornelio Cinnâ, Cnæo Octavio consulibus, male obrutum resurrexit incendium, et quidem ab ipsorum discordiâ, cum de revocandis, quos senatus hostes judicaverat, ad populum referretur. Cinctâ quidem gladiis concione, sed vincentibus quibus pax et quies potior, profugus patriâ suâ Cinna confugit ad partes. Redit ab Africâ Marius clade major: siquidem carcer, catenæ, fuga, exsilium, horrificaverant dignitatem. Itaque ad nomen tanti viri late concurritur: servitia (pro nefas!) et ergastula armantur: et facile invenit exercitum miser imperator. Itaque vi patriam reposcens, unde vi fuerat expulsus, poterat videri jure agere, nisi causam suam sævitiâ corrumperet. Sed cum Diis hominibusque infestus rediret, statim primo impetu cliens et alumna Urbis Ostia nefandâ strage diripitur. Mox in Urbem quadruplici agmine intratur. Divisêre copias Cinna, Marius, Carbo, Sertorius. Hîc postquam manus omnis Octavii depulsa Janiculo est, statim ad principum cædem signo dato, aliquanto sævius, quam aut in Punicâ aut in Cimbricâ urbe, sævitur. Octavii consulis caput pro Rostris exponitur; Antonii consularis in Marii ipsius mensis: Cæsares a Fimbriâ in penatibus domorum suarum trucidantur: Crassi, pater et filius, in mutuo alter alterius adspectu. Bæbium atque Numitorium per medium forum unci traxêre carnificum. Catulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit. Merula, flamen Dialis, in Capitolio Jovis ipsius oculos venarum cruore respersit. Ancharius, ipso vidente Mario, confossus est, quia fatalem illam scilicet manum non porrexerat salutanti. Hæc tot senatûs funera intra Calendas et Idus Januarii mensis septima illa Marii

purpura dedit. Quid futurum fuit, si annum [consularis] implêsset? Scipione Norbanoque consulibus, tertius ille turbo civilis insaniæ toto furore detonuit: quippe cum hinc octo legiones et quingentæ cohortes starent in armis, inde ab Asiâ cum victore exercitu Sulla properaret. Et sane cum tam ferus in Sullanos Marius fuisset, quantâ sævitiâ opus erat, ut Sulla de Mario vindicaretur! Primum apud Capuam sub amne Vulturno signa concurrunt: et statim Norbani fusus exercitus: statim omnes Scipionis copiæ, ostentatâ spe pacis, oppressæ. Tum Marius juvenis, et Carbo, consules, quasi desperatâ victoriâ, ne inulti perirent, in antecessum sanguine senatûs sibi parentabant: obsessâque curiâ, sic de senatu, quasi de carcere, qui jugularentur, educti. Quid funerum in foro, in circo, in patentibus templis! Nam Quintus Mucius Scævola pontifex, Vestales amplexus aras, tantum non eodem igne sepelitur. Lamponius atque Telesinus, Samnitum duces, atrocius Pyrrho et Hannibale Campaniam Etruriamque populantur; et, sub specie partium, se vindicant. Apud Sacriportum Collinamque portam debellatæ omnes hostium copiæ. Ibi Marius, hîc Telesinus oppressi. Nec idem tamen cædium, qui belli, finis fuit. Stricti enim et in pace gladii; animadversumque in eos, qui se sponte dediderant. Minus est, quod apud Sacriportum, et apud Collinam portam, septuaginta amplius millia Sulla concidit: bellum erat. Quatuor millia deditorum inermium civium in villâ publicâ interfici jussit. Isti tot in pace, non plures sunt? quis autem illos potest computare, quos in Urbe passim, quisquis voluit, occidit? donec, admonente Furfidio, "Vivere aliquos debere, ut essent, quibus imperarent;" proposita est ingens illa tabula; et ex ipso equestris ordinis flore ac senatûs, duo millia electi, qui mori juberentur: novi generis edictum. Piget post hæc referre, ludibrio habita fata Carbonis; fata Sorani prætoris, atque

Venuleii; Bæbium sine ferro, ritu ferarum, inter manus laniatum; Marium, ducis ipsius fratrem, apud Catuli sepulcrum, oculis, manibus, cruribusque [defossis,] servatum aliquamdiu, ut per singula membra moreretur. Positis singulorum hominum fere pœnis, municipia Italiæ splendidissima sub hastâ venierunt, Spoletium, Interamnium, Præneste, Florentia. Nam Sulmonem, vetus oppidum, socium atque amicum, (facinus indignum!) nondum expugnatum, ut [obsides] jure belli, et modo morte damnati, duci jubentur: sic damnatam civitatem jussit Sulla deleri.

CAP. XXII.

Bellum Sertorianum.

Bellum Sertorianum quid aliud quam Sullanæ proscriptionis hæreditas fuit? hostile potius an civile dixerim, nescio; quippe quod Lusitani Celtiberique Romano gesserint duce. Exsul et profugus feralis illius tabulæ, vir summæ quidem, sed calamitosæ virtutis, malis suis maria terrasque permiscuit: et jam Africæ, jam Balearibus insulis, fortunam expertus, [missusque] in Oceanum, Fortunatasque insulas penetravit: tandem Hispaniam armavit. Viro cum viris facile convenit. Nec alias magis apparuit Hispani militis vigor, quam Romano duce. Quamquam ille, non contentus Hispaniâ, ad Mithridatem quoque Ponticosque respexit, regemque classe juvit. Et quid futurum fuit? Satis tanto hosti uno imperatore resistere res Romana non potuit: additus Metello Cnæus Pompeius. Hi copias viri diu et ancipiti semper acie attrivêre: nec tamen prius bello, quam suorum scelere et insidiis, exstinctus est. [Copias ejus prope totâ Hispaniâ persecuti, diu et ancipiti semper acie domaverunt.] Prima per lega-

tos certamina habita, cum hinc Domitius et Thorius, inde Herculeii proluderent: mox his apud Segoviam, illis apud Anam flumen, oppressis, ipsi duces comminus invicem experti, apud Lauronem atque Sucronem, æquavêre clades. Tum illis ad populationem agrorum, his ad urbium exscidia conversis, misera inter Romanos duces Hispania discordiæ pœnas dabat; donec, oppresso domesticâ fraude Sertorio, victo deditoque Perpernâ, ipsæ quoque in Romanam fidem venêre urbes, Osca, Termes, Tutia, Valentia, Auxima, et in fame nihil non experta Calaguris. Sic recepta in pacem Hispania. Victores duces externum id magis quam civile bellum videri voluerunt, ut triumpharent.

CAP. XXIII.

Bellum civile sub Lepido.

Marco Lepido, Quinto Catulo consulibus, civile bellum pæne citius oppressum est, quam inciperet: sed [quantum, lateque] fax illius motûs ab ipso Sullæ rogo exarsit! Cupidus namque rerum novarum, per insolentiam Lepidus acta tanti viri rescindere parabat; nec immerito, si tamen posset sine magnâ clade reipublicæ. Nam cum jure belli Sulla dictator proscripsisset inimicos; qui supererant, revocante Lepido, quid aliud quam ad bellum vocabantur? Cumque damnatorum civium bona, addicente Sullâ, quamvis male capta, jure tamen, repetitio eorum procul dubio labefactabat compositam civitatem. Expediebat ergo quasi ægræ sauciæque reipublicæ requiescere quomodocumque, ne vulnera curatione ipsâ rescinderentur. Ergo cum turbidis concionibus, velut classico, civitatem terruisset, profectus in Etruriam, arma inde et exercitum Urbi admoverat. Sed

jam Milvium pontem collemque Janiculum Lutatius Catulus, Cnæusque Pompeius, Sullanæ dominationis duces atque signiferi, alio exercitu insederant: a quibus primo statim impetu retro pulsus, hostisque a senatu judicatus, incruentâ fugâ in Etruriam, inde Sardiniam recessit; ibique morbo et pœnitentiâ interiit. Victores (quod non temere alias in civilibus bellis) pace contenti fuerunt.

L. ANNÆI FLORI

RERUM ROMANARUM

LIBER QUARTUS.

CAP. I.

Bellum Catilinarium.

Catilinam luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, (quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur) in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compulêre. Senatum confodere, consules trucidare, distringere incendiis Urbem, diripere ærarium, totam denique rempublicam funditus tollere, et quidquid nec Hannibal videretur optâsse, quibus (o nefas!) sociis aggressus est! Ipse patricius: sed hoc minus est: Curii, Porcii, Sullæ, Cethegi, Autronii, Varguntei, atque Longini, quæ familiæ! quæ senatûs insignia! Lentulus quoque cum maxime prætor! hos omnes immanissimi facinoris satellites habuit. Additum est pignus conjurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibêre; summum nefas, nisi amplius esset, propter quod biberunt. Actum erat de pulcherrimo imperio, nisi illa conjuratio in Ciceronem et Antonium consules incidisset; quorum alter industriâ rem patefecit, alter manu oppressit. Tanti

sceleris indicium per Fulviam emersit, vilissimum scortum, sed parricidii innocens. Tum consul, habito senatu, in præsentem reum Cicero peroravit: sed non amplius profectum, quam ut hostis evaderet, seque palam professo "incendium suum restincturum ruinâ" minaretur. Et ille quidem ad præparatum a Manlio in Etruriâ exercitum proficiscitur, signa illaturus Urbi. Lentulus, destinatum familiæ suæ Sibyllinis versibus regnum sibi vaticinans, ad præstitutum a Catilinâ diem Urbe totâ viros, faces, tela, disponit. Nec civili conspiratione contentus, legatis Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma sollicitatis, iisset ultra Alpes furor, nisi, alterâ proditione Vulturcii, prætoris literæ tenerentur. Statim Ciceronis imperio injecta est barbaris manus. Palam prætor in senatu convincitur. De supplicio agentibus, Cæsar parcendum dignitati, Cato animadvertendum pro scelere, censebat: quam sententiam secutis omnibus, in carcere parricidæ strangulantur. Quamvis parte conjurationis oppressâ, tamen ab incepto Catilina non destitit: sed infestis ab Etruriâ signis patriam petens, obvio Antonii exercitu opprimitur. Quam atrociter dimicatum sit, exitus docuit: nemo hostium bello superfuit. Quem quis in pugnando ceperat locum, eum, amissâ animâ, corpore tegebat. Catilina longe a suis inter hostium cadavera repertus est; pulcherrimâ morte, si pro patriâ sic concidisset.

CAP. II.

Bellum Cæsaris et Pompeii.

JAM pæne toto orbe pacato, majus erat imperium Romanum, quam ut ullis externis viribus opprimi posset. Itaque invidens Fortuna principi gentium

populo, ipsum illum in exitium suum armavit. Ac Mariana quidem Cinnanaque rabies intra Urbem proluserat, quasi experiretur. Sullana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat. Cæsaris furor atque Pompeii Urbem, Italiam, gentes, nationes, totum denique, quâ patebat, imperium, quodam quasi diluvio [et] inflammatione corripuit; adeo ut non recte tantum civile dicatur, ac ne sociale quidem, sed nec externum; sed potius commune quoddam ex omnibus, et plus quam bellum. Quippe, si duces ejus inspicias, totus senatus in partibus; si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici sanguinis: si auxilia sociorum; hinc Gallici Germanique delectus; inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarchondimotus, Cotys, omne Thraciæ, Cappadociæque, Ciliciæ, Macedoniæ, Græciæ, Ætoliæ, totiusque robur Orientis: si moram belli; quatuor anni, et pro clade rerum breve tempus: si locum et spatium; [ubi] commissum est intra Italiam: inde se in Galliam Hispaniamque deflexit, reversumque ab Occasu, totis viribus in Epiro Thessaliâque consedit: hinc in Ægyptum subito transiliit: inde respexit Asiam: inde Africæ incubuit: postremo in Hispaniam regyravit, et ibi aliquando defecit. Sed non et odia partium finita cum bello: non enim prius quievêre, quam in Urbe ipsâ, medio senatu, eorum, qui victi erant, odia victoris sese cæde satiarent. Causa tantæ calamitatis eadem, quæ omnium, nimia felicitas: siquidem, Quinto Metello, Lucio Afranio consulibus, cum Romana majestas toto orbe polleret, recentesque victorias, Ponticos et Armenios triumphos, in Pompeianis theatris Roma cantaret; nimia Pompeii potentia apud otiosos (ut solet) cives movit invidiam. Metellus ob imminutum Cretæ triumphum, Cato adversus potentes semper obliquus, detrectare Pompeium, actisque ejus obstrepere. Hinc dolor transversum egit; et ad præsidia digni-

tati paranda impulit. Forte tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat; vellet tamen auctiores opes. Caius Cæsar eloquentiâ, et spiritu, ecce jam et consulatu allevabatur. Pompeius tamen super utrumque eminebat. Sic igitur Cæsare dignitatem comparare, Crasso augere, Pompeio retinere cupientibus, omnibusque pariter potentiæ cupidis, de invadendâ republicâ facile convenit. Ergo cum mutuis viribus in suum quisque decus niteretur, Galliam Cæsar invadit, Crassus Asiam, Pompeius Hispaniam, tres maximos exercitus: et sic orbis imperium societate trium principum occupatur. Decem annos traxit ista dominatio. Exinde, quoniam mutuo metu tenebantur, Crassi morte apud Parthos, et morte Juliæ Cæsaris filiæ, quæ, nupta Pompeio, generi socerique concordiam matrimonii fœdere tenebat, statim æmulatio erupit. Jam Pompeio suspectæ Cæsaris opes, et Cæsari Pompeiana dignitas gravis. Nec hic ferebat parem, nec ille superiorem. Nefas! sic de principatu laborabant, tamquam duos tanti imperii fortuna non caperet. Ergo, Lentulo Marcelloque consulibus, ruptâ primâ conjurationis fide, de successione Cæsaris senatus, id est Pompeius, agitabat: nec ille abnuebat, si ratio sui proximis comitiis haberetur. Consulatus absenti, quem decem tribuni, favente Pompeio, nuper decreverant, tum, dissimulante eodem, negabatur. "Veniret, et peteret majorum more." Ille contra flagitare decreta; ac, "nisi in fide permanerent, non se remittere exercitum." Ergo ut in hostem decernitur. His Cæsar agitatus, statuit præmia armorum armis defendere. Prima civilis belli arena Italia fuit, cujus arces levibus præsidiis Pompeius insederat: sed omnia subito Cæsaris impetu oppressa sunt. Prima [Arimino] signa cecinerunt. Tum pulsus Etruriâ Libo, Umbriâ Thermus, Domitius Corfinio. Et peractum erat bellum sine sanguine, si Pompeium

Brundisii opprimere potuisset: et ceperat: sed ille per obsessi claustra portûs nocturnâ fugâ evasit. Turpe dictu! modo princeps patrum, pacis bellique moderator, per triumphatum a se mare, lacerâ et pæne inermi nave fugiebat. Nec Pompeius ab Italiâ, quam senatus ab Urbe, fugatur prior; quam pæne vacuam metu Cæsar ingressus consulem se ipse facit. Ærarium quoque sanctum, quia tardius aperiebant tribuni, jussit effringi: censumque et patrimonium populi Romani ante rapuit, quam imperium. Pulso fugatoque Pompeio, maluit prius ordinare provincias, quam ipsum sequi. Siciliam et Sardiniam, annonæ pignora, per legatos habet. Nihil hostile erat in Galliâ: pacem ipse fecerat: sed ad Hispanienses Pompeii exercitus transeunti per eam duci portas claudere ausa Massilia est. Misera, dum cupit pacem, belli metu in bellum incidit: sed quia [tutis] muris erat, vinci eam sibi jussit absenti. Græcula civitas, non pro mollitie nominis, et vallum rumpere, et incendere machinas ausa, et congredi navibus: sed Brutus, cui mandatum erat bellum, victos terrâ marique perdomuit. Mox dedentibus sese ablata omnia, præter, quam potiorem omnibus habebant, libertatem. Anceps, variumque, et cruentum in Hispaniâ bellum cum legatis Cnæi Pompeii, Petreio et Afranio; quos Ilerdæ castra habentes, apud Sicorim amnem, obsidere et ab oppido intercludere aggreditur. Interim obundatione verni fluminis commeatibus prohibetur. Sic fame castra tentata sunt; obsessorque ipse quasi obsidebatur. Sed ubi pax fluminis [rediit, populationibus] et pugnæ campos aperuit, iterum ferox instat; et cedentes ad Celtiberiam consecutus, aggere et vallo, ac per hæc siti, ad deditionem compulit. Sic citerior Hispania recepta est; nec ulterior moram fecit: quid enim una post quinque legiones? Itaque ultro cedente Varrone, Gades, fretum, Oceanus, omnia felicitatem

Cæsaris sequebantur. Aliquid tamen adversus absentem ducem ausa Fortuna est circa Illyricum et Africam, quasi de industriâ prospera ejus adversis radiarentur. Quippe, cum fauces Adriatici maris jussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Curictico litore castra posuissent; jam maria late tenente Pompeio, repente legatus ejus Octavius Libo ingentibus copiis classicorum circumvenit utrumque. Deditionem fames extorsit Antonio. Missæ quoque a Basilo in auxilium ejus rates, quales inopiâ navium fecerat, novâ Pompeianorum arte Cilicum, actis sub mare funibus, captæ quasi per indaginem. Duas tamen æstus explicuit: una, quæ Opiterginos ferebat, in vadis hæsit, memorandumque posteris [exitum] dedit. Quippe vix mille juvenum manus, circumfusi undique exercitûs per totum diem tela sustinuit: et cum exitum virtus non haberet, tamen, ne in deditionem veniret, hortante tribuno Vulteio, mutuis ictibus in se concucurrit. In Africâ quoque par et virtus et calamitas Curionis fuit; qui, ad recipiendam provinciam missus, pulso fugatoque Varo jam superbus, subitum Jubæ regis adventum, equitatumque Maurorum, sustinere non potuit. Patebat victo fuga: sed pudor suasit, ut amissum suâ temeritate exercitum morte sequeretur. Sed jam debitum par Fortunâ flagitante, sedem bello Pompeius Epiron elegerat: nec Cæsar moratur: quippe ordinatis a tergo omnibus, quamvis hiems media prohiberet, tempestate ad bellum navigavit: positisque ad Oricum castris, cum pars exercitûs, ob inopiam navium cum Antonio relicta, Brundisii moram faceret, adeo impatiens erat, ut, ad arcessendos eos, ardente ventis mari, nocte concubiâ, speculatorio navigio solus ire tentaverit. Exstat ad trepidum tanto discrimine gubernatorem vox ipsius, "Quid times? Cæsarem vehis." Contractis in unum omnibus undique copiis, positisque comminus castris,

diversa erant ducum consilia. Cæsar, pro naturâ ferox, et conficiendæ rei cupidus, ostentare aciem, provocare, lacessere; nunc obsidione castrorum, quæ sedecim millium vallo obduxerat; (sed quid his obesset obsidio, qui patente mari omnibus copiis abundarent?) nunc oppugnatione Dyrrachii irritâ (quippe quam vel situs inexpugnabilem faceret); ad hoc assiduis in eruptionem hostium prœliis (quo tempore egregia virtus Scævæ centurionis emicuit, cujus in scuto centum atque viginti tela sedêre); jam vero direptione urbium sociarum, cum Oricum et Gomphos, et alia castella Thessaliæ vastaret. Pompeius adversus hæc nectere moras, tergiversari, simul ut hostem interclusum undique inopiâ commeatuum tereret, utque ardentissimi ducis consenesceret impetus. Nec diutius profuit duci salutare consilium. Miles otium, socii moram, principes ambitum ducis, increpabant. Sic præcipitantibus fatis, prœlio sumta est Thessalia; et Philippicis campis Urbis, imperii, generis humani, fata commissa sunt. Nunquam uno loco tantum virium populi Romani, tantum dignitatis, Fortuna vidit. Trecenta amplius millia hinc illinc, præter auxilia regum, et [senatûs.] Nunquam imminentis ruinæ manifestiora prodigia, fuga victimarum, examina in signis, interdiu tenebræ. Dux ipse et nocturnâ imagine theatri sui audiens plausum in modum planctûs circumsonare; et mane cum pullo (nefas!) apud principia conspectus. Nunquam acrior neque alacrior exercitus Cæsaris fuit. Inde classica prius, inde tela. Annotatum quoque committentis aciem Crastini pilum; qui mox adacto in os gladio, sic inter cadavera repertus, libidinem ac rabiem, quâ pugnaverat, ipsâ novitate vulneris præferebat. Sed nec minus [admirabilior] illius exitus belli. Quippe cum Pompeius adeo equitum copiâ abundaret, ut facile circumventurus sibi Cæsarem videretur, circumventus ipse est. Nam, cum diu æquo Marte

contenderent, jussuque Pompeii fusus a cornu erupisset equitatus, repente hinc signo dato, Germanorum cohortes tantum in effusos equites fecêre impetum, ut illi esse pedites, hi venire in equis viderentur. Hanc stragem fugientis equitatûs levis armaturæ ruina comitata est. Tunc terrore latius dato, turbantibus invicem copiis, reliqua strages quasi unâ manu facta est. Nec ulla res magis exitio fuit, quam ipsa exercitûs magnitudo. Multus in eo prœlio Cæsar fuit, mediusque inter imperatorem et militem. Voces quoque obequitantis exceptæ, altera cruenta, sed docta, et ad victoriam efficax, "Miles, faciem feri:" altera ad jactationem composita: "Parce civibus;" cum ipse sequeretur. Felicem utcumque in malis Pompeium, si eadem ipsum, quæ exercitum ejus, fortuna traxisset! Superstes dignitatis suæ vixit, ut cum majore dedecore per Thessalica Tempe equo fugeret; ut unâ naviculâ Lesbon applicaretur; pulsus Syedris in deserto Ciliciæ scopulo, fugam in Parthos, Africam, vel Ægyptum agitaret: ut denique in Pelusio litore, imperio vilissimi regis, consiliis spadonum, et (ne quid malis desit) Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moreretur. Quis non peractum esse cum Pompeio crederet bellum? Atqui acrius multo atque vehementius Thessalici incendii cineres recaluêre. Et in Ægypto quidem adversus Cæsarem sine partibus bellum. Quippe cum Ptolemæus, rex Alexandriæ, summum civilis belli scelus peregisset, fœdusque amicitiæ cum Cæsare, medio Pompeii capite, sanxisset; ultionem tanti viri Manibus quærente Fortunâ, causa non defuit. Cleopatra, regis soror, affusa Cæsaris genibus, partem regni reposcebat. Aderat puellæ forma, et quæ duplicaretur ex illo, quod talis passa videbatur injuriam; odium ipsius regis, qui Pompeii cædem partium fato, non Cæsari, dederat; haud dubie

idem in ipsum ausurus, si expedisset. Quam ubi Cæsar restitui jussit in regnum, statim ab eisdem percussoribus Pompeii obsessus in regiâ, quamvis exiguâ manu, ingentis exercitûs molem mirâ virtute sustinuit. Ac primum ædificiorum proximorum, atque navalium incendio, infestorum hostium tela submovit; mox in peninsulam Pharon subitus evasit: inde depulsus in maria mirâ felicitate ad proximam classem enatavit, relicto quidem in fluctibus paludamento, seu fato, seu consilio, ut illud ingruentibus hostium telis saxisque peteretur. Tandem receptus a classicis suis, undique simul hostes adortus, de imbelli ac perfidâ gente justa generi Manibus dedit. Quippe et Theodotus, magister auctorque totius belli, et ne virilia quidem portenta, Pothinus atque Ganymedes, diversâ per mare et terras fugâ et morte consumti. Regis ipsius corpus obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore. In Asiâ quoque novus rerum motus a Ponto, plane quasi de industriâ captante Fortunâ hunc Mithridatico regno exitum, ut a Pompeio pater, a Cæsare filius vinceretur. Rex Pharnaces, magis discordiæ nostræ fiduciâ quam virtutis suæ, infesto in Cappadociam agmine ruebat: sed hunc Cæsar aggressus, uno, et (ut sic dixerim) non toto prœlio, obtrivit; more fulminis, quod uno eodemque momento venit, percussit, abscessit. Nec vana de se prædicatio est Cæsaris, "ante victum hostem esse, quam visum." Sic cum exteris. At in Africâ cum civibus multo atrocius, quam in Pharsaliâ. Huc reliquias partium naufragarum quidam furoris æstus expulerat: nec reliquias diceres, sed integrum bellum. Sparsæ magis quam oppressæ vires erant. Auxerat sacramentum ipsa clades imperatoris; nec degenerabat ducum successio. Quippe satis ample sonabant in Pompeiani nominis locum Cato et Scipio. Accessit copiis Mauritaniæ rex Juba, videlicet ut latius vinceret

Cæsar. Nihil ergo inter Pharsaliam et Thapson, nisi quod amplior, eoque acrior Cæsarianorum impetus fuit, indignantium post Pompeium crevisse bellum. Denique (quod alias nunquam ante imperium ducis) suâ sponte signa cecinerunt. Strages a Jubâ cœpit. Ejus elephanti, bellorum rudes, et nuper a silvâ, consternati subito clangore: statim et in fugam exercitus; [et] duces fortius, quam ut fugerent, non inconspicuâ tamen morte omnium. Jam Scipio nave fugiebat: sed, assecutis eum hostibus, gladium per viscera exegit: et, ubi esset, quodam requirente; respondit hoc ipsum, "Bene se habet imperator." Juba, cum se recepisset in regiam, magnifice epulatus est postero die cum Petreio fugæ comite, superque mensas et pocula interficiendum se ei præbuit. Ille et regi suffecit et sibi: cum interim semesi in medio cibi, et parentalia fercula, regio simul Romanoque sanguine madebant. Cato non interfuit bello: positisque apud Bagradam castris, Uticam, velut altera Africæ claustra, servabat. Sed, acceptâ partium clade, nihil cunctatus, ut sapiente dignum erat, mortem etiam lætus accivit. Nam, postquam filium comitesque ab amplexu dimisit, [in nocte] lecto ad lucernam Platonis libro, qui immortalitatem animæ docet, paululum quievit: tum circa primam vigiliam stricto gladio revelatum manu pectus semel iterumque percussit. Ausi post hoc virum medici violare fomentis. Ille passus, dum abscederent. Rescidit plagas; secutaque [vis] sanguinis moribundas manus in ipso vulnere reliquit. Quasi non esset usquam dimicatum, sic arma rursus et partes: quantoque Africa supra Thessaliam, tanto Africam superabat Hispania. Plurimum quantum favoris partibus dabat fraternitas ducum, et pro uno duos stare Pompeios. Itaque nusquam atrocius, nec tam ancipiti Marte, concursum est. Primum in ipso ostio Oceani Varus Didiusque legati conflixêre: sed acrius

fuit cum ipso mari, quam inter se navibus bellum: siquidem, velut furorem civicum castigaret Oceanus, utramque classem naufragio cecidit. Quinam ille horror, cum eodem tempore fluctus, procellæ, viri, naves, armamenta confligerent? adde sitûs ipsius formidinem, vergentia in unum, hinc Hispaniæ, inde Mauritaniæ litora; mare et intestinum et externum; imminentesque Herculis speculas, cum omnia undique simul prœlio et tempestate sævirent. Mox circa obsidiones urbium utrimque discursum est: quæ miseræ inter hos atque illos duces societatis Romanæ pœnas dabant. Omnium postrema certaminum Munda. Hîc non pro cæterâ felicitate, sed anceps, et diu triste prœlium; ut plane videretur nescio quid deliberare Fortuna. Sane et ipse ante aciem mœstior non ex more Cæsar, sive respectu fragilitatis humanæ, sive nimiam prosperorum suspectam habens continuationem; vel eadem timens, postquam idem esse cœperat, quod Pompeius. Sed in ipso prœlio, (quod nemo unquam meminerat) cum diu pari Marte acies nihil aliud quam occiderent, in medio ardore pugnantium subito ingens inter utrosque silentium, quasi convenisset: hic omnium sensus erat. Novissime illud inusitatum Cæsaris oculis nefas, post quatuordecim annos probata veteranorum manus gradum retro dedit. Quod etsi nondum fugerat, apparebat tamen, pudore magis, quam virtute resistere. Itaque ablegato equo, similis furenti, primam in aciem procurrit. Ibi prensare fugientes, confirmare; per totum denique agmen oculis, manibus, clamore, volitare. Dicitur in illâ perturbatione et de extremis agitâsse secum, et ita manifesto vultu fuisse, quasi occupare manu mortem vellet; nisi cohortes hostium quinque per transversam aciem actæ, quas Labienus periclitantibus castris subsidio miserat, fugæ speciem præbuissent. Hoc aut ipse credidit, aut dux callidus arripuit in occasionem: et quasi in

fugientem invectus, simul et suorum erexit animos, et hostis perculit. Nam hi, dum se putant vincere, fortius sequi; Pompeiani, dum fugere credunt suos, fugere cœperunt. Quanta fuerit hostium cædes, ira, rabiesque victoribus, sic æstimari potest. Hoc a prœlio profugi, cum se Mundam recepissent, et Cæsar obsideri statim victos imperâsset, congestis cadaveribus agger effectus est; quæ pilis jaculisque confixa, inter se tenebantur: fœdum etiam inter barbaros! Sed videlicet victoriam desperantibus Pompeii liberis, Cnæum prœlio profugum, crure saucio, deserta et avia petentem, Cesonius apud Lauronem oppidum consecutus, pugnantem (adeo nondum desperabat) interfecit. Sextum fortuna in Celtiberiam interim abscondit; aliisque post Cæsarem bellis reservavit. Cæsar in patriam victor invehitur. Primum de Galliâ triumphum transmiserat Rhenus, et Rhodanus, et ex auro captivus Oceanus. Altera laurus Ægyptia: tunc in ferculis Nilus, Arsinoë, et ad simulacrum ignium ardens Pharus. Tertius de Pharnace currus, et Ponto. Quartus Jubam et Mauros, et bis subactam ostendebat Hispaniam. Pharsalia, et Thapsos, et Munda nusquam. Et quanto majora erant, de quibus non triumphabat! Hic aliquando finis armis fuit. Reliqua pax incruenta; pensatumque clementiâ bellum. Nemo cæsus imperio præter Afranium (satis ignoverat semel), et Faustum Sullam (didicerat generos timere), filiamque Pompeii cum [patruelibus] ex Sullâ; (hîc posteris cavebatur.) Itaque, non ingratis civibus, omnes unum in principem congesti honores: circa templa imagines; in theatro distincta radiis corona; suggestus in curiâ; fastigium in domo; mensis in cœlo; ad hoc Pater ipse patriæ, perpetuusque Dictator: novissime (dubium, an ipso volente) oblata pro Rostris ab Antonio consule regni insignia. Quæ omnia, velut infulæ, in destinatam morti victimam congere-

bantur. Quippe clementiam principis vicit invidia: gravisque erat liberis ipsa beneficiorum potentia. Nec diutius dilatio donata est: sed Brutus et Cassius, aliique patricii, consenserunt in cædem principis. Quanta vis fati! manaverat late conjuratio: libellus etiam Cæsari datus eodem die; nec perlitare centum victimis potuerat. Venit in curiam tamen, expeditionem Parthicam meditans. Ibi in curuli sedentem eum senatus invasit; tribusque et viginti vulneribus ad terram datus est. Sic ille, qui terrarum orbem civili sanguine impleverat, tandem ipse sanguine suo curiam implevit.

CAP. III.

Cæsar Augustus.

POPULUS Romanus, Cæsare et Pompeio trucidatis, rediisse in statum pristinæ libertatis videbatur: et redierat, nisi aut Pompeius liberos, aut Cæsar hæredem reliquisset; vel (quod utroque perniciosius fuit) si non collega quondam, mox æmulus Cæsarianæ potentiæ, fax et turbo sequentis sæculi, superfuisset Antonius. Quippe, dum Sextus paterna repetit, trepidatum toto mari: dum Octavius mortem patris ulciscitur, iterum fuit movenda Thessalia: dum Antonius, varius ingenio, aut successorem Cæsaris indignatur Octavium, aut amore Cleopatræ desciscit in regem, [nam] aliter salvus esse non potuit, nisi confugisset ad servitutem. Gratulandum tamen in tantâ perturbatione est, quod potissimum ad Octavium Cæsarem Augustum summa rerum rediit; qui sapientiâ suâ atque sollertiâ perculsum undique et perturbatum ordinavit imperii corpus; quod ita haud dubie nunquam coire et consentire potuisset, nisi unius præsidis nutu, quasi animâ et mente, regeretur,

Marco Antonio, Publio Dolabellâ consulibus, imperium Romanum jam ad Cæsares transferente Fortunâ, varius et multiplex civitatis motus fuit: quodque in annuâ cœli conversione fieri solet, ut mota sidera tonent, ac suos flexus tempestate significent; sic cum Romanæ dominationis, id est, humani generis, conversione penitus intremuit; omnique genere discriminum, civilibus, terrestribus, ac navalibus bellis, omne imperii corpus agitatum est.

CAP. IV.

Bellum Mutinense.

Prima civilium motuum causa testamentum Cæsaris fuit, cujus secundus hæres Antonius, prælatum sibi Octavium furens, inexpiabile contra adoptionem acerrimi juvenis susceperat bellum. Quippe cum intra decem et octo annos tenerum, obnoxium, et opportunum injuriæ juvenem videret, ipse plenæ ex commilitio Cæsaris dignitatis, lacerare furtis hæreditatem, ipsum insectari probris, cunctis artibus cooptationem Juliæ gentis inhibere non desineret: denique ad opprimendum juvenem palam arma moliri: et jam parato exercitu in Cisalpinâ Galliâ resistentem motibus suis Decimum Brutum obsidebat: Octavius Cæsar, ætate et injuriâ favorabilis, et nominis majestate, quod sibi induerat, revocatis ad arma veteranis, privatus (quis crederet?) consulem aggreditur: obsidio Mutinæ liberat Brutum: Antonium exuit castris. Tum quidem etiam manu pulcher apparuit: nam cruentus et saucius aquilam, a moriente signifero traditam, suis humeris in castra referebat.

CAP. V.

Bellum Perusinum.

ALTERUM bellum concitavit agrorum divisio, quos Cæsar veteranis [in] castris pretium militiæ persolvebat. Semper alias Antonii pessimum ingenium Fulvia, gladio cincta virilis militiæ, uxor agitabat. Ergo depulsos agris colonos incitando, iterum in arma ierat. Hîc vero jam non privatis, sed totius senatûs suffragiis judicatum hostem Cæsar aggressus, intra Perusiæ muros redegit, compulitque ad extrema deditionis turpi et nihil non expertâ fame.

CAP. VI.

Triumviratus.

CUM, solus etiam, gravis paci, gravis reipublicæ esset Antonius, quasi ignis incendio Lepidus accessit. Quid contra duos exercitus [* * * ?] Necesse fuit venire in cruentissimi fœderis societatem. Diversa omnium vota. Incendit Lepidum divitiarum cupido, quarum spes ex turbatione reipublicæ; Antonium ultionis de his qui se hostem judicâssent: Cæsarem inultus pater, et Manibus ejus graves Cassius et Brutus, agitabant. In hoc velut fœdus pax inter tres duces componitur. Apud Confluentes, inter Perusiam et Bononiam, jungunt manus, et exercitus consalutant. Nullo bono more triumviratus invaditur; oppressâque armis republicâ, redit Sullana proscriptio; cujus atrocitas nihil in se minus habet, quam numerum centum quadraginta senatorum. Exitus fœdi, truces, miserabiles, toto terrarum orbe

fugientium. Pro quibus quis pro dignitate rei ingemiscat, cum Antonius Lucium Cæsarem avunculum suum, Lepidus Lucium Paulum suum fratrem, proscripserit? Romæ capita cæsorum proponere in Rostris jam usitatum erat: verum sic quoque civitas lacrymas tenere non potuit, cum recisum Ciceronis caput in illis suis Rostris videretur; nec aliter ad videndum eum, quam solebat ad audiendum, concurreretur. Hæc scelera in Antonii Lepidique tabulis. Cæsar percussoribus patris contentus fuit. Hæc quoque, nisi multa fuisset, etiam justa cædes haberetur.

CAP. VII.

Bellum Cassii et Bruti.

BRUTUS et Cassius sic Cæsarem, quasi Tarquinium regem, depulisse regno videbantur: sed libertatem, quam maxime restitutam voluerunt, illo ipso parricidio perdidêre. Igitur, cæde perfectâ, cum veteranos Cæsaris nec immerito timerent, statim e curiâ in Capitolium confugerant. Nec illis ad ultionem deerat animus; sed ducem non habebant. Igitur, cum appareret, quæ strages reipublicæ immineret, displicuit ultio [cum consulis abolitione] decreta. Ne tamen publici doloris oculos ferrent, in provincias ab illo ipso, quem occiderant, Cæsare datas, Syriam et Macedoniam, concesserant. Sic vindicta Cæsaris dilata potius quam oppressa est. Igitur ordinatâ magis ut poterat, quam ut debebat, republicâ, relicto ad Urbis præsidium Lepido, Cæsar cum Antonio in Cassium Brutumque succingitur. Illi, comparatis ingentibus copiis, eamdem illam, quæ fatalis Cnæo Pompeio fuit, arenam insederant. Sed nec tum imminentia cladis destinatæ signa latuêre.

Nam et assuetæ cadaverum pabulo volucres castra, quasi jam sua, circumvolabant; et in aciem prodeuntibus obvius Æthiops nimis aperte ferale signum fuit. Ipsique Bruto per noctem, cum illato lumine ex more aliqua secum agitaret, atra quædam imago se obtulit: et, quæ esset, interrogata, "Tuus," inquit, "malus genius." Hoc dixit, et sub oculis mirantis evanuit. Pari in meliora præsagio in Cæsaris castris omnia aves victimæque promiserant: sed nihil illo præsentius, quod Cæsaris medicus somnio admonitus est, ut Cæsar castris excederet, quibus capi imminebat: ut factum est. Acie namque commissâ, cum pari ardore aliquamdiu dimicatum foret; quamvis duces non essent præsentes, quorum alterum corporis ægritudo, illum metus et ignavia subduxissent, staret tamen pro partibus invicta fortuna et ultoris, et qui vindicabatur; primum adeo anceps fuit, et par utrimque discrimen, ut exitus prœlii docuit. Capta sunt hinc Cæsaris castra, inde Cassii. Sed quanto efficacior est fortuna, quam virtus! et quam verum est, quod moriens efflavit, "non in re, sed in verbo tantum, esse virtutem!" Victoriam illi prœlio error dedit. Cassius, inclinato cornu suo, cum, captis Cæsaris castris, rapido impetu recipientes se videret equites, fugere arbitratus, evadit in tumulum: inde pulvere et strepitu, etiam nocte vicinâ, eximentibus gestæ rei sensum, cum speculator quoque in id missus, tardius renuntiaret; transactum de partibus ratus, uni de proximis auferendum præbuit caput. Brutus cum in Cassio etiam suum animum perdidisset, ne quid ex constituti fide resignaret (ita enim par superesse bello convenerat) ipse quoque uni comitum suorum confodiendum præbuit latus. Quis sapientissimos viros non miretur ad ultimum non suis manibus usos? nisi si hoc quoque ex persuasione defuit, ne violarent manus, sed in abolitione sanctissimarum piissimarumque animarum judicio suo, scelere alieno, uterentur.

CAP. VIII.

Bellum cum Sexto Pompeio.

SUBLATIS percussoribus Cæsaris, supererat Pompeii domus. Alter juvenum in Hispaniâ occiderat, alter fugâ evaserat: contractisque infelicis belli reliquiis, cum insuper ergastula armâsset, Siciliam Sardiniamque habebat. Jam et classe medium mare insederat, o quam diversus a patre! Ille Cilicas exstinxerat: hic secum piratas navales agitabat. Tantâ mole belli penitus in Siculo freto juvenis oppressus est: magnique famam ducis ad inferos secum tulisset, si nihil tentâsset ulterius; nisi quod magnæ indolis signum est, sperare semper. Perditis enim rebus profugit, Asiamque velis petit; venturus ibi in manus hostium, et catenas, et (quod miserrimum est fortibus viris) ad hostium arbitrium sub percussore moriturus. Non alia post Xerxem miserabilior fuga. Quippe modo trecentarum quinquaginta navium dominus cum sex septemve fugiebat, exstincto prætoriæ navis lumine, annulis in mare abjectis, pavens atque respectans, et tamen non timens ne periret.

CAP. IX.

Bellum Parthicum, duce Ventidio.

QUAMVIS in Cassio et Bruto partes sustulisset; in Pompeio totum partium nomen abolêsset; nondum tamen ad pacis stabilitatem profecerat Cæsar, cum scopulus, et nodus, et mora publicæ securitatis, superesset Antonius. Nec ille defuit vitiis, quin periret: immo omnia expertus ambitu et luxuriâ, pri-

mum hostes, deinde cives, tandem [etiam terrore sui] sæculum liberavit. Parthi clade Crassianâ altius animos erexerant; civilesque populi Romani discordias læti acceperant: itaque, ut prima affulsit occasio, non dubitaverunt et erumpere, ultro quidem invitante Labieno; qui, missus a Cassio Brutoque, (quis furor scelerum!) sollicitaverat hostes in auxilium: et illi, Pacoro duce, regio juvene, dissipant Antoniana præsidia. Saxa legatus, ne veniret in potestatem, a gladio suo impetravit. Denique, ablatâ Syriâ, emanabat latius malum, hostibus sub auxilii specie sibi vincentibus, nisi Ventidius, et hic legatus Antonii, incredibili felicitate et Labieni copias, ipsumque Pacorum, et omnem Parthicum equitatum, toto inter Orontem et Euphratem sinu late cecidisset. Viginti amplius millium fuit: nec sine consilio ducis; qui, simulato metu, adeo passus est hostem castris succedere, donec, absumto jactûs spatio, adimeret usum sagittarum. Rex fortissime dimicans cecidit. Mox circumlato ejus, per urbes quæ desciverant, capite, Syria sine bello recepta. Sic Crassianam cladem Pacori cæde pensavimus.

CAP. X.

Bellum Parthicum cum Antonio.

Expertis invicem Parthis atque Romanis, cum Crassus atque Pacorus utrimque virium mutuarum documenta fecissent, pari rursus reverentiâ integrata amicitia; et quidem ab ipso fœdus Antonio cum rege percussum. Sed immensa vanitas hominis, dum titulorum cupidine Araxem et Euphratem sub imaginibus suis legi concupiscit; neque causâ, nec consilio, ac ne imaginariâ quidem belli indictione, (quasi hoc quoque ex arte ducis esset, obrepere) relictâ re-

pente Syriâ, in Parthos impetum facit. Gens præter armorum fiduciam callida simulat trepidationem, et in campos fugam. Hic statim quasi victor sequebatur; cum subito nec magna hostium manus, ex improviso, et jam in fessos viâ sub vespere, velut nimbus, erupit: et, missis undique sagittis, duas legiones operuerunt. Nihil acciderat in comparationem cladis, quæ in posterum diem imminebat, nisi intervenisset Deûm miseratio. Unus ex clade Crassianâ Parthico habitu castris adequitat, et salute Latine datâ, cum fidem ipso fecisset, quid immineret, edocuit; "jam affuturum cum omnibus copiis regem: irent retro, peterentque montes: sic quoque hostem fortasse non defore:" atque ita secuta est minor vis hostium, quam imminebat. Affuit tamen: deletæque reliquæ copiæ forent, nisi, urgentibus telis in modum grandinis, quâdam forte, quasi docti, procubuissent in genua milites; et, elatis super capita scutis, cæsorum speciem præbuissent. Tum Parthus arcus inhibuit. Deinde Romani cum se rursus extulisssent, adeo res miraculo fuit, ut unus ex barbaris miserit vocem: "Ite, et bene valete, Romani: merito vos victores gentium fama loquitur, qui Parthorum tela fugistis." Non minor ex aquâ postea quam ab hostibus clades. Infesta primum siti regio: tum quibusdam salinacidis fluvius infestior: novissime, quia jam ab invalidis et avide hauriebantur, noxiæ etiam dulces fuêre. Mox et ardores per Armeniam, et nives per Cappadociam, et utriusque cœli subita mutatio pro pestilentiâ fuit. Sic vix tertiâ parte de sedecim legionibus reliquâ, cum argentum ejus passim dolabris concideretur, et subinde inter moras mortem a gladiatore suo efflagitâsset egregius imperator; tandem perfugit in Syriam. Ibi, incredibili quâdam mentis vecordiâ, ferocior aliquanto factus est; quasi vicisset, qui evaserat.

CAP. XI.

Bellum cum Antonio et Cleopatrâ.

FUROR Antonii, quâtenus ambitu non interiret, luxu et libidine exstinctus est. Quippe, post Parthos, cum exosus arma in otio ageret, captus amore Cleopatræ, quasi bene gestis rebus, in regio se sinu reficiebat. Hæc mulier Ægyptia, ab ebrio imperatore, pretium libidinum Romanum imperium petit: et promisit Antonius; quasi facilior esset Partho Romanus. Igitur dominationem parare, nec tacite: sed patriæ, nominis, togæ, fascium oblitus, totus in monstrum illud, ut mente, ita animo quoque et cultu, desciverat. Aureum in manu baculum; ad latus acinaces; purpurea vestis ingentibus obstricta gemmis; diadema aderat, ut reginâ rex ipse frueretur. Ad primam novorum motuum famam, Cæsar a Brundisio trajecerat, ut venienti bello occurreret; positisque in Epiro castris, Leucadem insulam, montemque Leucaten, et Ambracii sinûs cornua, infestâ classe succinxerat. Nobis quadringentæ amplius naves, ducentæ non minus hostium: sed numerum magnitudo pensabat. Quippe a senis in novenos remorum ordinibus, ad hoc turribus, atque tabulatis allevatæ, castellorum et urbium specie, non sine gemitu maris et labore ventorum ferebantur: quæ quidem ipsa moles exitio fuit. Cæsaris naves a triremibus in senos, non amplius, ordines creverant: itaque habiles in omnia, quæ usus poscebat; ad impetus, et recursus, flexusque capiendos, illas graves, et ad omnia præpeditas, singulas plures adortæ, missilibus simul, tum rostris, ad hæc ignibus jactis, ad arbitrium dissipavêre. Nec ullâ re magis hostilium copiarum apparuit magnitudo, quam post victoriam.

Quippe immensa classis, naufragio belli facto, toto mari [ferebatur;] Arabumque, et Sabæorum, et mille aliarum gentium Asiæ spolia, purpuram, aurumque, in ripam assidue mota ventis maria revomebant. Prima dux fugæ regina, cum aureâ puppe veloque purpureo, [se] in altum dedit. Mox secutus Antonius: sed instare vestigiis Cæsar. Itaque nec præparata in Oceanum fuga, nec munita præsidiis utraque Ægypti cornua, Parætonium atque Pelusium, profuêre. Prope manu tenebantur. Prior ferrum occupavit Antonius. Regina ad pedes Cæsaris provoluta tentavit oculos ducis: frustra: nam pulchritudo intra pudicitiam principis fuit. Nec illa de vitâ, quæ offerebatur, sed de parte regni, laborabat. Quod ubi desperavit a principe, servarique se triumpho vidit, incautiorem nacta custodiam, in Mausoleum se (sepulcra regum sic vocant) recipit: ibi maximos, ut solebat, induta cultus, in differto odoribus solio, juxta suum se collocavit Antonium; admotisque ad venas serpentibus, sic morte, quasi somno, soluta est.

CAP. XII.

Bella adversus Gentes exteras.

Hic finis armorum civilium: reliqua adversus exteras gentes, quæ, districto circa mala sua imperio, diversis orbis oris emicabant. Nova quippe pax: necdum assuetæ frenis servitutis tumidæ gentium inflatæque cervices ab imposito nuper jugo resiliebant. Ad Septemtrionem conversa ferme plaga ferocius agebat: Norici, Illyrii, Pannonii, Dalmatæ, Mysi, Thraces et Daci, Sarmatæ atque Germani. Noricis animos dabant Alpes atque nives, quo bellum non posset adscendere: sed omnes illius cardinis populos,

Brennos, Senones, atque Vindelicos, per privignum suum, Claudium Drusum, perpacavit. Quæ fuerit [callidarum] gentium feritas, facile vel mulieres ostendêre; quæ, deficientibus telis, infantes ipsos afflictos humo in ora militum adversa miserunt. Illyrii quoque sub Alpibus agunt, imasque valles earum, ac quædam quasi claustra, custodiunt, abruptis torrentibus impliciti. In hos expeditionem ipse sumsit, fierique pontes imperavit. Hic se et aquis et hoste turbantibus, cunctanti ad adscensum militi scutum de manu rapuit: et in viâ primus, tunc agmine secuto, cum [Illyricus multitudine pontem] succidisset, saucius manibus ac cruribus, speciosior sanguine, et ipso periculo augustior, terga hostium percecidit. Pannonii duobus saltibus, ac tribus fluviis, Dravo, Savo, Istroque, vallabantur: populati proximos, intra ripas se recipiebant: in hos domandos [Vibium] misit. Cæsi sunt in utrisque fluminibus: arma victorum non ex more belli cremata; sed [capta] sunt, et in profluentes data; ut cæteris, qui resistebant, victoria sic nuntiaretur. Dalmatæ plerumque sub silvis agunt: inde in latrocinia promtissimi. Hos jam quidem Marcius, incensâ urbe Delminio, quasi detruncaverat: postea Asinius Pollio gregibus, agris, armis, multaverat, (hic secundus orator): sed Augustus perdomandos Vibio mandat; qui efferum genus fodere terras coëgit, aurumque venis repurgare: quod alioquin gens omnium [cupidissima] studiosâ diligentiâ anquirit; ut illud in usus suos servare videatur. Mysi quam feri, quam truces fuerint, quam ipsorum etiam barbari barbarorum, horribile dictu est. Unus ducum, ante aciem postulato silentio, "Qui vos," inquit, "estis?" Responsum invicem: "Romani, gentium domini." Et illi, "Ita," inquiunt, "fiet, si nos viceritis." Accepit omen Marcus Crassus. Illi statim ante aciem immolato equo concepêre votum, ut cæsorum extis ducum et litarent et

vescerentur, Deos audisse crediderim: nec tubam sustinere potuerunt. Non minimum terroris incussit barbaris Domitius centurio, satis barbaræ, efficacis tamen apud pares homines, stoliditatis, qui, foculum gerens super cassidem, suscitatam motu corporis flammam, velut ardenti capite, fundebat. Ante hos Thracum maxime populus desciverat. Ille barbarus et signis militaribus, et disciplinâ, armis etiam Romanis, assueverat: sed a Pisone perdomiti, in ipsa captivitate rabiem ostendêre: quippe, cum catenas morsibus tentarent, feritatem suam ipsi puniebant. Daci montibus inhærent. Cotisonis regis imperio, quoties concretus gelu Danubius junxerat ripas, decurrere solebant, et vicina populari. Visum est Cæsari Augusto gentem aditu difficillimam submovere. Misso igitur Lentulo, ultra ulteriorem repulit ripam: citra præsidia constituit. Sic tunc Dacia non victa, sed submota atque dilata est. Sarmatæ patentibus campis inequitant: et hos per eumdem Lentulum prohibere Danubio satis fuit. Nihil præter nives rarasque silvas habent. Tanta barbaries est, ut pacem non intelligant. Germaniam quoque utinam vincere tanti non putâsset! magis turpiter amissa est, quam gloriose acquisita: sed quâtenus sciebat patrem suum Cæsarem, bis trajecto ponte Rheno, quæsisse bellum, in illius honorem concupiit facere provinciam: et factum erat, si barbari tam vitia nostra, quam imperia, ferre potuissent. Missus in eam provinciam Drusus primos domuit Usipetes: inde Tenctheros percucurrit, et Cattos. [Nam] Marcomanorum spoliis insignibus quemdam editum tumulum in tropæi modum excoluit. Inde validissimas nationes, Cheruscos, Suevosque, et Sicambros, pariter aggressus est: qui, viginti centurionibus incrematis, hoc velut sacramento sumserant bellum, adeo certâ victoriæ spe, ut prædam in antecessum pactione diviserint. Cherusci equos, Suevi aurum et argentum,

Sicambri captivos, elegerant: sed omnia retrorsum. Victor namque Drusus equos, pecora, torques eorum, ipsosque, prædâ divisit, et vendidit. Præterea in tutelam provinciarum præsidia atque custodias ubique disposuit, per Mosam flumen, per Albim, per Visurgim. Nam per Rheni quidem ripam quinquaginta amplius castella direxit. Bonnam [et Gesoniam cum] pontibus junxit, classibusque firmavit. Invisum atque inaccessum in id tempus Hercynium saltum patefecit. Ea denique in Germaniâ pax erat, ut mutati homines, alia terra, cœlum ipsum mitius molliusque solito, videretur. Denique non per adulationem, sed ex meritis, defuncto ibi fortissimo juvene, ipsi, quod nunquam alias, senatus cognomen ex provinciâ dedit. Sed difficilius est provincias obtinere, quam facere: viribus parantur, jure retinentur. Igitur breve id gaudium. Quippe Germani victi magis quam domiti erant; moresque nostros magis quam arma sub imperatore Druso suspiciebant: postquam vero ille defunctus, Vari Quintilii libidinem ac superbiam haud secus quam sævitiam odisse cœperunt. Ausus ille agere conventum: et in castris jus dicebat, quasi violentiam barbarorum et lictoris virgis, et præconis voce, posset inhibere: at illi, qui jam pridem rubigine obsitos enses, inertesque quærerent equos, ut primum togas, et sæviora armis jura viderunt, duce Arminio arma corripiunt: cum interim tanta erat Varo pacis fiducia, ut ne prædictâ quidem, et proditâ per Segestem unum principum conjuratione, commoveretur. Itaque improvidum, et nihil tale metuentem, improviso adorti, cum ille, (o securitas!) ad tribunal citaret, undique invadunt; castra rapiunt; tres legiones opprimuntur. Varus perditas res eodem, quo Cannensem diem Paulus, et fato est et animo secutus. Nihil illâ cæde per paludes perque silvas cruentius: nihil insultatione barbarorum intolerantius, præcipue tamen in causarum patronos.

Aliis oculos, aliis manus, amputabant: [unius os sutum,] recisâ prius linguâ, quam in manu tenens barbarus, "Tandem," inquit, "vipera, sibilare desiste." Ipsius quoque consulis corpus, quod militum pietas humi abdiderat, effossum. Signa et aquilas duas adhuc barbari possident: tertiam signifer prius, quam in manus hostium veniret, evulsit; mersamque intra baltei sui latebras gerens, in cruentâ palude sic latuit. Hac clade factum, ut imperium, quod in litore Oceani non steterat, in ripâ Rheni fluminis staret. Hæc ad Septemtrionem. Sub Meridiano tumultuatum magis quam bellatum est. Musulanios atque Gætulos, accolas Syrtium, Cosso duce, compescuit: unde illi Gætulici nomen. Latius victoria patet. Marmaridas atque Garamantas Curinio subigendos dedit. Potuit et ille redire "Marmaricus," sed modestior in æstimandâ victoriâ fuit. Ad Orientem plus negotii cum Armeniis: huc alterum ex Cæsaribus, nepotibus suis, misit. Ambo fato breves: sed alter inglorius. Massiliæ quippe Lucius morbo solvitur: in Syriâ Caius ex vulnere, cum Armeniam ad Parthos se subtrahentem recipit. Armenios, victo rege Tigrane, in hoc unum servitutis genus Pompeius assueverat, ut rectores a nobis acciperent. Intermissum ergo jus per hunc recuperatum, non incruento, nec inulto tamen, certamine. Quippe Domnes, quem rex Artaxatis præfecerat, simulatâ proditione, adortus virum intentum libello, quem, ut thesaurorum rationes continentem, ipse porrexerat, [strictus ac recreatus ex] vulnere in tempus. Cæterum barbarus undique infesto exercitu oppressus, gladio, et pyrâ, in quam se percussus immisit, superstiti etiamnum Cæsari satisfecit. Sub Occasu pacata fere omnis Hispania, nisi quam Pyrenæi desinentis scopulis inhærentem citerior alluebat Oceanus. Hic duæ validissimæ gentes, Cantabri et Astures, immunes imperii agitabant. Cantabrorum et

pejor, et altior, et magis pertinax in rebellando animus fuit; qui, non contenti libertatem suam defendere, proximis etiam imperitare tentabant, Vaccæosque, et Curgonios, et Autrigonas, crebris incursionibus fatigabant. In hos igitur, quia vehementius agere nuntiabantur, non mandata expeditio, sed sumta est. Ipse venit Segisamam: castra posuit: inde partito exercitu totam [in diem] amplexus Cantabriam, efferam gentem, ritu ferarum, quasi indagine, debellabat. Nec ab Oceano quies, cum infestâ classe ipsa quoque terga hostium cæderentur. Primum adversus Cantabros sub mœnibus [Belgicæ] prœliatus est. Hinc fuga in eminentissimum Vinnium montem, quem maria prius Oceani, quam arma Romana, adscensura esse crediderant. Tertio Aracillum oppidum magnâ vi repugnat: captum tamen postremo fuit. Medulli montis obsidio (quem perpetuâ quindecim millium fossâ comprehensum cinxit) undique simul adeunte Romano, postquam extrema barbari vident, certatim igne, ferro inter epulas, venenoque, quod ibi vulgo ex arboribus taxeis exprimitur, præcepêre mortem; seque pars major a captivitate, quæ videbatur, vindicavêre. Hæc per Antistium, Furnium, Agrippam, legatos, hibernans in Tarraconis maritimis Cæsar accepit. Ipse præsens hos deduxit montibus; hos obsidibus adstrinxit; hos sub coronâ jure belli venumdedit. Digna res lauro, digna curru senatui visa est: sed jam Cæsar tantus erat, ut posset triumphos contemnere. Astures per idem tempus ingenti agmine a montibus suis descenderant: nec temere sumtus, ut barbaris, impes: positis castris apud Asturam flumen, trifariam diviso agmine, tria simul Romanorum castra aggredi parant. Fuisset et anceps et cruentum, et utinam mutuâ clade certamen, tunc tam fortibus, tam subito, tam cum consilio venientibus, nisi Trigæcini prodidissent: a quibus præmonitus Carisius, cum exercitu adveni-

ens oppressit consilia; sic quoque tamen non incruento certamine. Reliquias fusi exercitûs validissima civitas Lancia excepit: ubi adeo certatum est, ut, cum in captam urbem faces poscerentur, ægre dux impetrârit veniam, ut victoriæ Romanæ stans potius esset, quam incensa, monimentum. Hic finis Augusto bellicorum certaminum fuit: idem rebellandi finis Hispaniæ. Certa mox fides, et æterna pax; cum ipsorum ingenio in pacis [partes promtiore,] tum consilio Cæsaris, qui fiduciam montium timens, in quos se recipiebant, castra sua, sed quæ in plano erant, habitare et incolere jussit. [Ingentis esse consilii illud observari cœpit.] Natura regionis circa [se] omnis aurifera, miniique et chrysocollæ, et aliorum colorum ferax. Itaque exerceri solum jussit. Sic Astures et latentes in profundo opes suas atque divitias, dum aliis quærunt, nôsse cœperunt. Omnibus ad Occasum et Meridiem pacatis gentibus, ad Septemtrionem quoque duntaxat intra Rhenum atque Danubium, item ad Orientem intra Cyrum et Euphratem; illi quoque reliqui, qui immunes imperii erant, sentiebant tamen magnitudinem; et victorem gentium populum Romanum reverebantur. Nam et Scythæ misêre legatos, et Sarmatæ, amicitiam petentes. Seres etiam, habitantesque sub ipso sole Indi, cum gemmis et margaritis, elephantes quoque inter munera trahentes, nihil magis, quam longinquitatem viæ imputabant, quam quadriennio impleverant: et ipse hominum color ab alio venire cœlo fatebatur. Parthi quoque, quasi victoriæ pœniteret, rapta clade Crassianâ ultro signa retulêre. Sic ubique cuncta atque continua totius generis humani aut pax fuit, aut pactio: ausus que tandem Cæsar Augustus, septingentesimo ab Urbe conditâ anno, Janum Geminum cludere, bis ante se clusum; sub Numâ rege, et victâ primum Carthagine. Hinc conversus ad pacem, pronum in omnia mala, et in

luxuriam fluens sæculum gravibus severisque legibus multis coërcuit. Ob hæc tot facta ingentia Dictator perpetuus, et "Pater patriæ," dictus. Tractatum etiam in senatu, an, quia condidisset imperium, Romulus vocaretur: sed sanctius et reverentius visum est nomen Augusti, ut scilicet jam tum, dum colit terras, ipso nomine et titulo consecraretur.

FINIS.

C. VELLEII PATERCULI

HISTORIA ROMANA.

M

C. VELLEII PATERCULI

HISTORIA ROMANA,

EX EDITIONE

J. CH. H. KRAUSE,

SEDULÂ RECENSIONE ACCURATA.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
LAW ET WHITTAKER; J. BOOKER; BALDWIN,
CRADOCK, ET JOY; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET B. REYNOLDS:

EXCUDIT S. HAMILTON.

1818.

C. VELLEII PATERCULI

HISTORIÆ ROMANÆ

AD M. VINICIUM COS.

LIBER PRIMUS.

I. *** tempestate distractus a duce suo Nestore, Metapontum condidit. Teucer, non receptus a patre Telamone, ob segnitiam non vindicatæ fratris injuriæ, Cyprum appulsus, cognominem patriæ suæ Salamina constituit. Pyrrhus, Achillis filius, Epirum occupavit; Phidippus Ephyram in Thesprotiâ. At rex regum, Agamemnon, tempestate in Cretam insulam rejectus, tres ibi urbes statuit; duas a patriæ nomine, unam a victoriæ memoriâ, Mycenas, Tegeam, Pergamum. Idem mox, scelere patruelis fratris Ægisthi, hæreditarium exercentis in eum odium, et facinore uxoris oppressus, occiditur. Regni potitur Ægisthus per annos VII. Hunc Orestes, matremque, sociâ consiliorum omnium sorore Electrâ, virilis animi feminâ, obtruncat. Factum ejus a Diis comprobatum, spatio vitæ et felicitate imperii apparuit: quippe vixit annis XC, regnavit LXX: qui se etiam a Pyrrho, Achillis filio, virtute vindicavit: nam, quod pactæ ejus (Menelai atque Helenæ filiæ, Hermiones) nuptias occupaverat, Delphis eum interfecit. Per hæc tempora Lydus et Tyrrhenus fratres cum regnarent in Lydiâ, sterilitate frugum compulsi,

sortiti sunt, uter cum parte multitudinis patriâ decederet. Sors Tyrrhenum contigit. Pervectus in Italiam, et loco et incolis et mari nobile ac perpetuum a se nomen dedit. Post Orestis interitum, filii ejus, Penthilus et Tisamenus, regnavêre triennio.

II. Tum, fere anno octogesimo post Trojam captam, centesimo et vicesimo quam Hercules ad Deos excesserat, Pelopis progenies, quæ omni hoc tempore, pulsis Heraclidis, Peloponnesi imperium obtinuerat, ab Herculis progenie expellitur. Duces recuperandi imperii fuêre Temenus, Cresphontes, Aristodemus, quorum abavus fuerat. Eodem fere tempore Athenæ sub regibus esse desierunt; quarum ultimus rex fuit Codrus, Melanthi filius, vir non prætereundus. Quippe, cum Lacedæmonii gravi bello Atticos premerent, respondissetque Pythius, quorum dux ab hoste esset occisus, eos futuros superiores; depositâ veste regiâ, pastoralem cultum induit, immixtusque castris hostium de industriâ, imprudenter, rixam [injiciens,] interemtus est. Codrum cum morte æterna gloria, Athenienses secuta victoria est. Quis eum non miretur, qui his artibus mortem quæsierit, quibus ab ignavis vita quæri solet? Hujus filius Medon primus Archon Athenis fuit. Ab hoc posteri apud Atticos dicti Medontidæ: sed ii, insequentesque Archontes usque ad Charopem, dum viverent, eum honorem usurpabant. Peloponnesii, digredientes finibus Atticis, Megaram, mediam Corintho Athenisque urbem, condidêre. Eâ tempestate et Tyria classis, plurimum pollens mari, in ultimo Hispaniæ tractu, in extremo nostri orbis termino, insulam circumfusam Oceano, perexiguo a continenti divisam freto, Gades condidit. Ab iisdem post paucos annos in Africâ Utica condita est. Exclusi ab Heraclidis Orestis liberi, jactatique cum variis casibus, tum sævitiâ maris, quinto decimo anno sedem cepêre contra Lesbum insulam.

III. Tum Græcia maximis concussa est motibus:

Achæi, ex Laconicâ pulsi, eas occupavêre sedes, quas nunc obtinent: Pelasgi Athenas commigravêre: acerque belli juvenis, nomine Thessalus, natione Thesprotius, cum magnâ civium manu, eam regionem armis occupavit, quæ nunc ab ejus nomine Thessalia appellatur, ante Myrmidonum vocitata civitas. Quo nomine mirari convenit eos, qui, Iliaca componentes tempora, de eâ regione, ut Thessaliâ, commemorant: quod cum alii faciant, tragici frequentissime faciunt; quibus minime id concedendum est. Nihil enim ex personâ poëtæ, sed omnia sub eorum qui illo tempore vixerant, dixerunt. Quod si quis a Thessalo, Herculis filio, eos appellatos Thessalos dicet; reddenda erit ei ratio, cur nunquam, ante hunc insequentem Thessalum, ea gens id nominis usurpaverit. Paulo ante Aletes, sextus ab Hercule, Hippotis filius, Corinthum, (quæ antea fuerat Ephyre) claustra Peloponnesi continentem, in Isthmo condidit. Neque est, quod miremur ab Homero nominari Corinthum: nam ex personâ poëtæ et hanc urbem et quasdam Ionum colonias iis nominibus appellat, quibus vocabantur ætate ejus, multo post Ilium captum conditæ.

IV. Athenienses in Eubœâ Chalcida et Eretriam colonis occupavêre; Lacedæmonii in Asiâ Magnesiam. Nec multo post Chalcidenses, orti (ut prædiximus) Atticis, Hippocle et Megasthene ducibus, Cumas in Italiâ condiderunt. Hujus classis cursum esse directum alii columbæ antecedentis volatu ferunt, alii, nocturno æris sono, qualis Cerealibus sacris cieri solet. Pars horum civium magno post intervallo Neapolim condidit. Utriusque urbis eximia semper in Romanos fides facit eas nobilitate atque amœnitate suâ dignissimas. Sed [aliis] diligentior ritûs patrii mansit custodia: Cumanos Osca mutavit vicinia. Vires autem veteres earum urbium hodieque magnitudo ostentat mœnium. Subsequenti tempore magna vis Græcæ juventutis, abundantiâ virium

sedes quæritans, in Asiam se effudit. Nam et Iones, duce Ione profecti Athenis, nobilissimam partem regionis maritimæ occupavêre, quæ hodieque appellatur Ionia; urbesque constituêre, Ephesum, Miletum, Colophona, Prienen, Lebedum, Myuntem, [Teum,] Erythram, Clazomenas, Phocæam; multasque in Ægæo atque Icario occupavêre insulas, Samum, Chium, Andrum, Tenum, Parum, Delum, aliasque ignobiles. Et mox Æolii, eâdem profecti Græciâ, longissimisque acti erroribus, non minus illustres obtinuerunt locos, clarasque urbes condiderunt, Smyrnam, Cymen, Larissam, Myrinam, Mitylenenque, et alias [urbes], quæ sunt in Lesbo insulâ.

V. Clarissimum deinde Homeri illuxit ingenium, sine exemplo maximum, qui, magnitudine operis et fulgore carminum, solus appellari poëta meruit: in quo hoc maximum est, quod neque ante illum, quem ille imitaretur, neque post illum, qui eum imitari posset, inventus est. Neque quemquam alium, cujus operis primus auctor fuerit, in eo perfectissimum, præter Homerum et Archilochum, reperiemus. Hic longius a temporibus belli (quod composuit) Troïci, quam quidam rentur, abfuit: nam ferme ante annos DCCCCL floruit, intra mille natus est: (quo nomine non est mirandum, quod sæpe illud usurpat, οἷοι νῦν βροτοί εἰσι· hoc enim ut hominum, ita sæculorum, notatur differentia) quem si quis cæcum genitum putat, omnibus sensibus orbus est.

VI. Insequenti tempore imperium Asiaticum ab Assyriis, qui id obtinuerant annis MLXX, translatum est ad Medos, abhinc anno ferme DCCCLXX. Quippe Sardanapalum eorum regem, mollitiis fluentem, et nimium felicem malo suo, (tertio et tricesimo loco ab Nino et Semiramide, qui Babylona condiderant, natum, ita ut semper successor regni paterni foret filius) Arbaces Medus imperio vitâque privavit. Eâ æstate clarissimus Graii nominis Lycurgus Lacedæmonius, vir generis regii, fuit seve-

rissimarum justissimarumque legum auctor, et disciplinæ convenientissimæ [vir;] cujus quamdiu Sparta diligens fuit, excelsissime floruit. Hoc tractu temporum, ante annos quinque et sexaginta quam urbs Romana conderetur, ab Elissâ Tyriâ (quam quidam Dido autumant) Carthago conditur. Circa quod tempus Caranus, [vir generis regii,] sextus decimus ab Hercule, profectus Argis, regnum Macedoniæ occupavit. A quo magnus Alexander cum fuerit septimus decimus, jure, materni generis Achille auctore, paterni Hercule, gloriatus est. [Æmilius Sura de annis populi Romani: *Assyrii principes omnium gentium rerum potiti sunt, deinde Medi, postea Persæ, deinde Macedones. Exinde duobus regibus, Philippo et Antiocho, qui a Macedonibus oriundi erant, haud multo post Carthaginem subactam, devictis, summa imperii ad populum Romanum pervenit. Inter hoc tempus et initium Nini regis Assyriorum, qui princeps rerum potitus, intersunt anni MDCCCCXCV.*]

VII. Hujus temporibus æqualis Hesiodus fuit, circa CXX annos distinctus ab Homeri ætate, vir perelegantis ingenii, et mollissimâ dulcedine carminum memorabilis, otii quietisque cupidissimus, ut tempore tanto viro, ita operis auctoritate, proximus: qui vitavit, ne in id, quod Homerus, incideret; patriamque et parentes testatus est; sed patriam, quia multatus ab eâ erat, contumeliosissime. Dum in externis moror, incidi in rem domesticam, maximique erroris, et multum discrepantem auctorum opinionibus. Nam quidam, hujus temporis tractu, aiunt, a Tuscis Capuam, Nolamque conditam, ante annos fere DCCCXXX: quibus equidem assenserim. Sed M. Cato quantum differt! qui dicat, Capuam ab eisdem Tuscis conditam, ac subinde Nolam; stetisse autem Capuam, antequam a Romanis caperetur, annis circiter CCLX. Quod si ita est, cum sint a Capuâ captâ anni CCXL; ut condita

est, anni sunt fere D. Ego (pace diligentiæ Catonis dixerim) vix crediderim, tam mature tantam urbem crevisse, floruisse, concidisse, resurrexisse.

VIII. Clarissimum deinde omnium ludicrum certamen, et ad excitandam corporis animique virtutem efficacissimum, Olympiorum, initium habuit, auctorem Iphitum Elium. Is eos ludos mercatumque instituit ante annos, quam tu, M. Vinici, consulatum inires, DCCCIV. Hoc sacrum eodem loco instituisse fertur abhinc annos ferme MCCL Atreus, cum Pelopi patri funebres ludos faceret. Quo quidem in ludicro, omnisque generis certaminum, Hercules victor exstitit. Tum Athenis perpetui Archontes esse desierunt, cum fuisset ultimus Alcmæon: cœperuntque in denos annos creari; quæ consuetudo in annos LXX mansit: ac deinde annuis commissa est magistratibus respublica. Ex iis, qui denis annis præfuerunt, primus fuit Charops, ultimus Eryxias; ex annuis, primus Creon. Sextâ Olympiade, post duos et viginti annos quam prima constituta fuerat, Romulus, Martis filius, ultus injurias avi, Romam urbem Parilibus in Palatio condidit; a quo tempore ad vos Coss. anni sunt DCCLXXXIII. Id actum post Trojam captam annis CDXXXVII. Id gessit Romulus, adjutus legionibus Latinis avi sui. Libenter enim his, qui ita prodiderunt, accesserim; cum aliter firmare urbem novam, tam vicinis Veientibus, aliisque Etruscis ac Sabinis, cum imbelli et pastorali manu vix potuerit; quamquam eam, asylo facto inter duos lucos, auxit. Hic centum homines electos, appellatosque Patres, instar habuit consilii publici. Hanc originem nomen Patriciorum habet. [Raptus virginum Sabinarum * * * * * * * * * * * * * * * * * *]

IX. * * * quam timuerat hostis, expetit. Nam biennio adeo variâ fortunâ cum consulibus conflixerat, ut plerumque superior foret, magnamque partem Græciæ in societatem suam perduceret. Quin Rho-

dii quoque, fidelissimi antea Romanis, tum dubiâ fide, speculati fortunam, proniores regis partibus fuisse visi sunt: et rex Eumenes in eo bello medius [fuit] animo; neque fratris initiis, neque suæ respondit consuetudini. Tum senatus populusque Romanus Æmilium Paulum, qui et prætor et consul triumphaverat, virum in tantum laudandum, in quantum intelligi virtus potest, consulem creavit; filium ejus Pauli, qui ad Cannas, quam tergiversanter perniciosam reipublicæ pugnam inierat, tam fortiter in eâ mortem obierat. Is Persen ingenti prœlio, apud urbem nomine Pydnam in Macedoniâ, fusum fugatumque castris exuit; deletisque ejus copiis, destitutum omni spe coëgit e Macedoniâ profugere: quam ille linquens, in insulam Samothraciam perfugit, templique se religioni supplicem credidit. Ad eum C. Octavius prætor, qui classi præerat, pervenit, et ratione magis quam vi persuasit, ut se Romanorum fidei committeret. Ita Paulus maximum nobilissimumque regem in triumpho duxit. Quo anno et Octavii prætoris navalis, et Anicii, regem Illyriorum Gentium ante currum agentis, triumphi fuêre celebres. Quam sit assidua eminentis fortunæ comes invidia, altissimisque adhæreat, etiam hoc colligi potest, quod, cum Anicii Octaviique triumphum nemo interpellaret, fuêre, qui Pauli impedire obniterentur: cujus tantum priores excessit, vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, ut bis millies centies HS ærario contulerit, [ut] omnium ante actorum comparationem amplitudine vicerit.

X. Per idem tempus, cum Antiochus Epiphanes, qui Athenis Olympieum inchoavit, tum rex Syriæ, Ptolemæum puerum Alexandriæ obsideret; missus est ad eum legatus M. Popilius Lænas, qui juberet incepto desistere. Mandataque exposuit; et regem, deliberaturum se dicentem, circumscripsit virgulâ, jussitque prius responsum reddere, quam egrederetur

finito arenæ circulo. Sic cogitationem regiam Romana disjecit constantia; obeditumque imperio. Lucio autem Paulo, magnæ victoriæ compoti, quatuor filii fuêre. Ex iis duos, natu majores, unum P. Scipioni, P. Africani filio, nihil ex paternâ majestate præter speciem nominis, vigoremque eloquentiæ, retinenti, in adoptionem dederat, alterum Fabio Maximo: duos minores natu, prætextatos, quo tempore victoriam adeptus est, [domi] habuit. Is cum in concione extra Urbem, more majorum, ante triumphi diem, ordinem actorum suorum commemoraret, Deos immortales precatus est, ut, si quis eorum invideret operibus ac fortunæ suæ, in ipsum potius sævirent, quam in rempublicam. Quæ vox, veluti oraculo emissa, magnâ parte eum spoliavit sanguinis sui: nam alterum ex his, quos in familiâ retinuerat, liberis, ante paucos triumphi, alterum post pauciores, amisit dies. Aspera circa hæc tempora censura Fulvii Flacci et Postumii Albini fuit. Quippe Fulvii censoris frater, et quidem consors, Cn. Fulvius, senatu motus est ab iis censoribus.

XI. Post victum captumque Persen, qui quadriennio post in liberâ custodiâ Albæ decessit, Pseudophilippus (a mendacio simulatæ originis appellatus), qui se Philippum, regiæque stirpis ferebat, cum esset ultimæ, armis occupatâ Macedoniâ, assumtis regni insignibus, brevi temeritatis pœnas dedit. Quippe Q. Metellus prætor, cui ex virtute Macedonici nomen inditum erat, præclarâ victoriâ ipsum gentemque superavit, et immani etiam Achæos rebellare incipientes fudit acie. Hic est Metellus Macedonicus, qui porticus, quæ fuêre circumdatæ duabus ædibus sine inscriptione positis, quæ nunc Octaviæ porticibus ambiuntur, fecerat; quique hanc turmam statuarum equestrium, quæ frontem ædium spectant, hodieque maximum ornamentum ejus loci, ex Macedoniâ detulit. Cujus turmæ hanc causam referunt: Magnum Alexandrum impetrâsse a Lysippo, singulari

talium auctore operum, ut eorum equitum, qui ex ipsius turmâ apud Granicum flumen ceciderant, expressâ similitudine figurarum, faceret statuas, et ipsius quoque iis interponeret. Hic idem, primus omnium Romæ ædem ex marmore in iis ipsis monimentis molitus, vel magnificentiæ vel luxuriæ princeps fuit. Vix ullius gentis, ætatis, ordinis hominem inveneris, cujus felicitatem fortunæ Metelli compares: nam, præter excellentes triumphos, honoresque amplissimos, et principale in republicâ fastigium, extentumque vitæ spatium, et acres innocentesque pro republicâ cum inimicis contentiones, quatuor filios sustulit, omnes adultæ ætatis vidit, omnes reliquit superstites et honoratissimos. Mortui ejus lectum pro Rostris sustulerunt quatuor filii; unus consularis et censorius, alter consularis, tertius consul, quartus candidatus consulatûs, quem honorem adeptus est. Hoc est nimirum magis feliciter de vitâ migrare, quam mori.

XII. Universâ deinde (ut prædiximus) instinctâ in bellum Achaïâ, cujus pars magna ejusdem Metelli Macedonici virtute armisque fracta erat, maxime Corinthiis in arma, cum gravibus etiam in Romanos contumeliis, instigantibus; destinatus ei bello gerendo consul Mummius. Et sub idem tempus, magis, quia volebant Romani, quidquid de Carthaginiensibus diceretur, credere, quam quia credenda afferebantur, statuit senatus Carthaginem excidere. Ita eodem tempore P. Scipio Æmilianus, vir avitis P. Africani paternisque L. Pauli virtutibus simillimus, omnibus belli ac togæ dotibus, ingeniique ac studiorum, eminentissimus sæculi sui, qui nihil in vitâ nisi laudandum aut fecit, aut dixit, ac sensit, (quem, Paulo genitum, adoptatum a Scipione Africani filio, diximus) ædilitatem petens, consul creatus est. Bellum Carthagini, jam ante biennium a prioribus consulibus illatum, majore vi intulit; cum ante in Hispaniâ murali coronâ, in Africâ obsidionali donatus

esset; in Hispaniâ vero etiam ex provocatione, ipse modicus virium, immanis magnitudinis hostem interemisset. Eamque urbem, magis invidiâ imperii, quam [ullius ejus temporis noxiæ] invisam Romano nomini, funditus sustulit, fecitque suæ virtutis monimentum, quod fuerat avi ejus clementiæ. Carthago diruta est, cum stetisset annos DCLXXII, abhinc annos CLXXVII, Cn. Cornelio Lentulo, L. Mummio consulibus. Hunc finem habuit Romani imperii Carthago æmula; cum quâ bellare majores nostri cœpêre, Claudio et Fulvio consulibus, ante annos CCXCVI, quam tu, M. Vinici, consulatum inires. Ita, per annos CXX, aut bellum inter eos populos, aut belli præparatio, aut infida pax fuit. Neque se Roma, jam terrarum orbe superato, securam speravit fore, si nomen usquam stantis maneret Carthaginis: adeo odium, certaminibus ortum, ultra metum durat, et ne in victis quidem deponitur: neque ante [invisum esse desinit,] quam esse desiit.

XIII. Ante triennium, quam Carthago deleretur, M. Cato, perpetuus diruendæ ejus auctor, L. Censorino, M. Manilio consulibus, mortem obiit. Eodem anno, quo Carthago concidit, L. Mummius Corinthum, post annos DCCCCLII, quam ab Alete, Hippotis filio, erat condita, funditus eruit. Uterque imperator, devictæ a se gentis nomine honoratus, alter Africanus, alter appellatus est Achaïcus. Nec quisquam ex novis hominibus prior Mummio cognomen virtute partum vindicavit. Diversi imperatoribus mores, diversa fuêre studia. Quippe Scipio tam elegans liberalium studiorum omnisque doctrinæ et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panætiumque, præcellentes ingenio viros, domi militiæque secum habuerit. Neque enim quisquam hoc Scipione elegantius intervalla negotiorum otio dispunxit, semperque aut belli aut pacis serviit artibus: semper inter arma ac studia versatus, aut corpus periculis aut animum disciplinis exercuit. Mummius tam rudis fuit,

ut, captâ Corintho, cum maximorum artificum perfectas manibus tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, juberet prædici conducentibus, si eas perdidissent, novas esse reddituros. Non tamen, puto, dubites, Vinici, quin magis pro republicâ fuerit, manere adhuc rudem Corinthiorum intellectum, quam in tantum ea intelligi, et quin hac prudentiâ illa imprudentia decori publico fuerit convenientior.

XIV. Cum facilius cujusque rei in unum contracta species, quam divisa temporibus, oculis animisque inhæreat; statui priorem hujus voluminis posterioremque partem, non inutili rerum notitiâ in arctum contractâ, distinguere, atque huic loco inserere, quæ quoque tempore, post Romam a Gallis captam, deducta sit colonia jussu senatûs: nam militarium et causæ et auctores ex ipsarum præfulgent nomine. Huic rei per idem tempus civitatem propagatam, auctumque Romanum nomen communione juris, haud intempestive subtexturi videmur. Post septem annos, quam Galli Urbem ceperunt, Sutrium deducta colonia est; et post annum Setia; novemque interjectis annis, Nepe: deinde, interpositis duobus et triginta, Aricini in civitatem recepti. Abhinc annos autem CCCLXII, Sp. Postumio, Veturio Calvino consulibus, Campanis data est civitas, partique Samnitium, sine suffragio; et eodem anno Cales deducta colonia. Interjecto deinde triennio Fundani et Formiani in civitatem recepti, eo ipso anno, quo Alexandria condita est. Insequentibusque consulibus, Sp. Postumio, Philone Publilio censoribus, Acerranis data civitas; et post triennium Tarracina deducta colonia; interpositoque quadriennio Luceria; ac deinde, interjecto triennio, Suessa Aurunca; et Saticula, Interamnaque post biennium. Decem deinde hoc munere anni vacaverunt. Tunc Sora atque Alba deductæ coloniæ, et Carseoli post biennium. At quintum Fabio Quinto, Decio Mure quartum consulibus, quo anno Pyrrhus regnare cœpit, Sinuessam

Minturnasque missi coloni: post quadriennium Venusiam; interjectoque biennio, Manio Curio et Rufino Cornelio consulibus, Sabinis sine suffragio data civitas. Id actum ante annos ferme CCCXX. At Cosam et Pæstum abhinc annos ferme CCC, Fabio Dorsone et Claudio Caninâ consulibus. Interjecto quinquennio, Sempronio Sopho et Appio Cæci filio consulibus, Ariminum et Beneventum coloni missi; et suffragii ferendi jus Sabinis datum. At initio primi belli Punici Firmum et Castrum colonis occupata; et post annum Æsernia; postque XVII annos Æsulum et Alsium; Fregenæque post biennium; proximoque anno, Torquato Semproniôque consulibus, Brundisium, et post triennium Spoletium, quo anno Floralium ludorum factum est initium. Postque biennium deducta Valentia, et sub adventum in Italiam Hannibalis, Cremona atque Placentia.

XV. Deinde, neque dum Hannibal in Italiâ moratur, neque proximis post excessum ejus annis, vacavit Romanis colonias condere; cum esset in bello conquirendus potius miles, quam dimittendus, et post bellum vires refovendæ magis, quam spargendæ. Cn. autem Manlio Vulsone et Fulvio Nobiliore consulibus, Bononia deducta colonia, abhinc annos ferme CCXVII; et, post quadriennium, Pisaurum ac Potentia; interjectoque triennio Aquileia et Gravisca, et post quadriennium Luca. Eodem temporum tractu, quamquam apud quosdam ambigitur, Puteolos Salernumque et Buxentum missi coloni. Auximum autem in Picenum, abhinc annos CLXXXVII, ante triennium, quam Cassius censor, a Lupercali in Palatium versus, theatrum facere instituit. Cui [id demoliendo] eximia civitatis severitas et consul Scipio restitêre: quod ego inter clarissima publicæ voluntatis argumenta numeraverim. Cassio autem Longino et Sextio Calvino (qui Salues, apud Aquas quæ ab eo Sextiæ appellantur, devicit) consulibus, Fabrateria deducta est, abhinc annos ferme CLVII. et post

annum, Scylacium, Minervium, Tarentum, Neptunia: Carthagoque in Africâ, prima (ut prædiximus) extra Italiam colonia condita est. De Dertonâ ambigitur. Narbo autem Martius in Galliâ, Porcio Marcioque consulibus, abhinc annos circiter CLIII, deducta colonia est. Post tres et viginti annos in Bagiennis Eporedia, Mario sexies, Valerioque Flacco consulibus. Neque facile memoriæ mandaverim, quæ, nisi militaris, post hoc tempus deducta sit.

XVI. Cum hæc particula operis velut formam propositi excesserit, quamquam intelligo, mihi (in hac tam præcipiti festinatione, quæ me rotæ pronive gurgitis ac vorticis modo nusquam patitur consistere) pæne magis necessaria prætereunda, quam supervácua amplectenda; nequeo tamen temperare mihi, quin rem sæpe agitatam animo meo, neque ad liquidum ratione perductam, signem stilo. Quis enim abunde mirari potest, quod eminentissima cujusque professionis ingenia, in eamdem formam, et in idem arctati temporis congruerint spatium: et, quemadmodum clausa capso, aliove septo, diversi generis animalia, nihilo minus separata alienis, in unum quæque corpus congregantur; ita cujusque clari operis capacia ingenia in similitudine et temporum et profectuum semet ipsa ab aliis separaverint? Una, neque multorum annorum spatio divisa, ætas, per divini spiritûs viros, Æschylum, Sophoclem, Euripidem, illustravit tragœdias: una priscam illam et veterem sub Cratino, Aristophane, et Eupolide, comœdiam. At nova comica Menandrus, æqualesque ejus ætatis magis quam operis, Philemon ac Diphilus, et invenêre intra paucissimos annos, neque imitanda reliquêre. Philosophorum quoque ingenia, Socratico ore defluentia, omnium, quos paulo ante enumeravimus, quanto post Platonis Aristotelisque mortem floruêre spatio? Quid ante Isocratem, quid post ejus auditores, eorumque discipulos, clarum in oratoribus fuit? Adeo quidem [arctatum] angustiis

temporum, ut nemo memoriâ dignus alter ab altero videri nequiverint. Neque hoc in Græcis, quam in Romanis, evenit magis.

XVII. Nam, nisi aspera ac rudia repetas, et inventi laudanda nomine, in Accio circaque eum Romana tragœdia est: dulcesque Latini leporis facetiæ per Cæcilium, Terentiumque, et Afranium, suppari ætate nituerunt. Historicos (ut et Livium quoque priorum ætati adstruas) præter Catonem et quosdam veteres et obscuros, minus LXXX annis circumdatum ævum tulit: ut nec poëtarum in antiquius citeriusve processit ubertas. At oratio, ac vis forensis, perfectumque prosæ eloquentiæ decus, ut idem separetur Cato, (pace P. Crassi, Scipionisque, et Lælii, et Gracchorum, et Fannii, et Ser. Galbæ dixerim) ita universa sub principe operis sui erupit Tullio, ut delectari ante eum paucissimis, mirari vero neminem possis, nisi aut ab illo visum, aut qui illum viderit. Hoc idem evenisse grammaticis, plastis, pictoribus, scalptoribus, quisquis temporum institerit notis, reperiet, eminentia cujusque operis arctissimis temporum claustris circumdata. Hujus ergo recedentis in quoddam sæculum ingeniorum similitudinis, congregantisque se et in studium par, et in emolumentum, causas cum semper requiro, nunquam reperio, quas esse veras confidam, sed fortasse veri similes: inter quas has maxime. Alit æmulatio ingenia: et nunc invidia, nunc admiratio, imitationem accendit; matureque, quod summo studio petitum est, adscendit in summum: difficilisque in perfecto mora est; naturaliterque, quod procedere non potest, recedit. Et, ut primo ad consequendos, quos priores ducimus, accendimur, ita, ubi aut præteriri aut æquari eos posse desperavimus, studium cum spe senescit; et, quod assequi non potest, sequi desinit; et, velut occupatam relinquens materiam, quærit novam: præteritoque eo, in quo eminere non possumus, aliquid, in quo nitamur, conquirimus: sequiturque, ut frequens ac

mobilis transitus maximum perfecti operis impedimentum sit.

XVIII. Transit admiratio ab conditione temporum et ad urbium. Una urbs Attica pluribus annis eloquentiæ, quam universa Græcia, operibusque, floruit; adeo ut corpora gentis illius separata [sint] in alias civitates, ingenia vero solis Atheniensium muris clausa existimes. Neque ego hoc magis miratus sim, quam neminem Argivum, Thebanum, Lacedæmonium oratorem, aut dum vixit, auctoritate, aut post mortem memoriâ, dignum existimatum. Quæ urbes, item ut aliæ, talium studiorum fuêre steriles; nisi Thebas unum os Pindari illuminaret: nam Alcmana Lacones falso sibi vindicant.

C. VELLEII PATERCULI

HISTORIÆ ROMANÆ

AD M. VINICIUM COS.

LIBER SECUNDUS.

I. Potentiæ Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriæ posterior aperuit. Quippe, remoto Carthaginis metu, sublatâque imperii æmulâ, non gradu, sed præcipiti cursu, a virtute descitum, ad vitia transcursum; vetus disciplina deserta, nova inducta; in somnum a vigiliis, ab armis in voluptates, a negotiis in otium conversa civitas. Tum Scipio Nasica in Capitolio porticus, tum, quas prædiximus, Metellus, tum in Circo Cn. Octavius multo amœnissimam moliti sunt; publicamque magnificentiam secuta privata luxuria est. Triste deinde et contumeliosum bellum in Hispaniâ, duce latronum Viriatho, secutum est; quod ita variâ fortunâ gestum est, ut sæpius Romanorum gereretur adversâ. Sed interemto Viriatho fraude magis quam virtute Servilii Cæpionis, Numantinum gravius exarsit. Hæc urbs nunquam plura quam decem millia propriæ juventutis armavit: sed, vel ferociâ ingenii, vel inscitiâ nostrorum ducum, vel Fortunæ indulgentiâ, cum alios duces, tum Pompeium, magni nominis virum, ad turpissima deduxit fœdera (hic primus e Pompeiis Cos. fuit), nec minus turpia ac detestabilia Mancinum Hostilium consulem. Sed Pompeium

gratia impunitum habuit: Mancinum verecundia [quippe non recusando] perduxit huc, ut per feciales nudus, ac post tergum religatis manibus, dederetur hostibus; quem illi recipere se negaverunt, sicut quondam Caudini fecerant, dicentes publicam violationem fidei non debere unius lui sanguine.

II. Immanem deditio Mancini civitatis movit dissensionem. Quippe Tib. Gracchus, Tib. Gracchi clarissimi atque eminentissimi viri filius, P. Africani ex filiâ nepos, quo quæstore et auctore id fœdus ictum erat, nunc graviter ferens aliquid a se factum infirmari, nunc similis vel judicii vel pœnæ metuens discrimen, tribunus plebis creatus, (vir alioqui vitâ innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus, tantis denique adornatus virtutibus, quantas perfecta et naturâ et industriâ mortalis conditio recipit) P. Mucio Scævolâ, L. Calpurnio consulibus, abhinc annos CLXII, descivit a bonis, pollicitusque toti Italiæ civitatem, simul etiam promulgatis agrariis legibus, [omnibus statum concupiscentibus,] summa imis miscuit, et in præruptum atque anceps periculum adduxit rempublicam; Octavioque collegæ, pro bono publico stanti, imperium abrogavit: triumviros agris dividendis coloniisque deducendis creavit se, socerumque suum consularem, Appium, et Gracchum fratrem, admodum juvenem.

III. Tum P. Scipio Nasica, ejus, qui optimus vir a senatu judicatus erat, nepos, ejus, qui censor porticus in Capitolio fecerat, filius, pronepos autem Cn. Scipionis, celeberrimi viri, P. Africani patrui; is, privatusque et togatus, cum esset consobrinus Tib. Gracchi, patriam cognationi præferens, et quidquid publice salutare non esset, privatim alienum existimans, (ob eas virtutes primus omnium absens pontifex maximus factus est) circumdatâ lævo brachio togæ laciniâ, ex superiore parte Capitolii, summis gradibus insistens, hortatus est, qui salvam vellent rempublicam, se sequerentur. Tum optimates, se-

natus, atque equestris ordinis pars melior et major, et intacta perniciosis consiliis plebs, irruere in Gracchum, stantem in areâ cum catervis suis, et concientem pæne totius Italiæ frequentiam. Is fugiens, decurrensque clivo Capitolino, fragmine subsellii ictus, vitam, quam gloriosissime degere potuerat, immaturâ morte finivit. Hoc initium in urbe Româ civilis sanguinis, gladiorumque impunitatis fuit. Inde jus vi obrutum, potentiorque habitus prior; discordiæque civium, antea conditionibus sanari solitæ, ferro dijudicatæ; bellaque non causis inita, sed prout eorum merces fuit. Quod haud mirum est. Non enim ibi consistunt exempla, unde cœperunt; sed, quamlibet in tenuem recepta tramitem, latissime evagandi sibi viam faciunt: et, ubi semel recto deerratum est, in præceps pervenitur: nec quisquam sibi putat turpe, quod alii fuit fructuosum.

IV. Interim, dum hæc in Italiâ geruntur, Aristonicus, qui, mortuo rege Attalo, a quo Asia populo Romano hæreditate relicta erat (sicut [relicta] postea est a Nicomede Bithynia), mentitus regiæ stirpis originem, armis eam occupaverat; is victus a M. Perpernâ, ductusque in triumpho, sed a Manio Aquilio, capite pœnas dedit; cum initio belli Crassum Mucianum, virum juris scientissimum, decedentem ex Asiâ proconsulem, interemisset. Et P. Scipio Africanus Æmilianus, qui Carthaginem deleverat, post tot acceptas circa Numantiam clades, creatus iterum consul, missusque in Hispaniam, fortunæ virtutique, expertæ in Africâ, respondit in Hispaniâ; et intra annum ac tres menses quam eo venerat, circumdatam operibus Numantiam, excisamque æquavit solo. Nec quisquam ullius gentis hominum ante eum clariori urbium excidio nomen suum perpetuæ commendavit memoriæ. Quippe, excisâ Carthagine ac Numantiâ, ab alterius nos metu, alterius vindicavit contumeliis. Hic, eum interrogante tribuno Carbone, quid de Tib. Gracchi cæde sentiret?

respondit, si is occupandæ reipublicæ animum habuisset, jure cæsum. Et, cum omnis concio acclamâsset; "Hostium," inquit, "armatorum toties clamore non territus, quî possum vestro moveri, quorum noverca est Italia?" Reversus in Urbem, intra breve tempus, Manio Aquilio, C. Sempronio consulibus, abhinc annos CLVIII, post duos consulatus, duosque triumphos, et bis excisos terrores reipublicæ, mane in lectulo repertus est mortuus, ita ut quædam elisarum faucium in cervice reperirentur notæ. De tanti viri morte nulla habita est quæstio: ejusque corpus velato capite elatum est, cujus operâ super totum terrarum orbem Roma extulerat caput. Seu fatalem, ut plures, seu conflatam insidiis, ut aliqui prodidêre memoriæ, mortem obiit, vitam certe dignissimam egit, quæ nullius ad id temporis præterquam avito fulgore vinceretur. Decessit anno ferme LIV: de quo si quis ambiget, recurrat ad priorem consulatum ejus, in quem creatus est anno XXXVI: ita dubitare desinet.

V. Ante tempus excisæ Numantiæ præclara in Hispaniâ militia D. Bruti fuit; qui, penetratis omnibus Hispaniæ gentibus, ingenti vi hominum, urbiumque potitus numero, aditis quæ vix audita erant, Gallæci cognomen meruit. Et, ante eum paucis annis, tam severum illius Q. Macedonici in his gentibus imperium fuit, ut, cum urbem Contrebiam nomine in Hispaniâ oppugnaret, pulsas præcipiti loco quinque cohortes legionarias eodem protinus subire juberet: facientibusque omnibus in procinctu testamenta, velut ad certam mortem eundum foret, non deterrita proposito perseverantia ducis, quem moriturum miserat militem, victorem recepit. Tantum effecit mixtus timori pudor, spesque desperation quæsita. Hic virtute ac severitate facti, at Fabius Æmilianus, Pauli exemplo, disciplinæ, in Hispaniâ fuit clarissimus.

VI. Decem deinde interpositis annis, qui Tib.

Gracchum, idem Caium, fratrem ejus, occupavit furor, tam virtutibus ejus omnibus, quam huic errori similem, ingenio etiam eloquentiâque longe præstantiorem. Qui cum summâ quiete animi civitatis princeps esse posset, vel vindicandæ fraternæ mortis gratiâ, vel præmuniendæ regalis potentiæ, ejusdem exempli tribunatum ingressus, longe majora et [acriora repetens,] dabat civitatem omnibus Italicis; extendebat eam pæne usque Alpes; dividebat agros; vetabat quemquam civem plus quingentis jugeribus habere (quod aliquando lege Liciniâ cautum erat); nova constituebat portoria; novis coloniis replebat provincias; judicia a senatu transferebat ad equites; frumentum plebi dare instituebat; nihil immotum, nihil tranquillum, nihil quietum denique in eodem statu relinquebat: quin alterum etiam continuabat tribunatum. Hunc L. Opimius consul, qui prætor Fregellas exciderat, persecutus armis, unâque Fulvium Flaccum, consularem ac triumphalem virum, seque prava cupientem, (quem C. Gracchus in locum Tiberii fratris triumvirum nominaverat, [et eum] socium regalis assumserat potentiæ) morte afficit. Id unum nefarie ab Opimio proditum, quod capitis, non dicam Gracchi, sed civis Romani, pretium se daturum, idque auro repensurum proposuit. Flaccus in Aventino, armatos ad pugnam ciens, cum filio majore jugulatus est. Gracchus profugiens, cum jam comprehenderetur ab iis quos Opimius miserat, cervicem Euporo servo præbuit, qui non segnius se ipse interemit, quam domino succurrerat. Quo die singularis Pomponii equitis Romani in Gracchum fides fuit: qui (more Coclitis, sustentatis in ponte hostibus [ejus]) gladio se transfixit. Ut Tib. Gracchi antea corpus, ita Caii, mirâ crudelitate victorum, in Tiberim dejectum est.

VII. Hunc Tib. Gracchi liberi, (P. Scipionis Africani nepotes, vivâ adhuc matre Corneliâ, Africani filiâ) viri optimis ingeniis male usi, vitæ mortisque

habuêre exitum: qui si civilem dignitatis concupissent modum; quidquid tumultuando adipisci gestierunt, quietis obtulisset respublica. Huic atrocitati adjectum scelus unicum. Quippe juvenis, specie excellens, necdum duodevicesimum transgressus annum, immunisque delictorum paternorum, Fulvii Flacci filius, quem pater legatum de conditionibus miserat, ab Opimio interemtus est. Quem cum haruspex Tuscus, amicus, flentem in vincula duci vidisset, "Quin tu hoc potius," inquit, "facis?" protinusque, illiso capite in postem lapideum januæ carceris, effusoque cerebro, exspiravit. Crudelesque mox quæstiones in amicos clientesque Gracchorum habitæ sunt. Sed Opimium, virum alioqui sanctum et gravem, damnatum postea judicio publico, memoriâ ipsius sævitiæ, nulla civilis persecuta est misericordia. Eadem Rutilium Popiliumque, qui consules asperrime in Tib. Gracchi amicos sævierant, postea judiciorum publicorum merito oppressit invidia. Rei tantæ parum ad notitiam pertinens interponatur. Hic est Opimius, a quo consule celeberrimum Opimiani vini nomen; quod jam nullum esse, spatio annorum colligi potest; cum ab eo sint ad te, M. Vinici, consulem, anni CLI. Factum Opimii, [quod inimicitiarum quæsita erat ultio,] minor secuta auctoritas: et visa ultio privato odio magis quam publicæ vindictæ data.

VIII. [Subinde, Porcio Marcioque consulibus, deducta colonia, Narbo Martius.] Mandetur deinde memoriæ severitas judiciorum. Quippe C. Cato consularis, M. Catonis nepos, Africani sororis filius, repetundarum ex Macedoniâ damnatus est, cum lis ejus HS XVIII millibus æstimaretur. Adeo illius viri magis voluntatem peccandi intuebantur, quam modum; factaque ad consilium dirigebant; et quid, non in quantum, admissum foret, æstimabant. Circa eadem tempora duo Metelli fratres uno die triumphaverunt. Non minus clarum exemplum, et

adhuc unicum, Fulvii Flacci, ejus qui Capuam ceperat, filiorum (sed alterius in adoptionem dati) in collegio consulatûs fuit. Adoptivus in Acidini Manlii familiam datus. Nam censura Metellorum, patruelium, non germanorum, fratrum fuit: quod solis contigerat Scipionibus ***. Tum Cimbri et Teutoni transcendêre Rhenum, multis mox nostris suisque cladibus nobiles. Per eadem tempora clarus ejus Minucii, qui porticus, quæ hodieque celebres sunt, molitus est, e Scordiscis triumphus fuit.

IX. Eodem tractu temporum nituerunt oratores Scipio Æmilianus, Læliusque, Ser. Galba, duo Gracchi, C. Fannius, Carbo Papirius, et ante omnes L. Crassus et M. Antonius. Nec prætereundus Metellus Numidicus, et Scaurus. Quorum ætati ingeniisque successêre C. Cæsar Strabo, P. Sulpicius: nam Q. Mucius juris scientiâ, quam proprie eloquentiæ nomine, celebrior fuit. Clara etiam per idem ævi spatium fuêre ingenia, in togatis Afranii, in tragœdiis Pacuvii atque Accii, usque in Græcorum ingeniorum comparationem evecta, magnumque inter hos ipsos facientis operi suo locum [Ennii]; adeo quidem, ut in illis limæ, in hoc pæne plus videatur fuisse sanguinis. Celebre et Lucilii nomen fuit, qui sub P. Africano, Numantino bello, eques militaverat: quo quidem tempore juvenes adhuc Jugurtha ac Marius, sub eodem Africano militantes, in iisdem castris didicêre, quæ postea in contrariis facerent. Historiarum auctor jam tum Sisenna erat juvenis; sed opus belli civilis Sullanique post aliquot annos ab eo seniore editum est. Vetustior Sisennâ fuit Cœlius: æqualis Sisennæ Rutilius, Claudiusque Quadrigarius, et Valerius Antias. Sane non ignoremus, eâdem ætate fuisse Pomponium, sensibus celebrem, verbis rudem, et novitate inventi a se operis commendabilem.

X. Prosequamur notæ severitatem censorum, Cassii Longini Cæpionisque, qui, abhinc annos

CLV, M. Lepidum Æmilium augurem, quod sex millibus [HS] ædes conduxisset, adesse jusserunt. At nunc, si quis tanti habitet, vix ut senator agnoscitur. Adeo mature a rectis in prava, a pravis in vitia, a vitiis in præcipitiâ pervenitur. Eodem tractu temporum et Domitii ex Arvernis, et Fabii ex Allobrogibus, victoria fuit nobilis. Fabio, Pauli nepoti, ex victoriâ cognomen Allobrogico inditum. Notetur Domitiæ familiæ peculiaris quædam, et, ut clarissima, ita arctata numero felicitas. Septem ante hunc, nobilissimæ simplicitatis juvenem, Cn. Domitium, fuêre [singuli] singulis omnino parentibus geniti; sed omnes ad consulatum sacerdotiaque, ad triumphi autem pæne omnes pervenerunt insignia.

XI. Bellum deinde Jugurthinum gestum est per Q. Metellum, nulli secundum sæculi sui. Hujus legatus fuit C. Marius, (quem prædiximus) natus agresti loco, hirtus atque horridus, vitâque sanctus, quantum bello optimus, tantum pace pessimus, immodicus gloriæ, [insatiabilis,] impotens, semperque inquietus. Hic, per publicanos, aliosque in Africâ negotiantes, criminatus Metelli lentitudinem, trahentis jam in tertium annum bellum, et naturalem nobilitatis superbiam, morandique in imperiis cupiditatem, effecit, ut, cum, commeatu petito, Romam venisset, consul crearetur, bellique pæne patrati a Metello, qui bis Jugurtham acie fuderat, summa committeretur sibi. Metelli tamen et triumphus fuit clarissimus, et meritum virtute utique cognomen Numidici ei inditum. Ut paulo ante Domitiæ familiæ, ita Cæciliæ notanda claritudo est; quippe intra XII ferme annos hujus temporis consules fuêre Metelli, aut censores, aut triumphârunt, amplius duodecies; ut appareat, quemadmodum urbium, imperiorumque, ita gentium, nunc florere fortunam, nunc senescere, nunc interire.

XII. At C. Marius L. Sullam, jam tunc, ut prævaventibus fatis, copulatum sibi quæstorem habuit, et

per eum missum ad regem Bocchum, Jugurthâ rege, abhinc annos ferme CXXXVIII, potitus est: designatusque iterum consul, in Urbem reversus, secundi consulatûs initio, Calendis Januariis, eum in triumpho duxit. Effusa (ut prædiximus) immanis vis Germanarum gentium, quibus nomen Cimbris ac Teutonis erat, cum Cæpionem Manliumque consules, et ante Carbonem Silanumque, fudissent fugâssentque in Galliis, et exuissent exercitu, Scaurumque Aurelium consularem, et alios celeberrimi nominis viros trucidâssent; populus Romanus non alium repellendis tantis hostibus magis idoneum imperatorem, quam Marium, est ratus. Tum multiplicati consulatus ejus. Tertius in apparatu belli consumtus: quo anno Cn. Domitius tribunus plebis legem tulit, ut sacerdotes, quos antea collegæ sufficiebant, populus crearet. Quarto, trans Alpes circa Aquas Sextias cum Teutonis conflixit; amplius CL millia hostium priore ac postero die ab eo trucidata; gensque excisa Teutonum. Quinto, citra Alpes in campis, quibus nomen erat, Raudiis, ipse consul, et proconsul Q. Lutatius Catulus, fortunatissimo decertavêre prœlio: cæsa aut capta amplius CC millia hominum. Hac victoriâ videtur meruisse Marius, ne ejus nati rempublicam pœniteret, ac bona malis repensâsse. Sextus consulatus veluti præmium ei meritorum datus. Non tamen hujus consulatûs fraudetur gloriâ, quò Servilii Glauciæ, Saturninique Apuleii furorem, continuatis honoribus rempublicam lacerantium, et gladiis quoque et cæde comitia discutientium, consul armis compescuit, hominesque exitiabiles in Hostiliâ curiâ morte multavit.

XIII. Deinde interjectis paucis annis, tribunatum iniit M. Livius Drusus, vir nobilissimus, eloquentissimus, sanctissimus, meliore in omnia ingenio animoque, quam fortunâ, usus. Qui cum senatui priscum restituere cuperet decus, et judicia ab equitibus ad eum transferre ordinem; (quippe eam potestatem

nacti equites Gracchanis legibus, cum in multos clarissimos atque innocentissimos viros sævîssent, tum P. Rutilium, virum non sæculi sui, sed omnis ævi optimum, interrogatum lege repetundarum, maximo cum gemitu civitatis damnaverant) in iis ipsis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit adversarium, non intelligentem, si qua de plebis commodis ab eo agerentur, veluti inescandæ illiciendæque multitudinis causâ fieri, ut, minoribus perceptis, majora permitteret. Denique ea fortuna Drusi fuit, ut malefacta collegarum, quam [ejus] optime ab ipso cogitata, senatus probaret magis; et honorem, qui ab eo deferebatur, sperneret; injurias, quæ ab illis intendebantur, æquo animo reciperet; et hujus summæ gloriæ invideret, illorum modicam ferret.

XIV. Tum conversus Drusi animus, quando bene cœpta male cedebant, ad dandam civitatem Italiæ. Quod cum moliens revertisset e foro, immensâ illâ et inconditâ, quæ eum semper comitabatur, cinctus multitudine, in atrio domûs suæ cultello percussus, qui affixus lateri ejus relictus est, intra paucas horas decessit. Sed cum ultimum redderet spiritum, intuens circumstantium mœrentiumque frequentiam, effudit vocem convenientissimam conscientiæ suæ: "Ecquandone," inquit, "propinqui amicique, similem mei civem habebit respûblica?" Hunc finem clarissimus juvenis vitæ habuit. Cujus morum minime omittatur argumentum. Cum ædificaret domum in Palatio, in eo loco, ubi [est, quæ] quondam Ciceronis, mox Censorini fuit, nunc Statilii Sisennæ est; promitteretque ei architectus, ita se eam ædificaturum, ut libera a conspectu, immunisque ab omnibus arbitris esset [neque quisquam in eam despicere posset]: "Tu vero," inquit, "si quid in te artis est, ita compone domum meam, ut, quidquid agam, ab omnibus perspici possit."

XV. [In legibus Gracchi, inter perniciosissima numeraverim, quod extra Italiam colonias posuit.

Id majores (cum viderent tanto potentiorem Tyro Carthaginem, Massiliam Phocæâ, Syracusas Corintho, Cyzicum ac Byzantium Mileto, genitali solo) diligenter vitaverant, ut cives Romanos ad censendum ex provinciis in Italiam revocaverint. Prima autem extra Italiam colonia Carthago condita est.] Mors Drusi jam pridem tumescens bellum excitavit Italicum. Quippe, L. Cæsare et P. Rutilio consulibus, abhinc annos CXX, universa Italia, cum id malum ab Asculanis ortum esset, (quippe Servilium prætorem, Fonteiumque legatum occiderant) ac deinde a Marsis exceptum, in omnes penetrâsset regiones, arma adversus Romanos cepit. Quorum ut fortuna atrox, ita causa fuit justissima: petebant enim eam civitatem, cujus imperium armis tuebantur: "per omnes annos atque omnia bella, duplici numero se militum equitumque fungi, neque in ejus civitatis jus recipi, quæ per eos in id ipsum pervenisset fastigium, ex quo homines ejusdem et gentis et sanguinis, ut externos alienosque, fastidire posset." Id bellum amplius CCC millia juventutis Italicæ abstulit. Clarissimi autem imperatores fuerunt Romani eo bello, Cn. Pompeius, Cn. Pompeii Magni pater, C. Marius [de quo prædiximus], L. Sulla anno ante præturâ functus, Q. Metellus Numidici filius, qui meritum cognomen Pii consecutus erat. Quippe expulsum civitate a L. Saturnino, tribuno plebis, quod solus in leges ejus jurare noluerat, pietate suâ, auctoritate senatûs, consensu populi Romani, restituit patrem. Nec triumphis honoribusque, quam aut causâ exsilii, aut exsilio, aut reditu, clarior fuit Numidicus.

XVI. Italicorum autem fuerunt celeberrimi duces, Silo Popædius, Herius Asinius, Insteius Cato, C. Pontidius, Telesinus Pontius, Marius Egnatius, Papius Mutilus. Neque ego, verecundiâ, domestici sanguinis gloriæ quidquam, dum verum refero, subtraham. Quippe multum Minatii Magii, atavi mei,

Æculanensis, tribuendum est memoriæ; qui, nepos Decii Magii, Campanorum principis, celeberrimi et fidelissimi viri, tantam hoc bello Romanis fidem præstitit, ut cum legione, quam ipse in Hirpinis conscripserat, Herculaneum simul cum T. Didio caperet, Pompeios cum L. Sullâ oppugnaret, Compsamque occuparet. Cujus de virtutibus cum alii, tum maxime dilucideque Q. Hortensius in Annalibus suis retulit. Hujus [ille] pietati plenam populus Romanus gratiam reddidit, ipsum viritim civitate donando, duos filios ejus creando prætores, cum seni adhuc crearentur. Tam varia atque atrox fortuna Italici belli fuit, ut per biennium continuum duo Romani consules, Rutilius, ac deinde Cato Porcius, ab hostibus occiderentur, exercitus populi Romani multis in locis funderentur, utque ad saga iretur, diuque in eo habitu maneretur. Caput imperii sui Corfinium legerant, quod appellârunt Italicum. Paulatim deinde recipiendo in civitatem, qui arma aut non ceperant aut deposuerant maturius, vires refectæ sunt; Pompeio, Sullâque, et Mario, fluentem procumbentemque rem publicam populi Romani restituentibus.

XVII. Finito ex maximâ parte, nisi quâ Nolani belli manebant reliquiæ, Italico bello, (quo quidem Romani victis afflictisque, ipsi exarmati, quam [integri] integris universis, civitatem dare maluerunt) consulatum inierunt Q. Pompeius, et L. Cornelius Sulla, vir, qui neque ad finem victoriæ satis laudari, neque post victoriam abunde vituperari potest. Hic, natus familiâ nobili, sextus a Cornelio Rufino, qui bello Pyrrhi inter celeberrimos fuerat duces, cum familiæ ejus claritudo intermissa esset, diu ita se gessit, ut nullam petendi consulatum cogitationem habere videretur. Deinde, post præturam, illustratus bello Italico, et ante in Galliâ legatione sub Mario, quâ eminentissimos duces hostium fuderat, ex successu animum sumsit; petensque consulatum, pæne omnium civium suffragiis factus est. Sed

eum honorem undequinquagesimo ætatis suæ anno assecutus est.

XVIII. Per ea tempora Mithridates, Ponticus rex, vir neque silendus, neque dicendus sine curâ, bello acerrimus, virtute eximius, aliquando fortunâ, semper animo maximus, consiliis dux, miles manu, odio in Romanos Hannibal, occupatâ Asiâ, necatisque in eâ omnibus civibus Romanis, quos quidem eâdem die atque horâ, redditis civitatibus literis, ingenti cum pollicitatione præmiorum, interimi jusserat, (quo tempore neque fortitudine adversus Mithridatem, neque fide in Romanos, quisquam Rhodiis par fuit. Horum fidem Mitylenæorum perfidia illuminavit, qui Manium Aquilium aliosque Mithridati vinctos tradiderunt; quibus libertas, in unius Theophanis gratiam, postea a Pompeio restituta est) cum terribilis Italiæ quoque videretur imminere, sorte obvenit Sullæ Asia provincia. Is, egressus Urbe, cum circa Nolam moraretur (quippe ea urbs pertinacissime arma retinebat, exercituque Romano obsidebatur, velut pœniteret ejus fidei, quam omnium sanctissimam bello præstiterat Punico); P. Sulpicius, tribunus plebis, disertus, acer, opibus, gratiâ, amicitiis, vigore ingenii atque animi celeberrimus, cum antea rectissimâ voluntate apud populum maximam quæsîsset dignitatem, quasi pigeret eum virtutum suarum, et bene consulta ei male cederent, subito pravus et præceps, C. Mario, post LXX annum omnia imperia et omnes provincias concupiscenti, [se] addixit, legemque ad populum tulit, quâ Sullæ imperium abrogaretur, C. Mario bellum decerneretur Mithridaticum; aliasque [leges] perniciosas et exitiabiles, neque tolerandas liberæ civitati, tulit. Quin etiam Q. Pompeii filium, eumdemque Sullæ generum, per emissarios factionis suæ interfecit.

XIX. Tum Sulla, contracto exercitu, ad Urbem rediit, eamque armis occupavit; XII auctores novarum pessimarumque rerum, inter quos Marium cum

filio et P. Sulpicio, Urbe exturbavit, ac lege latâ exsules fecit. Sulpicium etiam assecuti equites, in Laurentinis paludibus jugulavêre: caputque ejus, erectum et ostentatum pro Rostris, velut omen imminentis proscriptionis fuit. Marius, post sextum consulatum annumque LXX, nudus ac limo obrutus, oculis tantummodo ac naribus eminentibus, extractus arundineto, circa paludem Maricæ, in quam se, fugiens consectantes Sullæ equites, abdiderat, injecto in collum loro, in carcerem Minturnensium jussu duumviri perductus est. Ad quem interficiendum missus cum gladio servus publicus, natione Germanus, qui forte ab imperatore eo, bello Cimbrico, captus erat, ut agnovit Marium, magno ejulatu expromente indignationem casu tanti viri, abjecto gladio profugit e carcere. Tum cives, ab hoste misereri paulo antè principis viri docti, instructum eum viatico, collatâque veste, in navem imposuerunt. At ille, assecutus circa [insulam] Ænariam filium, cursum in Africam direxit, inopemque vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit; cum Marius, adspiciens Carthaginem, illa intuens Marium, alter alteri possent esse solatio.

XX. Hoc primum anno, sanguine consulis, Romani militis imbutæ manus sunt. Quippe Q. Pompeius, collega Sullæ, ab exercitu Cn. Pompeii proconsulis, seditione, sed quam dux excitaverat, interfectus est. Non erat Mario, Sulpicio, Cinna temperatior. Itaque, cum ita civitas Italiæ data esset, ut in octo tribus contribuerentur novi cives; ne potentia eorum et multitudo veterum civium dignitatem frangeret, plusque possent recepti in beneficium, quam auctores beneficii; Cinna, in omnibus tribubus eos se distributurum, pollicitus est. Quo nomine ingentem totius Italiæ frequentiam in Urbem acciverat. E quâ pulsus collegæ optimatiumque viribus, cum in Campaniam tenderet, ex auctoritate senatûs consulatus ei

abrogatus est, suffectusque in ejus locum L. Cornelius Merula, flamen Dialis. Hæc injuria homine, quam exemplo, dignior fuit. Tum Cinna, corruptis primo centurionibus ac tribunis, mox etiam, spe largitionis, militibus, ab eo exercitu, qui circa Nolam erat, receptus est. Is cum universus in verba ejus jurâsset, retinens insignia consulatûs, patriæ bellum intulit, fretus ingenti numero novorum civium; e quorum delectu CCC amplius cohortes conscripserat, ac triginta legionum instar impleverat. Opus erat partibus auctoritate, gratiâ: cujus augendæ, C. Marium cum filio de exsilio revocavit, quique cum iis pulsi erant.

XXI. Dum bellum autem infert patriæ Cinna, Cn. Pompeius, Magni pater, (cujus præclara opera bello Marsico præcipue circa Picenum agrum, [ut præscripsimus,] usa erat respublica, quique Asculum ceperat, circa quam urbem, cum in multis aliis regionibus exercitus dispersi forent, V et LXX millia Italicorum unâ die conflixerant) frustratus spe continuandi consulatûs, ita se dubium mediumque partibus præstitit, ut omnia ex proprio usu ageret, temporibusque insidiari videretur, et huc atque illuc, unde spes major affulsisset potentiæ, se exercitumque deflecteret. Sed ad ultimum magno atrocique prœlio cum Cinnâ conflixit: cujus, commissi patratique sub ipsis mœnibus oculisque urbis Romanæ, pugnantibus spectantibusque quam fuerit eventus exitiabilis, vix verbis exprimi potest. Post hoc, cum utrumque exercitum, velut parum bello exhaustum, laceraret pestilentia, Cn. Pompeius decessit. Cujus interitûs voluptas amissorum aut gladio aut morbo civium pæne damno repensata est: populusque Romanus, quam vivo iracundiam debuerat, in corpus mortui contulit. Seu duæ seu tres Pompeiorum fuêre familiæ, primus ejus nominis, ante annos fere CLXVII, Q. Pompeius cum Cn. Servilio consul fuit. Cinna

et Marius, haud incruentis utrimque certaminibus editis, Urbem occupaverunt: sed prior ingressus Cinna, de recipiendo Mario legem tulit.

XXII. Mox C. Marius, pestifero civibus suis reditu, intravit mœnia. Nihil illâ victoriâ fuisset crudelius, nisi mox Sullana esset secuta. Neque licentiâ gladiorum in mediocres sævitum, sed excelsissimi quoque atque eminentissimi civitatis viri variis suppliciorum generibus affecti. In iis consul Octavius, vir lenissimi animi, jussu Cinnæ interfectus est. Merula autem, qui se sub adventum Cinnæ consulatu abdicaverat, incisis venis, superfusoque altaribus sanguine, quos sæpe pro salute reipublicæ flamen Dialis precatus erat Deos, eos in exsecrationem Cinnæ, partiumque [ejus] tum precatus, optime de republicâ meritum spiritum reddidit. M. Antonius, princeps civitatis atque eloquentiæ, gladiis militum, quos ipsos facundiâ suâ moratus erat, jussu Marii Cinnæque confossus est. Q. Catulus, et aliarum virtutum et belli Cimbrici gloriâ, quæ illi cum Mario communis fuerat, celeberrimus, cum ad mortem conquireretur, conclusit se loco nuper calce arenâque perpolito, illatoque igni, qui vim odoris excitaret, simul exitiali hausto spiritu, simul incluso suo, mortem magis voto quam arbitrio inimicorum obiit. Omnia erant præcipitia in republicâ; nec tamen adhuc quisquam inveniebatur, qui bona civis Romani aut donare auderet, aut petere sustineret. Postea id quoque accessit, ut sævitiæ causam avaritia præberet, et modus culpæ ex pecuniæ modo constitueretur; et [qui fuisset locuples, fieret nocens] sui quisque periculi merces foret; nec quidquam videretur turpe, quod esset quæstuosum.

XXIII. Secundum deinde consulatum Cinna, et septimum Marius in priorum dedecus iniit: cujus initio morbo oppressus decessit, vir in bello hostibus, in otio civibus infestissimus, quietisque impatientissimus. In hujus locum suffectus Valerius Flaccus,

turpissimæ legis auctor, quâ creditoribus quadrantem solvi jusserat: cujus facti merita eum pœna intra biennium consecuta est. Dominante in Italiâ Cinnâ, major pars nobilitatis ad Sullam in Achaïam, ac deinde post in Asiam, perfugit. Sulla interim cum Mithridatis præfectis, circa Athenas, Bœotiamque [et Macedoniam], ita dimicavit, ut et Athenas reciperet, et plurimo circa multiplices Piræei portûs munitiones labore expleto, amplius CC millia hostium interficeret, nec minus multa caperet. Si quis hoc rebellandi tempus, quo Athenæ oppugnatæ a Sullâ sunt, imputat Atheniensibus, nimirum veri vetustatisque ignarus est. Adeo enim certa Atheniensium in Romanos fides fuit, ut semper et in omni re, quidquid sincerâ fide gereretur, id Romani, Atticâ fieri, prædicarent. Cæterum tum oppressi Mithridatis armis, homines miserrimæ conditionis, cum ab inimicis tenerentur, oppugnabantur ab amicis, et animos extra mœnia, corpora, necessitati servientes, intra muros habebant. Transgressus deinde in Asiam Sulla, parentem ad omnia supplicemque Mithridatem invenit. Quem, multatum pecuniâ ac parte navium, Asiâ omnibusque aliis provinciis, quas armis occupaverat, decedere coëgit; captivos recepit; in perfugas noxiosque animadvertit; paternis, id est, Ponticis, finibus contentum esse jussit.

XXIV. [At] C. Flavius Fimbria, qui, præfectus equitum, ante adventum Sullæ, Valerium Flaccum consularem virum interfecerat, exercituque occupato "Imperator" appellatus, forti Mithridatem pepulerat prœlio, sub adventum Sullæ se ipse interemit, adolescens, quæ pessime ausus erat, fortiter exsecutus. Eodem anno P. Lænas, tribunus plebis, Sex. Lucilium, qui [in] priore anno tribunus plebis fuerat, saxo Tarpeio dejecit; et cum collegæ ejus, quibus diem dixerat, metu ad Sullam profugissent, aquâ ignique iis interdixit. Tum Sulla, compositis transmarinis rebus, cum ad eum, primum omnium Romanorum,

legati Parthorum venissent, et in iis quidam magi ex notis corporis respondissent, cœlestem ejus vitam et memoriam futuram, revectus in Italiam, haud plura quam XXX armatorum millia adversum CC amplius hostium exposuit Brundisii. Vix quidquam in Sullæ operibus clarius duxerim, quam quod, cum per triennium Cinnanæ Marianæque partes Italiam obsiderent, neque illaturum se bellum iis dissimulavit, nec, quod erat in manibus, omisit; existimavitque ante frangendum hostem, quam ulciscendum civem; repulsoque externo metu, ubi, quod alienum esset, vicisset, superavit quod erat domesticum. Ante adventum L. Sullæ, Cinna, seditione ortâ, ab exercitu interemtus est; vir dignior, qui arbitrio victorum moreretur, quam iracundiâ militum: de quo vere dici potest, ausum eum, quæ nemo auderet bonus; perfecisse, quæ a nullo nisi fortissimo perfici possent; et fuisse [eum] in consultando temerarium, in exsequendo virum. Carbo, nullo suffecto collegâ, solus toto anno consul fuit.

XXV. Putares, Sullam venisse in Italiam, non belli vindicem, sed pacis auctorem: tantâ cum quiete exercitum per Calabriam Apuliamque, cum singulari curâ frugum, agrorum, hominum, urbium, perduxit in Campaniam; tentavitque justis legibus et æquis conditionibus bellum componere. Sed iis, quibus et [res] pessima et immodica cupiditas erat, non poterat pax placere. Crescebat interim in dies Sullæ exercitus, confluentibus ad eum optimo quoque et sanissimo. Felici deinde circa Capuam eventu Scipionem Norbanumque consules superat; quorum Norbanus, acie victus; Scipio, ab exercitu suo desertus ac proditus, inviolatus a Sullâ dimissus est. Adeo enim Sulla dissimilis fuit, bellator ac victor, ut dum vincit, * * * [ac] justissimo lenior; post victoriam, audito fuerit crudelior. Nam et consulem, ut prædiximus, exarmatum, Q. Sertorium, (pro! quanti mox belli facem!) et multos alios, potitus eorum, dimisit in-

columes; credo, ut in eodem homine duplicis ac diversissimi animi conspiceretur exemplum. Post victoriam, quâ descendens montem Tifata cum C. Norbano concurrerat Sulla, grates Dianæ, cujus numini regio illa sacrata est, solvit; aquas salubritate medendisque corporibus nobiles, et agros omnes, addixit Deæ. Hujus gratæ religionis memoriam et inscriptio templi affixa posti hodieque, et tabula testatur ærea intra ædem.

XXVI. Deinde consules Carbo III, et C. Marius, [C. Marii] septies consulis filius, annos natus XXVI, vir animi magis quam ævi paterni, multa fortiterque molitus, neque usquam inferior nomine consul. Is apud Sacriportum pulsus a Sullâ acie, Præneste, quod ante, naturâ munitum, præsidiis firmaverat, se exercitumque contulit. Et, ne quid usquam malis publicis deesset, in quâ civitate semper virtutibus certatum erat, certabatur sceleribus; optimusque sibi videbatur, qui fuerat pessimus. Quippe, dum ad Sacriportum dimicatur, Damasippus prætor Domitium, * * * Scævolam Mucium, pontificem maximum, et divini humanique juris auctorem celeberrimum, et C. Carbonem prætorium consulis fratrem, et Antistium ædilicium, velut faventes Sullæ partibus, in curiâ Hostiliâ trucidavit. Non perdat nobilissimi facti gloriam Calpurnia, Bestiæ filia, uxor Antistii; quæ, jugulato (ut prædiximus) viro, gladio se ipsa transfixit. Quantum hujus gloriæ, famæque accessit! nunc virtute * * eminet, patriâ * * * latet.

XXVII. At Pontius Telesinus, dux Samnitium, vir animi bellique fortissimus, penitusque Romano nomini infestissimus, contractis circiter XL millibus fortissimæ pertinacissimæque in retinendis armis juventutis, Carbone ac Mario consulibus, abhinc annos CXI, Calendis Novembribus, ita ad portam Collinam cum Sullâ dimicavit, ut ad summum discrimen et eum et rempublicam perduceret; quæ non

majus periculum adiit, Hannibalis intra tertium milliarium castra conspicata, quam eo die, quo circumvolans ordines exercitûs sui Telesinus, dictitansque adesse Romanis ultimum diem, vociferabatur eruendam delendamque urbem, adjiciens, nunquam defuturos raptores Italicæ libertatis lupos, nisi silva, in quam refugere solerent, esset excisa. Post primam demum horam noctis, et Romana acies respiravit, et hostium cessit. Telesinus posterâ die semianimis repertus est, victoris magis quam morientis vultum præferens; cujus abscisum caput ferri gestarique circa Præneste Sulla jussit. Tum demum, desperatis rebus suis, C. Marius adolescens per cuniculos, qui miro opere fabricati in diversas agrorum partes ferunt, conatus erumpere, cum foramine e terrâ emersisset, a dispositis in id ipsum interemtus est. Sunt, qui suâ manu; sunt, qui concurrentem mutuis ictibus cum minore fratre Telesini, unâ obsesso et erumpente, occubuisse prodiderint. Utcumque cecidit, hodieque tantâ patris imagine non obscuratur ejus memoria. De quo juvene quid existimaverit Sulla, in promtu est. Occiso enim demum eo, "Felicis" nomen assumsit; quod quidem usurpâsset justissime, si eumdem et vincendi et vivendi finem habuisset. Oppugnationi autem Prænestis ac Marii præfuerat Ofella Lucretius; qui, cum ante Marianarum fuisset partium prætor, ad Sullam transfugerat. Felicitatem diei, quo Samnitium Telesinique pulsus est exercitus, Sulla perpetuâ ludorum Circensium honoravit memoriâ, qui sub ejus nomine [Sullanæ victoriæ] celebrantur.

XXVIII. Paulo ante quam Sulla ad Sacriportum dimicaret, magnificis prœliis partium ejus viri hostium exercitum fuderant, duo Servilii apud Clusium, Metellus Pius apud Faventiam, M. Lucullus circa Fidentiam. Videbantur finita belli civilis mala, cum Sullæ crudelitate aucta sunt. Quippe dictator creatus, (cujus honoris usurpatio per annos CXX inter-

missa; nam proximus post annum quam Hannibal Italiâ excesserat; uti appareat, populum Romanum usum dictatoris haud ita in metu desiderâsse, ut in otio timuisse potestatem) imperio, quo priores ad vindicandam maximis periculis rempublicam usi erant, eo in immodicam crudelitatis licentiam usus est. Primus ille (et utinam ultimus!) exemplum proscriptionis invenit, ut, in quâ civitate petulantis convicii judicium histrioni exacto redditur, in eâ jugulati civis Romani constitueretur auctoramentum; plurimumque haberet, qui plurimos interemisset; neque occisi hostis, quam civis, uberius foret præmium; fieretque quisque merces mortis suæ. Nec tamen in eos, qui contra arma tulerant, sed in multos insontes, sævitum. Adjectum etiam, ut bona proscriptorum venirent; exclusique paternis opibus liberi, etiam petendorum honorum jure prohiberentur; simulque, quod indignissimum est, senatorum filii et onera ordinis sustinerent, et jura perderent.

XXIX. Sub adventum in Italiam L. Sullæ, Cn. Pompeius, ejus Cn. Pompeii filius, quem magnificentissimas res in consulatu gessisse bello Marsico prædiximus, XXIII annos natus, abhinc annos CXIII, privatis ut opibus ita consiliis magna ausus, magnificeque conata exsecutus, ad vindicandam restituendamque dignitatem patriæ, firmum ex agro Piceno, qui totus paternis [ejus] clientelis refertus erat, contraxit exercitum. Cujus viri magnitudo multorum voluminum instar exigit: sed operis modus paucis eum narrari jubet. Fuit hic genitus matre Luciliâ, stirpis senatoriæ, formâ excellens, nôn eâ, quâ flos commendatur ætatis, sed eâ dignitate et constantiâ, quæ in illam conveniens amplitudinem fortunamque ejus, ad ultimum vitæ comitata est diem: innocentiâ eximius, sanctitate præcipuus, eloquentiâ medius; potentiæ, quæ honoris causâ ad eum deferretur, non ut ab eo occuparetur, cupidissimus; dux belli peritissimus; civis in togâ, nisi ubi vereretur ne quem haberet

parem, modestissimus; amicitiarum tenax, in offensis exorabilis, in reconciliandâ gratiâ fidelissimus, in accipiendâ satisfactione facillimus; potentia suâ nunquam, aut raro, ad impotentiam usus; pæne omnium vitiorum expers, nisi numeraretur inter maxima, in civitate liberâ, dominâque gentium, indignari, cum omnes cives jure haberet pares, quemquam æqualem dignitate conspicere. Hic a togâ virili assuetus commilitio prudentissimi ducis, parentis sui, bonum et capax recta discendi ingenium singulari rerum militarium prudentiâ coluerat, ut a Sertorio Metellus laudaretur magis, Pompeius timeretur validius.

XXX. * * * Tum M. Perperna prætorius, e proscriptis, gentis clarioris quam animi, Sertorium inter cœnam Oscæ interemit, Romanisque certam victoriam, partibus suis exscidium, sibi turpissimam mortem, pessimo auctoravit facinore. Metellus et Pompeius ex Hispaniis triumphaverunt: sed Pompeius hoc quoque triumpho, adhuc eques Romanus, ante diem quam consulatum iniret, curru Urbem invectus est. Quem virum quis non miretur, per tot extraordinaria imperia in summum fastigium evectum, iniquo tulisse animo, C. Cæsaris, in altero consulatu petendo, senatum populumque Romanum rationem habere? Adeo familiare est hominibus, omnia sibi ignoscere, nihil aliis remittere; et invidiam rerum, non ad causam, sed ad voluntatem personasque, dirigere. Hoc consulatu Pompeius tribuniciam potestatem restituit, cujus Sulla imaginem sine re reliquerat. Dum Sertorianum bellum in Hispaniâ geritur, LXIV fugitivi e ludo gladiatorio Capuâ profugientes, duce Spartaco, raptis ex eâ urbe gladiis, primo Vesuvium montem petiêre; mox, crescente in dies multitudine, gravibus variisque cladibus affecêre Italiam. Quorum numerus in tantum adolevit, ut, quâ ultimo dimicavêre acie, XC millia hominum se Romano exercitui opposuerint. Hujus patrati

gloria penes M. Crassum fuit, mox Romani nominis principem.

XXXI. Converterat Cn. Pompeii persona totum in se terrarum orbem, et per omnia homine major existimabatur. Qui cum consul perquam laudabiliter jurâsset, se in nullam provinciam ex eo magistratu iturum, idque servâsset; post biennium, A. Gabinius tribunus legem tulit, ut, cum belli more, non latrociniorum, orbem classibus, jam non furtivis expeditionibus, piratæ terrerent, quasdamque etiam Italiæ urbes diripuissent, Cn. Pompeius ad eos opprimendos mitteretur; essetque ei imperium æquum in omnibus provinciis cum proconsulibus, usque ad quinquagesimum milliarium a mari: quo senatûsconsulto pæne totius terrarum orbis imperium uni viro deferebatur. Sed tamen idem hoc ante biennium in M. Antonio prætore decretum erat. Sed interdum persona, ut exemplo nocet, ita invidiam auget, aut levat. Id in Antonio homines æquo animo passi erant: raro enim invidetur eorum honoribus, quorum vis non timetur. Contra in iis homines extraordinaria reformidant, qui ea suo arbitrio aut depósituri aut retenturi videntur, et modum in voluntate habent. Dissuadebant optimates; sed consilia impetu victa sunt.

XXXII. Digna est memoriâ Q. Catuli cum auctoritas, tum verecundia; qui cum, dissuadens legem, in concione dixisset, esse quidem præclarum virum Cn. Pompeium, sed nimium jam liberæ reipublicæ, neque omnia in uno reponenda; adjecisset: "Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituitis?" succlamavit universa concio, "Te, Q. Catule." Tum ille, victus consensu omnium, et tam honorifico civitatis testimonio, e concione discessit. Hic hominis verecundiam, populi justitiam mirari libet: hujus, quod non ultra contendit; plebis, quod dissuadentem et adversarium voluntatis suæ vero testimonio frau-

dare noluit. Per idem tempus Cotta judicandi munus, quod C. Gracchus ereptum senatui ad equites, Sulla ab illis ad senatum, transtulerant, æqualiter inter utrumque ordinem partitus est. Et Otho Roscius lege suâ equitibus in theatro loca restituit. At Cn. Pompeius, multis et præclaris viris in id bellum assumtis, descriptoque in omnes recessus maris præsidio navium, brevi, inexsuperabili manu, terrarum orbem liberavit, prædonesque per multa * * * a multis locis victos, circa Ciliciam classe aggressus fudit ac fugavit. Et, quo maturius bellum tam late diffusum conficeret, reliquias eorum, contractas, in urbibus, remotoque mari loco, in certâ sede constituit. Sunt, qui hoc carpant: sed quamquam in auctore satis rationis est, tamen ratio quemlibet magnum auctorem faceret: datâ enim facultate sine rapto vivendi, rapinis arcuit.

XXXIII. Cum esset in fine bellum Mithridaticum, [cum] et L. Lucullus, qui, ante septem annos, ex consulatu sortitus Asiam, Mithridati oppositus erat, magnasque ac memorabiles res ibi gesserat, Mithridatem sæpe multis locis fuderat, egregiâ Cyzicum liberârat victoriâ, Tigranem, regum maximum, in Armeniâ vicerat, ultimamque bello manum pæne magis noluerat imponere, quam non potuerat; qui alioqui per omnia laudabilis, et bello pæne invictus, pecuniæ expugnabatur cupidine, idem bellum adhuc administraret; Manilius, tribunus plebis, semper venalis, et alienæ minister potentiæ, legem tulit, ut bellum Mithridaticum per Cn. Pompeium administraretur. Accepta ea, magnisque certatum inter imperatores jurgiis: cum Pompeius Lucullo infamiam pecuniæ, Lucullus Pompeio interminatam cupiditatem objiceret imperii, neuterque [ab eo, quod arguebatur,] mentitus argui posset. Nam neque Pompeius, ut primum ad rempublicam aggressus est, quemquam [æquo] animo parem tulit: et in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat. Ne-

quę eo viro quisquam aut alia omnia minus, aut gloriam magis, concupiit. In appetendis honoribus immodicus, in gerendis verecundissimus; [ut] qui eos, ut libentissimo iniret, ita finiret æquo animo; et quod cupîsset, arbitrio suo sumeret, alieno deponeret. Et Lucullus, summus alioqui vir, profusæ hujus in ædificiis, convictibusque et apparatibus, luxuriæ primus auctor fuit. Quem, ob injectas moles mari, et receptum suffossis montibus in terras mare, haud infacete Magnus Pompeius Xerxen togatum vocare assueverat. . . . .

XXXIV. Per id tempus a Q. Metello Creta insula in populi Romani potestatem redacta est; quæ, ducibus Panare et Lasthene, XXIV millibus juvenum coactis, velocitate pernicibus, armorum laborumque patientissimis, sagittarum usu celeberrimis, per triennium Romanos exercitus fatigaverat. Ne ab hujus quidem usurâ gloriæ temperavit animum Cn. Pompeius, quin victoriæ partem conaretur vindicare. Sed et Luculli et Metelli triumphum, cum ipsorum singularis virtus, tum etiam invidia Pompeii, apud optimum quemque fecit favorabilem. Per hæc tempora M. Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimæ, et, ut vitâ clarus, ita ingenio maximus, qui effecit, ne, quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur, consul, Sergii Catilinæ, Lentulique, et Cethegi, et aliorum utriusque ordinis virorum, conjurationem singulari virtute, constantiâ, vigiliâ, curâque aperuit. Catilina, metu consularis imperii, Urbe pulsus est: Lentulus consularis et prætor iterum, Cethegusque, et alii clari nominis viri, auctore senatu, jussu consulis, in carcere necati sunt.

XXXV. Ille senatûs dies [quo hæc acta sunt] virtutem M. Catonis, jam multis in rebus conspicuam atque prænitentem, altissime illuminavit. Hic, genitus proavo M. Catone, principe illo familiæ Porciæ, homo Virtuti simillimus, et per omnia ingenio Diis

quam hominibus propior; qui nunquam recte fecit, ut facere videretur, sed quia aliter facere non poterat; cuique id solum visum est rationem habere, quod haberet justitiam; omnibus humanis vitiis immunis, semper fortunam in suâ potestate habuit. Hic, tribunus plebis designatus, et adhuc admodum adolescens, cum alii suaderent, ut per municipia Lentulus conjuratique custodirentur, pæne inter ultimos interrogatus sententiam, tantâ vi animi atque ingenii invectus est in conjurationem, et ardore oris orationem omnium lenitatem suadentium, societate consilii suspectam fecit; sic impendentia ex ruinis incendiisque Urbis et commutatione statûs publici pericula exposuit; ita consulis virtutem amplificavit; ut universus senatus in ejus sententiam transiret, animadvertendumque in eos, quos prædiximus, censeret; majorque pars ordinis ejus Ciceronem prosequerentur domum. At Catilina non segnius conata obiit, quam sceleris conandi consilia inierat. Quippe fortissime dimicans, quem spiritum supplicio debuerat, prœlio reddidit.

XXXVI. Consulatui Ciceronis non mediocre adjecit decus natus eo anno divus Augustus, abhinc annos LXXXXII, omnibus omnium gentium viris magnitudine suâ inducturus caliginem. Jam pæne supervacaneum videri potest, eminentium ingeniorum notare tempora. Quis enim ignorat, diremtos gradibus ætatis floruisse hoc tempore Ciceronem, Hortensium; [anteque * * *] Crassum, Cottam, Sulpicium; moxque Brutum, Calidium, Cœlium, Calvum, et proximum Ciceroni Cæsarem; eorumque velut alumnos Corvinum ac Pollionem Asinium, æmulumque Thucydidis Sallustium: auctoresque carminum Varronem ac Lucretium, neque ullo in suscepti operis [sui] formâ minorem Catullum. Pæne stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maxime nostri ævi eminent princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, et consecutus Sallustium

Livius, Tibullusque et Naso, perfectissimi in formâ operis sui: nam vivorum ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

XXXVII. Dum hæc in Urbe Italiâque geruntur, Cn. Pompeius memorabile adversus Mithridatem, qui post Luculli profectionem magnas novi exercitûs vires reparaverat, bellum gessit. At rex, fusus fugatusque, et omnibus exutus copiis, Armeniam Tigranemque socium petit, regem ejus temporis, nisi quâ Luculli armis erat infractus, potentissimum. Simul itaque duos persecutus Pompeius, intravit Armeniam. Prior filius Tigranis, sed discors patri, pervenit ad Pompeium; mox ipse supplex et præsens se regnumque ditioni ejus permisit, præfatus, neminem alium, neque Romanum neque ullius gentis virum, futurum fuisse, cujus se potestati commissurus foret, quam Cn. Pompeium: proinde omnem sibi, vel adversam vel secundam, cujus auctor ille esset, fortunam tolerabilem futuram. Non esse turpe ab eo vinci, quem vincere esset nefas: neque ei inhoneste aliquem submitti, quem Fortuna super omnes extulisset. Servatus regi honos imperii, sed multato ingenti pecuniâ; quæ omnis, sicuti Pompeio moris erat, redacta ad quæstorem, ac publicis descripta literis. Syria, aliæque, quas occupaverat, provinciæ ereptæ; et aliæ restitutæ populo Romano, aliæ tum primum in ejus potestatem redactæ, ut Syria, quæ facta est stipendiaria. Finis imperii regii terminatus Armeniâ.

XXXVIII. Haud absurdum videtur propositi operis regulæ, paucis percurrere, quæ cujusque ductu gens ac natio redacta in formulam provinciæ, stipendiaria facta sit. Id notabimus, ut facilius, quam partibus, simul universa conspici possint. Primus in Siciliam trajecit exercitum consul Claudius, et provinciam eam, post annos ferme LII, captis Syracusis, fecit Marcellus Claudius. Primus [in] Africam Regulus, nono ferme anno primi Punici belli. Sed post

CX annos P. Scipio Æmilianus, erutâ Carthagine, abhinc annos CLXXV, Africam in formulam redegit provinciæ. Sardinia inter primum et secundum bellum Punicum, ductu T. Manlii consulis, certum recepit imperii jugum. Immane bellicæ civitatis argumentum, quod semel sub regibus, iterum hoc T. Manlio consule, tertium Augusto principe, [certæ pacis argumentum] Janus Geminus clausus dedit. In Hispanias primi omnium duxêre exercitus Cn. et P. Scipiones, initio secundi belli Punici, abhinc annos CCL. Inde varie possessa, et sæpe amissa partibus, universa ductu Augusti facta stipendiaria est. Macedoniam Paulus, Mummius Achaiam, Fulvius Nobilior subegit Ætoliam: Asiam L. Scipio, Africani frater, eripuit Antiocho: sed beneficio senatûs populique Romani mox ab Attalis possessam regibus, M. Perperna, capto Aristonico, fecit tributariam. Cypri devictæ nulli assignanda gloria est: quippe senatûs-consulto, ministerio Catonis, regis morte, quam illi conscientia acciverat, facta provincia est. Creta Metelli ductu longissimæ libertatis fine multata est. Syria Pontusque Cn. Pompeii virtutis monimenta sunt.

XXXIX. Gallias primum Domitio Fabioque, nepoti Pauli, qui Allobrogicus vocatus est, intratas cum exercitu [magnâ mox clade nostrâ], sæpe et affectavimus et omisimus. Sed fulgentissimum C. Cæsaris opus in iis conspicitur: quippe ejus ductu auspiciisque infractæ, [pæne] idem, quod totus terrarum orbis, ignavum conferunt stipendium. [Ab eodem facta Numidia.] Ciliciam perdomuit Isauricus, et, post bellum Antiochinum, Vulso Manlius Gallogræciam. Bithynia, ut prædiximus, testamento Nicomedis relicta hæreditaria. Divus Augustus, præter Hispanias, aliasque gentes, quarum titulis forum ejus prænitet, [pæne idem,] factâ Ægypto stipendiariâ, quantum pater ejus Galliâ, in ærarium reditûs contulit. At Ti. Cæsar, quam certam Hispanis parendi

confessionem extorserat parens, Illyriis Dalmatisque extorsit. Rhætiam autem et Vindelicos ac Noricos, Pannoniamque et Scordiscos, novas imperio nostro subjunxit provincias. Ut has armis, ita auctoritate Cappadociam populo Romano fecit stipendiariam. Sed revertamur ad ordinem.

XL. Secuta deinde Cn. Pompeii militia, gloriæ laborisne majoris, incertum est. Penetratæ cum victoriâ Media, Albania, Iberia; deinde flexum agmen ad eas nationes quæ dextra atque intima Ponti incolunt, Colchos, Heniochosque et Achæos: et oppressus, auspiciis Pompeii, insidiis filii Pharnacis, Mithridates, ultimus omnium juris sui regum, præter Parthicos. Tum victor omnium, quas adierat, gentium Pompeius, suoque et civium voto major, et per omnia fortunam hominis egressus, revertit in Italiam. Cujus reditum favorabilem opinio fecerat. Quippe plerique, non sine exercitu venturum in Urbem, affirmabant, et libertati publicæ statuturum arbitrio suo modum. Quo magis hoc homines timuerant, eo gratior civilis tanti imperatoris reditus fuit. Omni quippe Brundisii dimisso exercitu, nihil præter nomen imperatoris retinens, cum privato comitatu, quem semper illum sectari moris fuit, in Urbem rediit: magnificentissimumque de tot regibus per biduum egit triumphum; longeque majorem omni ante se illatâ pecuniâ in ærarium [præterquam a Paulo,] ex manubiis intulit. Absente Cn. Pompeio, T. Ampius et T. Labienus, tribuni plebis, legem tulerunt, ut is, ludis Circensibus, coronâ laureâ et omni cultu triumphantium uteretur, scenicis autem prætextâ, coronâque laureâ. Id ille non plus quam semel (et hoc sane nimium fuit) usurpare sustinuit. Hujus viri fastigium tantis auctibus Fortuna extulit, ut primum ex Africâ, iterum ex Europâ, tertio ex Asiâ triumpharet; et, quot partes terrarum orbis sunt, totidem faceret monimenta victoriæ suæ. Nunquam eminentia invidiâ carent. Itaque et Lucullus, me-

mor tamen acceptæ injuriæ, et Metellus Creticus, non injuste querens (quippe ornamentum triumphi ejus, captivos duces, Pompeius subduxerat), et cum iis pars optimatium refragabatur, ne aut promissa civitatibus a Pompeio, aut bene meritis præmia, ad arbitrium ejus persolverentur.

XLI. Secutus deinde est consulatus C. Cæsaris, qui scribenti manum injicit, et quamlibet festinantem in se morari cogit. Hic nobilissimâ Juliorum genitus familiâ, et (quod inter omnes constat) antiquissimâ, ab Anchise ac Venere deducens genus, formâ omnium civium excellentissimus, vigore animi acerrimus, munificentiâ effusissimus, animo super humanam et naturam et fidem evectus, magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientiâ periculorum, Magno illi Alexandro (sed sobrio, neque iracundo) simillimus, qui denique semper et somno et cibo in vitam, non in voluptatem, uteretur; cum fuisset C. Mario sanguine conjunctissimus, atque idem Cinnæ gener, cujus filiam ut repudiaret, nullo metu compelli potuit (cum M. Piso consularis Anniam, quæ Cinnæ uxor fuerat, in Sullæ dimisisset gratiam), habuissetque fere XVIII annos eo tempore, quo Sulla rerum potitus est; magis ministris Sullæ adjutoribusque partium, quam ipso, conquirentibus eum ad necem, mutatâ veste, dissimilemque fortunæ suæ indutus habitum, nocte Urbe elapsus est. Idem postea, admodum juvenis, cum a piratis captus esset, ita se per omne spatium, quo [ab his] retentus est, apud eos gessit, ut pariter his terrori venerationique esset; neque unquam aut nocte aut die (cur enim, quod vel maximum est, si narrari verbis speciosis non potest, omittatur?) aut excalcearetur aut discingeretur; in hoc scilicet, ne, si quando aliquid ex solito variaret, suspectus his, qui oculis tantummodo eum custodiebant, foret.

XLII. Longum est narrare, quid et quoties ausus sit * * * quanto opere conata ejus, qui obtinebat

Asiam magistratus populi Romani, metu suo destituerit. Illud referatur documentum tanti mox evasuri viri. Quæ nox eam diem secuta est, quâ publicâ civitatium pecuniâ redemtus est, (ita tamen, ut cogeret ante obsides a piratis civitatibus dari) contractâ classe et privatâ et tumultuariâ, invectus in eum locum, in quo ipsi prædones erant, partem classis fugavit, partem mersit, aliquot naves multosque mortales cepit: lætusque nocturnæ expeditionis triumpho ad suos reversus est: mandatisque custodiæ, quos ceperat, in Bithyniam perrexit ad proconsulem Junium, [cum idem enim Asiam eamque oram obtinebat] petens, ut auctor fieret sumendi de captivis supplicii. Quod cum ille se facturum negâsset, venditurumque captivos dixisset, (quippe sequebatur invidia inertiam); incredibili celeritate revectus ad mare, priusquam de eâ re ulli proconsulis redderentur epistolæ, omnes, quos ceperat, suffixit cruci.

XLIII. Idem mox ad sacerdotium ineundum (quippe absens pontifex factus erat in Cottæ consularis locum; cum, pæne puer a Mario Cinnâque flamen Dialis creatus, victoriâ Sullæ, qui omnia ab iis acta fecerat irrita, amisisset id sacerdotium) festinans in Italiam, ne conspiceretur a prædonibus, omnia tunc obtinentibus maria, et merito tam infestis sibi, quatuor scalmorum navem, unâ cum duobus amicis decemque servis, ingressus, effusissimum Adriatici maris trajecit sinum. Quo quidem in cursu conspectis, ut putabat, piratarum navibus, cum exuisset vestem, alligâssetque pugionem ad femur, alterutri se fortunæ parans, mox intellexit frustratum esse visum suum, arborumque ex longinquo ordinem antennarum præbuisse imaginem. Reliqua ejus acta in Urbe, nobilissimaque Dolabellæ accusatio, et major civitatis in eo favor, quam reis præstari solet; contentionesque civiles cum Q. Catulo, atque aliis eminentissimis viris, celeberrimæ; et, ante præturam, victus maximi pontificatûs petitione Q. Catulus, om-

nium confessione senatûs princeps; et restituta in ædilitate, adversante quidem nobilitate, monimenta C. Marii; simulque revocati ad jus dignitatis proscriptorum liberi; et prætura, quæsturaque mirabili virtute atque industriâ obita in Hispaniâ, (cum esset quæstor sub Vetere Antistio, avo hujus Veteris consularis atque pontificis, duorum consularium et sacerdotum patris, viri in tantum boni, in quantum humana simplicitas intelligi potest); quo notiora sunt, minus egent stilo.

XLIV. Hoc igitur consule, inter eum et Cn. Pompeium et M. Crassum inita potentiæ societas, quæ Urbi orbique terrarum, nec minus diverso quoque tempore ipsis exitiabilis fuit. Hoc consilium sequendi Pompeius causam habuerat, ut tandem acta in transmarinis provinciis (quibus, ut prædiximus, multi obtrectabant) per Cæsarem confirmarentur consulem; Cæsar autem, quod animadvertebat, se cedendo Pompeii gloriæ aucturum suam, et, invidiâ communis potentiæ in illum relegatâ, confirmaturum vires suas: Crassus, ut, quem principatum solus assequi non poterat, auctoritate Pompeii, viribus teneret Cæsaris. Affinitas etiam inter Cæsarem Pompeiumque contracta nuptiis. Quippe filiam C. Cæsaris Cn. Magnus dixit uxorem. In hoc consulatu Cæsar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, suasore legis Pompeio. Ita circiter XX millia civium eo deducta, et jus civitatis restitutum post annos circiter CLII quam bello Punico ab Romanis Capua in formam præfecturæ redacta erat. Bibulus, collega Cæsaris, cum actiones ejus magis vellet impedire quam posset, majore parte anni domi se tenuit: quo facto, dum augere vult invidiam collegæ, auxit potentiam. Tum Cæsari decretæ in quinquennium Galliæ.

XLV. Per idem tempus P. Clodius, homo nobilis, disertus, audax, qui neque dicendi neque faciendi ullum, nisi quem vellet, nôsset modum, malorum

propositorum exsecutor acerrimus, infamis etiam sororis stupro, et actus incesti reus ob initum inter religiosissima populi Romani sacra adulterium; cum graves inimicitias cum M. Cicerone exerceret, (quid enim inter tam dissimiles amicum esse poterat?) et a Patribus ad plebem transisset, legem in tribunatu tulit: "Qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aquâ et igni interdiceretur:" cujus verbis, etsi non nominabatur Cicero, tamen solus petebatur. Ita vir optime meritus de republicâ conservatæ patriæ pretium calamitatem exsilii tulit. Non caruerunt suspicione oppressi Ciceronis Cæsar et Pompeius. Hoc sibi contraxisse videbatur Cicero, quod inter XX viros dividendo agro Campano esse noluisset. Idem, intra biennium, serâ Cn. Pompeii curâ, verum, ut cœpit, intentâ, votisque Italiæ ac decretis senatûs, virtute atque actione Annii Milonis tribuni plebis, dignitati patriæque restitutus est. Neque, post Numidici exsilium aut reditum, quisquam aut expulsus invidiosius, aut receptus est lætius. Cujus domus, quam infeste a Clodio disjecta erat, tam speciose a senatu restituta est. Idem P. Clodius [in senatu] sub honorificentissimo ministerii titulo, M. Catonem a republicâ relegavit. Quippe legem tulit, ut is quæstor cum jure prætorio, adjecto etiam quæstore, mitteretur in insulam Cyprum, ad spoliandum regno Ptolemæum, omnibus morum vitiis eam contumeliam meritum. Sed ille, sub adventum Catonis, vitæ suæ vim intulit: unde pecuniam longe speratâ majorem Cato Romam retulit. Cujus integritatem laudari nefas est: insolentia pæne argui potest, quod, unâ cum consulibus ac senatu effusâ civitate obviam, cum per Tiberim subiret navibus, non ante iis egressus est, quam ad eum locum pervenit, ubi erat exponenda pecunia.

XLVI. Cum deinde immanes res, vix multis voluminibus explicandas, C. Cæsar in Galliâ ageret; nec contentus plurimis ac felicissimis victoriis, innu-

merabilibusque cæsis ac captis hostium millibus, etiam in Britanniam trajecisset exercitum, alterum pæne imperio nostro ac suo quærens orbem; [invictum par consulum,] Cn. Pompeius et Crassus, alterum iniêre consulatum; qui neque petitus honeste ab his, neque probabiliter gestus est. Cæsari lege, quam Pompeius ad populum tulit, prorogatæ in idem spatium temporis provinciæ; Crasso, bellum Parthicum in animo molienti, Syria decreta; qui vir, cætera sanctissimus, immunisque voluptatibus, neque in pecuniâ neque in gloriâ concupiscendâ aut modum nôrat, aut capiebat terminum. Hunc, proficiscentem in Syriam diris cum ominibus, tribuni plebis frustra retinere conati: quorum exsecrationes si in ipsum tantummodo valuissent, utile imperatoris damnum, salvo exercitu, fuisset reipublicæ. Transgressum Euphraten Crassum, petentemque Seleuciam, circumfusis immanibus copiis equitum, rex Orodes, unâ cum parte majore Romani exercitûs, interemit. Reliquias legionum C. Cassius, atrocissimi mox auctor facinoris, tum quæstor, conservavit; Syriamque adeo in populi Romani potestate retinuit, ut transgressos in eam Parthos, felici rerum eventu, fugaret ac funderet.

XLVII. Per hæc, insequentiaque, et quæ prædiximus tempora, amplius CCCC millia hostium a C. Cæsare cæsa sunt, plura capta. Pugnatum sæpe directâ acie, sæpe [in] agminibus, sæpe eruptionibus: bis penetrata Britannia. Novem denique æstatibus, vix ullâ non justissimus triumphus emeritus. Circa Alesiam vero tantæ res gestæ, quantas audere vix hominis, perficere pæne nullius nisi Dei, fuerit. Septimo ferme anno Cæsar morabatur in Galliis, cum medium jam ex invidiâ potentiæ male cohærentis inter Cn. Pompeium et C. Cæsarem concordiæ pignus, Julia, uxor Magni, decessit; atque, omnia inter destinatos tanto discrimini duces dirimente Fortunâ, filius quoque parvus Pompeii, Juliâ natus, intra breve spatium obiit. Tum in gladios cædesque ci-

vium furente ambitu, cujus neque finis reperiebatur nec modus, tertius consulatus soli Cn. Pompeio, etiam adversantium antea dignitati ejus judicio, delatus est. Cujus ille honoris gloriâ, veluti reconciliatis sibi optimatibus, maxime a C. Cæsare alienatus est. Sed ejus consulatûs omnem vim in coërcitionem ambitûs exercuit. Quo tempore P. Clodius a Milone, candidato consulatûs, exemplo inutili, facto salutari reipublicæ, circa Bovillas, contractâ ex occursu rixâ, jugulatus est. Milonem reum non magis invidia facti, quam Pompeii damnavit voluntas. Quem quidem M. Cato palam latâ absolvit sententiâ. Quam si maturius tulisset, non defuissent, qui sequerentur exemplum, probarentque eum civem occisum, quo nemo perniciosior reipublicæ, neque bonis inimicior vixerat.

XLVIII. Intra breve deinde spatium belli civilis exarserunt initia; cum justissimus quisque et a Cæsare et a Pompeio vellet dimitti exercitus. Quippe Pompeius in secundo consulatu Hispanias sibi decerni voluerat, easque per triennium, absens ipse ac præsidens Urbi, per Afranium et Petreium, consularem ac prætorium, legatos suos, admininistrabat; et iis, qui a Cæsare dimittendos exercitus contendebant, assentabatur, iis, qui [dimittendos] ab ipso quoque, adversabatur. Qui si, ante biennium quam ad arma itum est, perfectis muneribus theatri et aliorum operum quæ ei circumdedit, gravissimâ tentatus valetudine decessisset in Campaniâ (quo quidem tempore universa Italia vota pro salute ejus, primi omnium civium, suscepit); defuisset Fortunæ destruendi ejus locus; et quam apud superos habuerat magnitudinem, illibatam detulisset ad inferos. Bello autem civili, et tot, quæ deinde per continuos XX annos consecuta sunt, malis, non alius majorem flagrantioremque, quam C. Curio tribunus plebis, subjecit facem, vir nobilis, eloquens, audax, suæ alienæque et fortunæ et pudicitiæ prodigus, homo ingeniosissime nequam, et facundus malo publico; cujus [animo] cupiditatibus vel

libidinibus neque opes ullæ neque voluptates sufficere possent. Hic primo pro Pompeii partibus, id est, ut tunc habebatur, pro republicâ, mox simulatione contra Pompeium et Cæsarem, sed animo pro Cæsare stetit. Id gratis, an accepto centies HS fecerit, ut accepimus, in medio relinquemus. Ad ultimum saluberrimas et coalescentes conditiones pacis, quas et Cæsar justissimo animo postulabat, et Pompeius æquo recipiebat, discussit ac rupit; unice cavente Cicerone concordiæ publicæ. Harum præteritarumque rerum ordo cum justis aliorum voluminibus promatur, tum, uti spero, nostris explicabitur.

XLIX. Nunc proposito operi sua forma reddatur; si prius gratulatus ero Q. Catulo, duobus Lucullis, Metelloque et Hortensio: qui cum sine invidiâ in republicâ floruissent, eminuissentque sine periculo; quietâ, aut certe non præcipitatâ, fatali, ante initium bellorum civilium, morte functi sunt. Lentulo et Marcello Coss. post Urbem conditam annis DCCIII, et [ante] LXXVIII quam tu, M. Vinici, consulatum inires, bellum civile exarsit. Alterius ducis causa melior videbatur; alterius erat firmior. Hîc omnia speciosa: illic valentia. Pompeium senatûs auctoritas, Cæsarem militum armavit fiducia. Consules senatusque causæ, non Pompeio, summam imperii detulerunt. Nihil relictum a Cæsare, quod servandæ pacis causâ tentari posset: nihil receptum a Pompeianis; cum alter consul justo esset ferocior, Lentulus vero, salvâ republicâ, salvus esse non posset; M. autem Cato moriendum ante, quam ullam conditionem civis accipiendam reipublicæ, contenderet. Vir antiquus et gravis Pompeii partes laudaret magis, prudens sequeretur Cæsaris, et illa gloriosa, hæc terribiliora duceret. Ut deinde, spretis omnibus quæ Cæsar postulaverat, tantummodo contentus cum unâ legione titulum retinere provinciæ, privatus in Urbem veniret, et se in petitione consulatûs suffragiis populi Romani committeret, decrevêre; ratus bellandum

Cæsar, cum exercitu Rubiconem transiit. Cn. Pompeius, consulesque et major pars senatûs, relictâ Urbe, ac deinde Italiâ, transmisêre Dyrrhachium.

L. At Cæsar, Domitio legionibusque Corfinii, quæ unâ cum eo fuerant, potitus, duce aliisque, qui voluerant abire ad Pompeium, sine dilatione dimissis, persecutus Brundisium, ita ut appareret, malle, integris rebus et conditionibus, finire bellum, quam opprimere fugientes, cum transgressos reperisset consules, in Urbem revertit: redditâque ratione consiliorum suorum in senatu et in concione, ac miserrimæ necessitudinis, cum alienis armis ad arma compulsus esset, Hispanias petere decrevit. Festinationem itineris ejus aliquamdiu morata Massilia est, fide melior, quam consilio prudentior, intempestive principalium armorum arbitria captans, quibus ii se debent interponere, qui non parentem coërcere possunt. Exercitus deinde, qui sub Afranio consulari ac Petreio prætorio fuerat, ipsius adventûs vigore ac fulgore occupatus, se Cæsari tradidit. Uterque legatorum, et quisquis cujusque ordinis sequi eos voluerat, remissi ad Pompeium.

LI. Proximo anno, cum Dyrrhachium ac vicina ei urbi regio castris Pompeii teneretur, (qui, accitis ex omnibus transmarinis provinciis legionibus, equitum ac peditum auxiliis, regumque et tetrarcharum simulque dynastarum copiis, immanem exercitum confecerat, et mare præsidiis classium, ut rebatur, sepserat, quo minus Cæsar legiones posset transmittere) suâ et celeritate et fortunâ C. Cæsar usus, nihil in morâ habuit, quo minus eo, cum vellet, ipse, exercitusque classibus perveniret, et primo pæne castris Pompeii sua jungeret, mox etiam obsidione munimentisque eum complecteretur. Sed inopia obsidentibus, quam obsessis, erat gravior. Tum Balbus Cornelius, excedente humanam fidem temeritate, ingressus castra hostium, sæpiusque cum Lentulo collocutus consule, dubitante, quanti se venderet, illis

incrementis fecit viam, quibus, non Hispaniensis natus, sed Hispanus, in triumphum et pontificatum assurgeret, fieretque ex privato consul. Variatum deinde prœliis, sed uno longe magis Pompeianis prospero, quo graviter impulsi sunt Cæsaris milites.

LII. Tum Cæsar cum exercitu fatalem victoriæ suæ Thessaliam petiit. Pompeius, longe diversa aliis suadentibus, (quorum plerique hortabantur, ut in Italiam transmitteret; neque, Hercules! quidquam partibus illis salubrius fuit; alii, ut bellum traheret, quod dignatione partium in dies ipsis magis prosperum fieret) usus impetu suo, hostem secutus est. Aciem Pharsalicam, et illum cruentissimum Romano nomini diem, tantumque utriusque exercitûs profusum sanguinis, et collisa inter se duo reipublicæ capita, effossumque alterum Romani imperii lumen, tot talesque Pompeianarum partium cæsos viros, non recipit enarranda hic scripturæ modus. Illud notandum est: ut primum C. Cæsar inclinatam vidit Pompeianorum aciem, neque prius neque antiquius quidquam habuit, quam [ut] in omnes partes * * * [ut militari et verbo et consuetudine utar] dimitteret. Pro! Dii immortales! quod hujus voluntatis erga Brutum suæ postea vir tam mitis pretium tulit? Nihil illâ victoriâ mirabilius, magnificentius, clarius fuit, quando neminem, nisi acie consumtum, civem patria desideravit: sed munus misericordiæ corrupit pertinacia; cum libentius vitam victor jam daret, quam victi acciperent.

LIII. Pompeius, profugiens cum duobus Lentulis consularibus, Sextoque filio, et Favonio prætorio, quos comites ei fortuna aggregaverat, (aliis ut Parthos, aliis ut Africam peteret, in quâ fidelissimum partium suarum haberet regem Jubam, suadentibus) Ægyptum petere proposuit, memor beneficiorum, quæ in patrem ejus Ptolemæi, qui tum, puero quam juveni propior, regnabat Alexandriæ, contulerat. Sed quis in adversis beneficiorum servat memoriam? aut

quis ullam calamitosis deberi putat gratiam? aut quando Fortuna non mutat fidem? Missi itaque ab rege, qui venientem Cn. Pompeium (is jam a Mitylenis Corneliam uxorem, receptam in navem, fugæ comitem habere cœperat) consilio Theodoti et Achillæ exciperent, hortarenturque, ut ex onerariâ in eam navem, quæ obviam processerat, transcenderet. Quod cum fecisset, princeps Romani nominis, imperio arbitrioque Ægyptii mancipii, C. Cæsare, P. Servilio consulibus, jugulatus est. Hic, post tres consulatus et totidem triumphos, domitumque terrarum orbem, sanctissimi ac præstantissimi viri, in id evecti, super quod adscendi non potest, duodesexagesimum annum agentis, pridie natalem ipsius, vitæ fuit exitus; in tantum in illo viro a se discordante Fortunâ, ut, cui modo ad victoriam terra defuerat, deesset ad sepulturam. Quid aliud quam nimium occupatos dixerim, quos in ætate tanti et pæne nostri sæculi viri fefellit quinquennium? cum, a C. Atilio et Q. Servilio consulibus, tam facilis esset annorum digestio. Quod adjeci, non ut arguerem, sed ne arguerer.

LIV. Non fuit major in Cæsarem, quam in Pompeium fuerat, regis, eorumque quorum is auctoritate regebatur, fides. Quippe cum venientem eum tentâssent insidiis, ac deinde bello lacessere auderent, utrique summo imperatorum, alteri superstiti, meritas pœnas luêre suppliciis. Nusquam erat Pompeius corpore; adhuc ubique vivebat nomine: quippe ingens partium ejus favor bellum excitaverat Africum, quod ciebat rex Juba, et Scipio, vir consularis, ante biennium quam exstingueretur Pompeius, lectus ab eo socer. Eorumque copias auxerat M. Cato, ingenti cum difficultate itinerum, locorumque inopiâ, perductis ad eos legionibus: qui vir, cum summum ei a militibus deferretur imperium, honoratiori parere maluit.

LV. Admonet promissæ brevitatis fides, quanto omnia transcursu dicenda sint. Sequens fortunam

suam Cæsar, pervectus in Africam (quam, occiso Curione, Julianarum duce partium, Pompeiani obtinebant exercitus), ibi primo variâ fortunâ, mox pugnavit suâ; inclinatæque hostium copiæ. Nec dissimilis ibi adversus victos [quam in priores] clementia Cæsaris fuit. Victorem Africani belli C. Cæsarem gravius excepit Hispaniense, (nam victus ab eo Pharnaces vix quidquam gloriæ ejus adstruxit) quod Cn. Pompeius, Magni filius, adolescens impetûs ad bella maximi, ingens ac terribile conflaverat; undique ad eum adhuc paterni nominis magnitudinem sequentium ex toto orbe terrarum auxiliis confluentibus. Sua Cæsarem in Hispaniam comitata fortuna est: sed nullum unquam atrocius periculosiusque ab eo initum prœlium, adeo ut, plus quam dubio Marte, descenderet equo, consistensque ante recedentem suorum aciem, increpitâ prius Fortunâ, quod se in eum servâsset exitum, denuntiaret militibus, vestigio se non recessurum: proinde viderent, quem et quo loco imperatorem deserturi forent. Verecundiâ magis quam virtute acies restitutæ, et a duce quam a milite fortius. Cn. Pompeius, gravis vulnere, inventus inter solitudines avias, interemtus est. Labienum Varumque acies abstulit.

LVI. Cæsar, omnium victor, regressus in Urbem, (quod humanam excedat fidem) omnibus, qui contra se arma tulerant, ignovit, et magnificentissimis gladiatorii muneris, naumachiæ, et equitum peditumque, simul elephantorum certaminis spectaculis, epulique per multos dies dati celebratione, replevit eam. Quinque egit triumphos. Gallici apparatus ex citro, Pontici ex acantho, Alexandrini testudine, Africi ebore, Hispaniensis argento rasili constitit. Pecunia ex manubiis lata paulo amplius sexies millies HS. Neque illi tanto viro, et tam clementer omnibus victoriis suis uso, plus quinque mensium principalis quies contigit. Quippe cum mense Octobri in Urbem revertisset, idibus Martiis, conjurationis auctoribus Bruto

et Cassio, quorum alterum promittendo consulatum non obligaverat, contra differendo Cassium offenderat; adjectis etiam consiliariis cædis familiarissimis omnium, et fortunâ partium ejus in summum evectis fastigium, D. Bruto et C. Trebonio, aliisque clari nominis viris, interemtus est. Cui magnam invidiam conciliârat M. Antonius, omnibus audendis paratissimus, consulatûs collega, imponendo capiti ejus, Lupercalibus sedentis pro Rostris, insigne regium, quod ab eo ita repulsum erat, ut non offensus videretur.

LVII. Laudandum experientiâ consilium est Pansæ atque Hirtii, qui semper prædixerant Cæsari, ut principatum armis quæsitum armis teneret. Ille, dictitans mori se quam timere malle, dum clementiam, quam præstiterat, exspectat, incautus ab ingratis occupatus est; cum quidem plurima præsagia atque indicia Dii immortales futuri obtulissent periculi. Nam et haruspices præmonuerant, ut diligentissime iduum Martiarum caveret diem; et uxor Calpurnia, territa nocturno visu, ut eâ die domi subsisteret, orabat; et libelli, conjurationem nuntiantes, dati ab obvio, neque protinus lecti erant. Sed profecto ineluctabilis fatorum vis, cujuscumque fortunam mutare constituit, consilia corrumpit.

LVIII. Quo anno id patravêre facinus Brutus et C. Cassius, prætores erant; D. Brutus consul designatus. Hi, unâ cum conjurationis globo, stipati gladiatorum D. Bruti manu, Capitolium occupavêre, cum consul Antonius (quem cum simul interimendum censuisset Cassius, testamentumque Cæsaris abolendum, [M.] Brutus repugnaverat; dictitans, nihil amplius civibus, præter tyranni, ita enim appellari Cæsarem facto ejus expediebat, petendum esse sanguinem) convocato senatu, (cum jam Dolabellam, quem, substituturus sibi, Cæsar designaverat consulem, fasces atque insignia corripuisset consularia), velut pacis auctor, liberos suos obsides in Capitolium misit, fidemque descendendi tuto interfectoribus Cæsaris dedit.

et illud decreti Atheniensium celeberrimi exemplum, relatum a Cicerone, oblivionis præteritarum rerum, decreto Patrum comprobatum est.

LIX. Cæsaris deinde testamentum apertum est, quo C. Octavium, nepotem sororis suæ Juliæ, adoptabat. De cujus origine, etiamsi prævenit, et * * * pauca dicenda sunt. Fuit C. Octavius, ut non patriciâ, ita admodum speciosâ equestri genitus familiâ, gravis, sanctus, innocens, dives. Hic, prætor inter nobilissimos viros creatus primo loco, cum ei dignatio Juliâ genitam Atiam conciliâsset uxorem, ex eo honore sortitus Macedoniam, appellatusque in eâ "Imperator," decedens ad petitionem consulatûs obiit, prætextato relicto filio. Quem C. Cæsar, major ejus avunculus, educatum apud Philippum vitricum, dilexit ut suum, natumque annos XVII, Hispaniensis militiæ, assecutum se, postea comitem habuit, nunquam aut alio usum hospitio quam suo, aut alio vectum vehiculo: pontificatûsque sacerdotio puerum honoravit; et, patratis bellis civilibus, ad erudiendum liberalibus disciplinis singularis indolis juvenem, Apolloniam eum in studia miserat, mox belli Getici ac deinde Parthici habiturus commilitonem. Cui ut est nuntiatum de cæde avunculi, cum protinus ex vicinis legionibus centuriones suam suorumque militum operam ei pollicerentur, neque eam spernendam Salvidienus et Agrippa dicerent; ille festinans pervenire in Urbem, omnem ordinem et necis et testamenti Brundisii comperit. Cui, adventanti Romam, immanis amicorum occurrit frequentia: et cum intraret Urbem, solis orbis [super caput ejus] curvatus æqualiter, rotundatusque in colorem arcûs, velut coronam tanti mox viri capiti imponens, conspectus est.

LX. Non placebat Atiæ matri, Philippoque vitrico, adiri nomen invidiosæ fortunæ Cæsaris; sed asserebant salutaria reipublicæ terrarumque orbi fata conditorem, conservatoremque Romani nominis. Sprevit itaque cœlestis animus humana consilia: et cum

periculo potius summa, quam tuto humilia, proposuit sequi; maluitque avunculo et Cæsari de se, quam vitrico credere; dictitans, nefas esse, quo nomine Cæsari dignus esset visus, [semetipsum] videri indignum. Hunc protinus Antonius consul superbe excipit (neque is erat contemtus, sed metus); vixque admisso in Pompeianos hortos loquendi secum tempus dedit: mox etiam, velut insidiis ejus petitus, sceleste insimulare cœpit; in quo turpiter deprehensa ejus vanitas est. Aperte deinde Antonii ac Dolabellæ consulum ad nefandam dominationem erupit furor. HS septies millies, depositum a C. Cæsare ad ædem Opis, occupatum ab Antonio: actorum ejusdem, insertis falsis, [civitatibusque] * * * corrupti commentarii: atque omnia pretio temperata, vendente rempublicam consule. Idem provinciam, D. Bruto designato consuli decretam, Galliam occupare statuit; Dolabella transmarinas decrevit sibi. Interque naturaliter dissimillimos, ac diversa volentes, crescebat odium: eoque C. Cæsar juvenis quotidianis Antonii petebatur insidiis.

LXI. Torpebat oppressa dominatione Antonii civitas; indignatio et dolor omnibus, vis ad resistendum nulli aderat, cum C. Cæsar, XVIIII annum ingressus, mira ausus, ac summa consecutus, privato consilio, majorem senatu pro republicâ animum habuit: primumque a Calatiâ, mox a Casilino, veteranos excivit paternos; quorum exemplum secuti alii, brevi in formam justi coiêre exercitûs. Mox, cum Antonius occurrisset exercitui, quem ex transmarinis provinciis Brundisium venire jusserat, legio Martia et Quarta, cognitâ et senatûs voluntate et tanti juvenis indole, sublatis signis ad Cæsarem se contulerunt. Eum senatus, honoratum equestri statuâ, quæ hodieque in Rostris posita, ætatem ejus scripturâ indicat, (qui honor non alii, per CCC annos, quam L. Sullæ et Cn. Pompeio et C. Cæsari contigerat) pro prætore, unâ cum consulibus designatis, Hirtio et Pansâ, bel-

lum cum Antonio gerere jussit. Id ab eo, annum agente vicesimum, fortissime circa Mutinam administratum est; et D. Brutus obsidione liberatus; Antonius turpi ac nudâ fugâ coactus deserere Italiam; consulum autem alter in acie, alter post paucos dies ex vulnere mortem obiit.

LXII. Omnia, antequam fugaretur Antonius, honorifice a senatu in Cæsarem exercitumque ejus decreta sunt, maxime auctore Cicerone: sed, ut recessit metus, erupit voluntas; protinusque Pompeianis partibus rediit animus. Bruto Cassioque provinciæ, quas jam ipsi sine ullo senatûs-consulto occupaverant, decretæ: laudati, quicumque his [se] exercitus tradidissent: omnia transmarina imperia eorum commissa arbitrio. Quippe M. Brutus et C. Cassius, nunc metuentes arma Antonii, nunc, ad augendam ejus invidiam, simulantes se metuere, testati edictis, libenter se vel in perpetuo exsilio victuros, dum reipublicæ constaret concordia, nec ullam belli civilis præbituros materiam; plurimum sibi honoris esse in conscientiâ facti sui; profecti Urbe atque Italiâ, intento ac pari animo, sine auctoritate publicâ, provincias, exercitusque occupaverant, et ubicumque ipsi essent, prætexentes esse rempublicam, pecunias etiam, quæ ex transmarinis provinciis Romam ab quæstoribus deportabantur, a volentibus acceperant. Quæ omnia senatûs decretis comprehensa, et comprobata sunt. Et D. Bruto, quod alieno beneficio viveret, decretus triumphus; Pansæ atque Hirtii corpora publicâ sepulturâ honorata. Cæsaris adeo nulla habita mentio, ut legati, qui ad exercitum ejus missi erant, juberentur, summoto eo, milites alloqui. Non fuit tam ingratus exercitus, quam fuerat senatus. Nam, cum eam injuriam dissimulando Cæsar ferret, negavêre milites sine imperatore suo ulla se audituros mandata. Hoc est illud tempus, quo Cicero, insito amore Pompeianarum partium, Cæsarem " lau-

dandum et tollendum" censebat; cum aliud diceret, aliud intelligi vellet.

LXIII. Interim Antonius, fugâ transgressus Alpes, primo per colloquia repulsus a M. Lepido, qui pontifex maximus in C. Cæsaris locum furto creatus, decretâ sibi Hispaniâ, adhuc in Galliâ morabatur: mox sæpius in conspectum veniens militum, cum et Lepido omnes imperatores forent meliores, et multis Antonius, dum erat sobrius, per aversa castrorum, proruto vallo, militibus receptus est; qui titulo imperii cedebat Lepido, cum summa virium penes eum foret. Sub Antonii ingressum in castra, Juventius Laterensis, vir vitâ ac morte consentaneus, cum acerrime suasisset Lepido, ne se cum Antonio, hoste judicato, jungeret, irritus consilii, gladio se ipse transfixit. Plancus deinde dubiâ, id est, suâ fide, diu quarum esset partium, secum luctatus, ac sibi difficile consentiens, et nunc adjutor D. Bruti, designati consulis, collegæ sui, senatuique se literis venditans, mox ejusdem proditor; Asinius autem Pollio, firmus proposito, et Julianis partibus fidus, Pompeianis adversus; uterque exercitus tradidêre Antonio.

LXIV. D. Brutus, desertus primo a Planco, post etiam insidiis ejusdem petitus, paulatim relinquente eum exercitu, fugiens, in hospitis cujusdam nobilis viri, nomine Cameli, domo, ab iis quos miserat Antonius, jugulatus est, justissimasque optime de se merito viro C. Cæsari pœnas dedit: cujus cum primus omnium amicorum fuisset, interfector fuit, et fortunæ, ex quâ fructum tulerat, invidiam in auctorem relegabat, censebatque æquum, quæ acceperat a Cæsare, retinere, Cæsarem, qui illa dederat, periisse. Hæc sunt tempora, quibus M. Tullius continuis actionibus æternas Antonii memoriæ inussit notas. Sed hic fulgentissimo et cœlesti ore, at tribunus Canutius continuâ rabie lacerabat Antonium. Utrique vindicta libertatis morte stetit: sed tribuni sanguine

commissa proscriptio, Ciceronis, velut satiato Antonio, pœnâ finita. Lepidus deinde a senatu hostis judicatus est, ut ante fuerat Antonius.

LXV. Tum inter eum, Cæsaremque et Antonium, commercia epistolarum; et conditionum jacta mentio, cum Antonius subinde Cæsarem admoneret, et quam inimicæ ipsi Pompeianæ partes forent; et in quod jam emersissent fastigium; et quanto Ciceronis studio Brutus Cassiusque attollerentur; denuntiaretque, se cum Bruto Cassioque, qui jam decem et septem legionum potentes erant, juncturum vires suas, si Cæsar ejus adspernaretur concordiam: diceretque, plus Cæsarem patris, quam se amici, ultioni debere. Igitur inita potentiæ societas, et, hortantibus orantibusque exercitibus, inter Antonium etiam et Cæsarem facta affinitas; cum esset privigna Antonii desponsa Cæsari. Consulatumque iniit Cæsar pridie quam viginti annos impleret, X Cal. Octobres, cum collegâ Q. Pedio, post Urbem conditam annis DCCXI, ante LXXII quam tu, M. Vinici, consulatum inires. Vidit hic annus Ventidium, per quam Urbem inter captivos Picentium in triumpho ductus erat, in eâ consularem prætextam jungentem prætoriæ. Idem hic postea triumphavit.

LXVI. Furente deinde Antonio, simulque Lepido, quorum uterque (ut prædiximus) hostes judicati erant, cum ambo mallent, sibi [nuntiari,] quid passi essent, quam quid emeruissent, repugnante Cæsare, sed frustra adversus duos, instauratum Sullani exempli malum, proscriptio. Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Cæsar aliquem proscribere coactus est, aut ab ullo Cicero proscriptus est, abscisaque scelere Antonii vox publica est, cum ejus salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis et privatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni: (cogit enim excedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore indignatio) nihil, inquam, egisti, mercedem cœles-

tissimi oris et clarissimi capitis abscisi numerando, auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam reipublicæ tantique consulis invitando necem. Rapuisti tu M. Ciceroni lucem sollicitam, et ætatem senilem, et vitam miseriorem te principe, quam sub te triumviro mortem: famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vivit, vivetque per omnem sæculorum memoriam. Dumque hoc, vel forte, vel providentiâ, vel utcumque constitutum, rerum naturæ corpus (quod ille pæne solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentiâ illuminavit) manebit incolume, comitem ævi sui laudem Ciceronis trahet; omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur; tuum in eum factum exsecrabitur; citiusque in mundo genus hominum, quam * * * cadet.

LXVII. Hujus totius temporis fortunam ne deflere quidem quisquam satis digne potuit, adeo nemo exprimere verbis potest. Id tamen notandum est, fuisse in proscriptos uxorum fidem summam, libertorum mediam, servorum aliquam, filiorum nullam: adeo difficilis est hominibus utcumque conceptæ spei mora. Ne quid ulli sanctum relinqueretur, velut in dotem invitamentumque sceleris, Antonius L. Cæsarem avunculum, Lepidus Paulum fratrem, proscripserant. Nec Planco gratia defuit ad impetrandum, ut frater ejus Plancus Plotius proscriberetur. Eoque inter jocos militares, qui currum Lepidi Plancique secuti erant, [et] inter exsecrationem civium, usurpabant hunc versum:

" De Germanis, non de Gallis, duo triumphant consules."

LXVIII. Suo præteritum loco referatur: neque enim persona umbram actæ rei capit. Dum in acie Pharsalicâ [Africâque] de summâ rerum Cæsar dimicat, M. Cœlius, vir eloquio animoque Curioni simillimus, sed in utroque perfectior, nec minus ingeniose nequam, cum in otio ac quiete servari non

posset, (quippe pejor illi res familiaris quam mens erat) in præturâ novarum tabularum auctor exstitit; nequiitque senatûs et auctoritate consulis deterreri, accito etiam Milone Annio, (qui, non impetrato reditu, Julianis partibus infestus erat) in Urbe seditionem, [at] in agris occulte bellicum tumultum movens, primo summotus a republicâ, mox consularibus armis, auctore senatu, circa Thurios oppressus est. Incepto pari, similis fortuna Milonis fuit; qui, Compsam in Hirpinis oppugnans, ictusque lapide, tum P. Clodio, tum patriæ, quam armis petebat, pœnas dedit; vir inquies, et ultra [fortem] temerarius. Quâtenus autem aliquid ex omissis peto, notetur, immodicâ et intempestivâ libertate usos adversus C. Cæsarem, Marullum Epidium, Flavumque Cæsetium tribunos plebis, dum arguunt in eo regni voluntatem, pæne vim dominationis expertos. In hoc tamen sæpe lacessiti principis ira excessit, ut censoriâ potius contentus notâ, quam animadversione dictatoriâ, summoveret eos a republicâ, testareturque, esse sibi miserrimum, quod aut naturâ suâ ei excedendum foret, aut minuenda dignitas. Sed ad ordinem revertendum est.

LXIX. Jam et Dolabella in Asiâ C. Trebonium consularem, cui succensebat, fraude deceptum, Smyrnæ occiderat, virum adversus merita Cæsaris ingratissimum, participemque cædis ejus, a quo ipse in consulare provectus fastigium fuerat: et C. Cassius, acceptis a Statio Murco et Crispo Marcio, prætoriis viris, imperatoribusque, prævalidis in Syriâ legionibus, inclusum Dolabellam, (qui, præoccupatâ Asiâ, in Syriam pervenerat) Laodiciæ, expugnatâ eâ urbe, confecerat, (ita tamēn, ut ad ictum servi sui Dolabella non segniter cervicem daret) et decem legiones in eo tractu sui juris fecerat. Et M. Brutus C. Antonio, fratri M. Antonii, in Macedoniâ, Vatinioque circa Dyrrhachium, volentes legiones extorserat: sed Antonium bello lacessierat; Vatinium dignatione

obruerat; cum et Brutus cuilibet ducum præferendus videretur, et Vatinius nulli [nomini] non esset postferendus; in quo deformitas corporis cum turpitudine certabat ingenii, adeo ut animus ejus dignissimo domicilio inclusus videretur. Eratque septem legionibus validus. Et lege Pediâ, quam consul Pedius, collega Cæsaris, tulerat, omnibus, qui Cæsarem patrem interfecerant, aquâ ignique damnatis interdictum erat. Quo tempore Capito, patruus meus, vir ordinis senatorii, Agrippæ subscripsit in C. Cassium. Dumque ea in Italiâ geruntur, acri atque prosperrimo bello Cassius Rhodum, rem immanis operis, ceperat; Brutus Lycios devicerat; et inde in Macedoniam exercitus trajecerant; cum, per omnia repugnans naturæ suæ, Cassius etiam Bruti clementiam vinceret. Neque reperias, quos aut pronior Fortuna comitata sit, aut veluti fatigata maturius destituerit, quam Brutum et Cassium.

LXX. Tum Cæsar et Antonius trajecerunt exercitus in Macedoniam, et apud urbem Philippos cum M. Bruto Cassioque acie concurrerunt. Cornu, cui Brutus præerat, impulsis hostibus, castra Cæsaris cepit: nam ipse Cæsar, etiamsi infirmissimus valetudine erat, obibat munia ducis, oratus etiam ab Artorio medico, ne in castris remaneret, manifestâ denuntiatione quietis territo. Id autem, in quo Cassius fuerat, fugatum ac male mulcatum, in altiora se receperat loca. Tum Cassius, ex suâ fortunâ eventum collegæ æstimans, cum dimisisset evocatum, jussissetque nuntiare sibi, quæ esset multitudo ac vis hominum, quæ ad se tenderet, tardius eo nuntiante, cum in vicino esset agmen cursu ad eum tendentium, neque pulvere facies aut signa denotari possent; existimans hostes esse qui irruerent, lacernâ caput circumdedit, extentamque cervicem interritus liberto præbuit. Deciderat Cassii caput, cum evocatus advenit, nuntians, Brutum esse victorem: qui cum imperatorem prostratum videret, "Sequar," in-

quit, " eum, quem mea occidit tarditas;" et ita in gladium incubuit. Post paucos deinde dies Brutus conflixit cum hostibus: et victus acie, cum in tumulum nocte ex fugâ se recepisset, impetravit a Stratone Ægeate, familiari suo, ut manum morituro commodaret sibi; rejectoque lævo super caput brachio, cum mucronem gladii ejus, dexterâ tenens, sinistræ admovisset mamillæ, ad eum ipsum locum, quâ cor emicat, impellens se in vulnus, uno ictu transfixus exspiravit protinus.

LXXI. Messala, fulgentissimus juvenis, proximus in illis castris Bruti Cassiique auctoritati, cum essent qui eum ducem poscerent, servari beneficio Cæsaris maluit, quam dubiam spem armorum tentare amplius. Nec aut Cæsari quidquam ex victoriis suis fuit lætius, quam servâsse Corvinum; aut majus exemplum hominis grati ac pii, quam Corvinus in Cæsarem fuit. Non aliud bellum cruentius cæde clarissimorum virorum fuit. Tum Catonis filius cecidit. Eadem Lucullum Hortensiumque, eminentissimorum civium filios, fortuna abstulit. Nam Varro, ad ludibrium moriturus Antonii, digna illo ac vera de exitu ejus magnâ cum libertate ominatus est. Drusus Livius, Juliæ Augustæ pater, et Varus Quintilius, ne tentatâ quidem hostis misericordiâ, alter se ipse in tabernaculo interemit; Varus autem liberti, quem id facere coëgerat, manu, cum se insignibus honorum velâsset, jugulatus est.

LXXII. Hunc exitum M. Bruti partium, septimum et tricesimum annum agentis, Fortuna esse voluit; incorrupto animo ejus in diem, quæ illi omnes virtutes unius temeritate facti abstulit. Fuit autem dux Cassius melior, quanto vir Brutus: e quibus Brutum amicum habere malles, inimicum magis timeres Cassium. In altero major vis, in altero virtus. Qui si vicissent, quantum reipublicæ interfuit, Cæsarem potius habere quam Antonium principem, tantum retulisset, habere Brutum, quam Cassium,

Cn. Domitius, pater L. Domitii, nuper a nobis visi, eminentissimæ ac nobilissimæ simplicitatis viri, avus hujus Cn. Domitii, clarissimi juvenis, occupatis navibus, cum magno sequentium consilia sua comitatu, fugæ fortunæque se commisit, semetipso contentus duce partium. Statius Murcus, qui classi et custodiæ maris præfuerat, cum omni commissâ sibi parte exercitûs naviumque Sex. Pompeium, Cn. Magni filium, qui ex Hispaniâ revertens, Siciliam armis occupaverat, petit. Ad quem e Brutianis castris, et ex Italiâ, aliisque terrarum partibus, quos præsenti periculo fortuna subduxerat, proscripti confluebant. Quippe nullum habentibus statum quilibet dux erat idoneus; cum fortuna non electionem daret, perfugium ostenderet; exitialemque tempestatem fugientibus statio pro portu foret.

LXXIII. Hic adolescens erat studiis rudis, sermone barbarus, impetu strenuus, manu promtus, cogitatione celer, fide patri dissimillimus, libertorum suorum libertus, servorumque servus, speciosis invidens, ut pareret humillimis: quem senatus, pæne totus adhuc e Pompeianis constans partibus, post Antonii a Mutinâ fugam, eodem illo tempore, quo Bruto Cassioque transmarinas provincias decreverat, revocatum ex Hispaniâ, (ubi adversus eum clarissimum bellum Pollio Asinius prætorius gesserat) in paterna bona restituerat, et oræ maritimæ præfecerat. Is tum, (ut prædiximus) occupatâ Siciliâ, servitia fugitivosque in numerum exercitûs sui recipiens, magnum modum legionum effecerat; perque Menam et Menecratem, paternos libertos, præfectos classium, latrociniis ac prædationibus infestato mari, ad se exercitumque tuendum rapto utebatur, cum eum non depuderet, vindicatum armis ac ductu patris sui mare infestare piraticis sceleribus.

LXXIV. Fractis Brutianis Cassianisque partibus, Antonius transmarinas obiturus provincias substitit; Cæsar in Italiam se recepit, eamque longe, quam

speraverat, tumultuosiorem reperit. Quippe L. Antonius consul, vitiorum fratris sui consors, sed virtutum, quæ interdum in illo erant, expers, modo apud veteranos criminatus Cæsarem, modo eos, qui [justâ] divisione prædiorum, nominatisque coloniis, agros amiserant, ad arma conciens, magnum exercitum conflaverat. Ex alterâ parte uxor Antonii Fulvia, nihil muliebre præter corpus gerens, omnia armis tumultuque miscebat. Hæc belli sedem Præneste ceperat. Antonius, pulsus undique viribus Cæsaris, Perusiam se contulerat: Plancus, Antonianarum adjutor partium, spem magis ostenderat auxilii, quam opem ferebat Antonio. Usus Cæsar virtute et fortunâ suâ, Perusiam expugnavit; Antonium inviolatum dimisit. In Perusinos magis irâ militum, quam voluntate sævitum ducis. Urbs incensa; cujus initium [incendii] princeps ejus loci fecit Macedonicus; qui, subjecto rebus ac penatibus suis igni, transfixum se gladio flammæ intulit.

LXXV. Per eadem tempora exarserat in Campaniâ bellum, quod, professus eorum qui perdiderant agros patrocinium, ciebat Tib. Claudius Nero, prætorius et pontifex, Tib. Cæsaris pater, magni vir animi doctissimique ingenii. Id quoque adventu Cæsaris sepultum atque discussum est. Quis fortunæ mutationes, quis dubios rerum humanarum casus, satis mirari queat? Quis non diversa præsentibus, contrariaque exspectatis, aut speret aut timeat? Livia, nobilissimi et fortissimi viri, Drusi Claudiani filia, genere, probitate, formâ Romanarum eminentissima, (quam postea conjugem Augusti vidimus, quam transgressi ad Deos sacerdotem ac filiam) tum fugiens mox futuri sui Cæsaris manus, bimum hunc Tiberium Cæsarem, vindicem Romani imperii, futurumque ejusdem Cæsaris filium, gestans sinu, per avia itinerum, vitatis militum gladiis, uno comitante, quo facilius occultaretur fuga, pervenit ad mare, et cum viro Nerone pervecta in Siciliam est.

LXXVI. Quod alieno testimonium redderem, [in] eo non fraudabo avum meum. Quippe C. Velleius, honoratissimo inter illos CCCLX judices loco a Cn. Pompeio lectus, ejusdem, Marcique Bruti, ac Tib. Neronis præfectus fabrûm, vir nulli secundus, in Campaniâ, digressu Neronis a Neapoli (cujus, ob singularem cum eo amicitiam, partium adjutor fuerat), gravis jam ætate et corpore, cum comes esse non posset, gladio se ipse transfixit. Inviolatam excedere Italiâ Cæsar passus Fulviam, Plancumque muliebris fugæ comitem. Nam Pollio Asinius cum septem legionibus, diu retentâ in potestate Antonii Venetiâ, magnis speciosisque rebus circa Altinum, aliasque ejus regionis urbes editis, Antonium petens, vagum adhuc Domitium (quem digressum e Brutianis castris post cædem ejus prædiximus, et propriæ classis factum ducem), consiliis suis illectum, ac fide datâ, junxit Antonio. Quo facto, quisquis æquum se præstiterit, sciat, non minus a Pollione in Antonium, quam ab Antonio in Pollionem, esse collatum. Adventus deinde in Italiam Antonii, præparatusque contra eum Cæsaris, habuit belli metum: sed pax circa Brundisium composita. Per quæ tempora Rufi Salvidieni scelesta consilia patefacta sunt: qui, natus obscurissimis initiis, parum habebat summa accepisse, et proximus a Cn. Pompeio, ipsoque Cæsare, ex equestri ordine consul creatus esse, nisi in id adscendisset, e quo infra se et Cæsarem videret et rempublicam.

LXXVII. Tum, expostulante consensu populi, quem gravis urebat, infesto mari, annona, cum Pompeio quoque circa Misenum pax inita; qui haud absurde, cum in navi Cæsaremque et Antonium cœnâ exciperet, dixit, in Carinis suis se cœnam dare; referens hoc dictum ad loci nomen, in quo paterna domus ab Antonio possidebatur. In hoc pacis fœdere placuit Siciliam Achaïamque Pompeio concedere: in quo tamen animus inquies manere non potuit. Id

unum tantummodo salutare [adventu suo] patriæ attulit, quod omnibus proscriptis aliisque, qui ad eum ex diversis causis fugerant, reditum salutemque pactus est: quæ res et alios clarissimos viros, et Neronem Claudium, et M. Silanum, Sentiumque Saturninum, et Aruntium, ac Titium, restituit reipublicæ. Statium autem Murcum, qui, adventu suo classisque celeberrimæ, vires ejus duplicaverat, insimulatum falsis criminationibus, quia talem virum collegam officii Mena et Menecrates fastidierant, Pompeius in Siciliâ interfecerat.

LXXVIII. Hoc tractu temporum Octaviam, sororem Cæsaris, M. Antonius duxit uxorem. Redierat Pompeius in Siciliam, Antonius in transmarinas provincias: quas magnis molimentis Labienus, ex Brutianis castris profectus ad Parthos, perducto eorum exercitu in Syriam, interfectoque legato Antonii, concusserat: qui virtute et ductu Ventidii, unâ cum Parthorum copiis, celeberrimoque juvenum Pacoro, regis filio, exstinctus est. Interim Cæsar per hæc tempora, ne, res disciplinæ inimicissima, otium corrumperet militem, crebris in Illyrico Dalmatiâque expeditionibus, patientiâ periculorum, bellique experientiâ, durabat exercitum. Eâdem tempestate Calvinus Domitius, cum ex consulatu obtineret Hispaniam, gravissimi, comparandique antiquis, exempli auctor fuit. Quippe primipili centurionem, nomine Vibillium, ob turpem ex acie fugam, fusti percussit.

LXXIX. Crescente in dies et classe et famâ Pompeii, Cæsar molem belli ejus suscipere statuit. Ædificandis navibus, contrahendoque militi ac remigi, navalibusque assuescendo certaminibus atque exercitationibus, præfectus est M. Agrippa, [vir] virtutis nobilissimæ, labore, vigiliâ, periculo invictus, parendique, sed uni, scientissimus, aliis sane imperandi cupidus, et per omnia extra dilationes positus, consultisque facta conjungens. Hic in Averno ac Lucrino lacu speciosissimâ classe fabricatâ, quoti-

dianis exercitationibus militem remigemque ad summam et militaris et maritimæ rei perduxit scientiam. Hac classi Cæsar, cum prius, despondente ei Nerone (cui ante nupta fuerat) Liviam, auspicatis reipublicæ ominibus duxisset eam uxorem, Pompeio Siciliæque bellum intulit. Sed virum, humanâ ope invictum, graviter eo tempore fortuna concussit: quippe longe majorem partem classis, circa Veliam Palinurique promontorium, adorta vis Africi laceravit ac distulit. Ea patrando bello mora fuit, quod postea dubiâ, et interdum ancipiti, fortunâ gestum est: nam et classis eodem loco vexata est tempestate; et, ut navali primo prœlio apud Mylas ductu Agrippæ pugnatum prospere, ita inopinato classis [adversæ] adventu gravis sub ipsius Cæsaris oculis circa Tauromenium accepta clades: neque ab ipso periculum abfuit. Legiones, quæ cum Cornificio erant, legato Cæsaris, expositæ in terrâ, pæne a Pompeio oppressæ sunt. Sed ancipitis fortuna temporis maturâ virtute correcta. Explicatis quippe utriusque partis classibus, pæne omnibus exutus navibus Pompeius Asiam fugâ petivit; jussuque M. Antonii, cujus opem petierat, dum inter ducem et supplicem tumultuatur, et nunc dignitatem retinet, nunc vitam precatur, a Titio jugulatus est: cui in tantum duravit hoc facinore contractum odium, ut mox, ludos in theatro Pompeii faciens, exsecratione populi, spectaculo, quod præbebat, pelleretur.

LXXX. Acciverat, gerens contra Pompeium bellum, ex Africâ Cæsar Lepidum cum XII semiplenis legionibus. Hic vir, omnium vanissimus, neque ullâ virtute tam longam fortunæ indulgentiam meritus, exercitum Pompeii, quia propior fuerat, sequentem non ipsius, sed Cæsaris auctoritatem ac fidem, sibi junxerat: inflatusque amplius XX legionum numero, in id furoris processerat, ut, inutilis alienæ victoriæ comes, quam diu moratus erat, dissidendo in consiliis Cæsari, et semper diversa his, quæ aliis place-

sunt, dicendo, totam victoriam ut suam interpretaretur; audebatque denuntiare Cæsari, excederet Siciliâ. Non ab Scipionibus, aliisque veteribus Romanorum ducum, quidquam ausum patratumque fortius, quam tunc a Cæsare. Quippe cum inermis et lacernatus esset, præter nomen nihil trahens, ingressus castra Lepidi, evitatis, quæ jussu hominis pravissimi tela in eum acta erant, cum lacerna ejus perforata esset lanceâ, aquilam legionis rapere ausus est. Scires, quid interesset inter duces. Armati inermem secuti sunt; decimoque anno, quam ad dissimillimam vitæ suæ potentiam pervenerat, Lepidus et a militibus et a fortunâ desertus, pulloque velatus amiculo, inter ultimam confluentium ad Cæsarem turbam latens, genibus ejus advolutus est. Vita, rerumque suarum dominium, concessa ei sunt; spoliata, quam tueri non poterat, dignitas.

LXXXI. Subita deinde exercitûs seditio (qui plerumque, contemplatus frequentiam suam, a disciplinâ desciscit, et, quod cogere se putat posse, rogare non sustinet) partim severitate, partim liberalitate discussa principis. Speciosumque per id tempus adjectum supplementum Campanæ coloniæ. [Agri] ejus relicti erant publici: pro his longe uberiores reditus duodecies HS in Cretâ insulâ redditi, et aqua promissa, quæ hodieque singulare et salubritatis instar et amœnitatis ornamentum est. Insigne coronæ classicæ, quo nemo unquam Romanorum donatus erat, hoc bello Agrippa singulari virtute meruit. Victor deinde Cæsar reversus in Urbem, contractas emtionibus complures domos per procuratores, quo laxior fieret ipsius, publicis se usibus destinare professus est; templumque Apollini, et circa porticus, facturum promisit, quod ab eo singulari exstructum munificentiâ est.

LXXXII. Quâ æstate Cæsar tam prospere [Libiurni] in Siciliâ, bene fortuna in Cæsare et republicâ militavit ad Orientem. Quippe Antonius, cum XIII

legionibus ingressus Armeniam, ac deinde Mediam, et per eas regiones Parthos petens, habuit regem eorum obvium: primoque duas legiones, cum omnibus impedimentis tormentisque, et Statiano legato, amisit; mox sæpius ipse, cum summo totius exercitûs discrimine, ea adiit pericula, e quibus servari se posse desperaverat; amissâque non minus quartâ parte militum, captivi cujusdam, sed Romani, consilio ac fide servatus; qui, clade Crassiani exercitûs captus, cum fortunam, non animum mutâsset, accessit nocte ad stationem Romanam, prædixitque, ne destinatum iter peterent, sed diverso silvestrique pervaderent. Hoc M. Antonio atque illius legionibus saluti fuit: de quibus tamen, totoque exercitu, haud minus pars quarta (ut prædiximus) militum; calonum servitiique desiderata tertia est; impedimentorum vix ulla superfuit. Hanc tamen Antonius fugam suam, quia vivus exierat, victoriam vocabat. Qui tertiâ æstate reversus in Armeniam, regem ejus Artavasden, fraude deceptum, catenis, sed (ne quid honori deesset) aureis, vinxit. Crescente deinde et amoris in Cleopatram incendio, et vitiorum (quæ semper facultatibus licentiâque et assentationibus aluntur) magnitudine, bellum patriæ inferre constituit; cum, ante, novum se Liberum Patrem appellari jussisset, cum, redimitus hederis, crocotâque velatus aureâ, et thyrsum tenens, cothurnisque subnixus, curru, velut Liber Pater, vectus esset Alexandriæ.

LXXXIII. Inter hunc apparatum belli, Plancus, non judicio recta legendi, neque amore reipublicæ aut Cæsaris, (quippe hæc semper impugnabat) sed morbo proditor, cum fuisset humillimus assentator reginæ, et infra servos cliens, cum Antonii librarius, cum obscœnissimarum rerum et auctor et minister, cum in omnia et in omnibus venalis, cum cœruleatus et nudus, caputque redimitus arundine, et caudam trahens, genibus innixus, Glaucum saltâsset in convivio, refrigeratus ab Antonio ob manifestarum rapi-

narum indicia, transfugit ad Cæsarem. Et idem postea clementiam victoris pro suâ virtute interpretabatur; dictitans, id probatum a Cæsare, cui ille ignoverat. Mox autem hunc avunculum Titius imitatus est. Haud absurde Coponius, vir prætorius gravissimus, P. Silii socer, cum, recens transfuga, multa ac nefanda Plancus absenti Antonio in senatu objiceret; "Multa," inquit, "me Hercules! fecit Antonius pridie quam tu illum relinqueres."

LXXXIV. Cæsare deinde et Messalâ Corvino consulibus, debellatum apud Actium; ubi longe ante, quam dimicaretur, exploratissima Julianarum partium fuit victoria. Vigebat in hac parte miles atque imperator; illâ marcebant omnia. Hinc remiges firmissimi, illinc inopiâ affectissimi. Navium hac magnitudo modica, nec celeritati adversa; illâ species terribilior. Hinc ad Antonium nemo, illinc ad Cæsarem quotidie aliqui transfugiebant. Denique, in ore atque oculis Antonianæ classis, per M. Agrippam Leucas expugnata, Patræ captæ, Corinthus occupata, bis ante ultimum discrimen classis hostium superata. Rex Amyntas, meliora et utiliora secutus, (nam Dellius, exempli sui tenax, ut a Dolabellâ *** ad Cæsarem) virque clarissimus Cn. Domitius, qui, solus Antonianarum partium, nunquam reginam, nisi nomine, salutavit, maximo et præcipiti periculo transmisit ad Cæsarem.

LXXXV. Advenit deinde maximi discriminis dies, quo Cæsar Antoniusque, productis classibus, pro salute alter, in ruinam alter terrarum orbis, dimicavêre. Dextrum navium Julianarum cornu M. Lurio commissum, lævum Aruntio, Agrippæ omne classici certaminis arbitrium. Cæsar ei parti destinatus, in quam a fortunâ vocaretur, ubique aderat: classis Antonii regimen Publicolæ Sosioque commissum. At in terrâ locatum exercitum Taurus Cæsaris, Antonii regebat Canidius. Ubi initum certamen est, omnia in alterâ parte fuêre, dux, remiges, milites; in alterâ

nihil præter milites. Prima occupat fugam Cleopatra. Antonius fugientis reginæ, quam pugnantis militis sui, comes esse maluit; et imperator, qui in desertores sævire debuerat, desertor exercitûs sui factus est. Illis, etiam detracto capite, in longum fortissime pugnandi duravit constantia; et, desperatâ victoriâ, in mortem dimicabatur. Cæsar, quos ferro poterat interimere, verbis mulcere cupiens, clamitansque et ostendens fugisse Antonium, quærebat, pro quo et cum quo pugnarent? At illi, cum diu pro absente dimicâssent duce, ægre submissis armis cessêre victoriam; citiusque vitam veniamque Cæsar promisit, quam illis, ut ea precarentur, persuasum est. Fuitque in confesso, milites optimi imperatoris, imperatorem fugacissimi militis functum officio. Quis dubitet, suo an Cleopatræ arbitrio victoriam temperaturus fuerit, qui ad ejus arbitrium direxit fugam? Idem locatus in terrâ fecit exercitus, cum se Canidius præcipiti fugâ rapuisset ad Antonium.

LXXXVI. Quid ille dies terrarum orbi præstiterit, ex quo in quem statum pervenerit fortuna publica, quis in hoc transcursu tam arctati operis exprimere audeat? Victoria vero fuit clementissima: nec quisquam interemtus est, [nisi] paucissimi, et ii, qui ne deprecari quidem pro se sustinerent. Ex quâ lenitate ducis colligi potuit, quem aut initio triumviratûs [sui], aut in campis Philippiis, si [sic] licuisset, victoriæ suæ facturus fuerit [modum]. At Sosium L. Aruntii, priscâ gravitate celeberrimi, fides, mox, diu [cum] clementiâ luctatus suâ Cæsar, servavit incolumem. Non prætereatur Asinii Pollionis factum et dictum memorabile. Namque, cum se post Brundisinam pacem continuisset in Italiâ, neque aut vidisset unquam reginam, aut post enervatum amore ejus Antonii animum, partibus ejus se miscuisset, rogante Cæsare, ut secum ad bellum proficisceretur Actiacum; "Mea," inquit, "in Antonium majora merita sunt, illius in me beneficia notiora: itaque

discrimini vestro me subtraham, et ero præda victoris."

LXXXVII. Proximo deinde anno persecutus reginam Antoniumque Alexandream, ultimam bellis civilibus imposuit manum. Antonius se ipse non segniter interemit, adeo ut multa desidiæ crimina unâ morte redimeret. At Cleopatra, frustratis custodibus, illatâ aspide, morsu sane [ejus], expers muliebris metûs, spiritum reddidit. Fuitque et fortunâ et clementiâ Cæsaris dignum, quod nemo ex his qui contra [eum] arma tulerant, ab eo [jussuve ejus] interemtus. D. Brutum Antonii interemit crudelitas. Sex. Pompeium, ab eo devictum, idem Antonius, cum dignitatis quoque servandæ dedisset fidem, etiam spiritu privavit. Brutus et Cassius, antequam victorum experirentur animum, voluntariâ morte obierunt. Antonii Cleopatræque quis fuisset exitus, narravimus. Canidius timidius decessit, quam professioni ejus, quâ semper usus erat, congruebat. Ultimus autem ex interfectoribus Cæsaris, Parmensis Cassius, morte pœnas dedit, ut dederat [primus] Trebonius.

LXXXVIII. Dum ultimam bello Actiaco Alexandrinoque Cæsar imponit manum, M. Lepidus, juvenis formâ quam mente melior, Lepidi ejus, qui triumvir fuerat reipublicæ constituendæ, filius, Juniâ Bruti sorore natus, interficiendi, simul in Urbem revertisset, Cæsaris consilia inierat. Tunc Urbis custodiis præpositus Cil. Mæcenas, equestri, sed splendido genere natus, vir, ubi res vigiliam exigeret, sane exsomnis, providens atque agendi sciens; simul vero aliquid ex negotio remitti posset, otio ac mollitiis pæne ultra feminam fluens; non minus Agrippâ Cæsari carus, sed minus honoratus (quippe vixit angusti clavi [fine] contentus); nec minora consequi potuit, sed non tam concupivit. Hic speculatus est, per summam quietem ac dissimulationem, præcipitis consilia juvenis; et mirâ celeritate, nullâque cum per-

turbatione aut rerum aut hominum, oppresso Lepido, immane novi ac resurrecturi belli civilis restinxit initium. Et ille quidem male consultorum pœnas exsolvit. Æquetur prædictæ jam Antistii, Servilia Lepidi uxor, quæ, vivo igni devorato, præmaturam mortem immortali nominis sui pensavit memoriâ.

LXXXIX. Cæsar autem reversus in Italiam atque Urbem, quo occursu, quo favore omnium hominum, ætatium, ordinum exceptus sit; quæ magnificentia triumphorum ejus, quæ fuerit munerum; ne in operis quidem justi materiâ, nedum hujus tam recisi, digne exprimi potest. Nihil deinde optare a Diis homines, nihil Dii hominibus præstare possunt; nihil voto concipi, nihil felicitate consummari, quod non Augustus, post reditum in Urbem, reipublicæ populoque Romano terrarumque orbi repræsentaverit. Finita vicesimo anno bella civilia, sepulta externa, revocata pax, sopitus ubique armorum furor; restituta vis legibus, judiciis auctoritas, senatui majestas; imperium magistratuum ad pristinum redactum modum; tantummodo octo prætoribus allecti duo; prisca illa et antiqua reipublicæ forma renovata. Rediit cultus agris, sacris honos, securitas hominibus, certa cuique rerum suarum possessio; leges emendatæ utiliter, latæ salubriter; senatus sine asperitate, nec sine severitate, lectus. Principes viri, triumphisque et amplissimis honoribus functi, hortatu principis, ad ornandam Urbem illecti sunt. Consulatus tantummodo usque ad undecimum, [quem] continuaret, cum sæpe obnitens repugnâsset, impetrari potuit. Nam dictaturam, quam pertinaciter ei deferebat populus, tam constanter repulit. Bella sub imperatore gesta, pacatusque victoriis terrarum orbis, et tot extra Italiam domique opera, omne ævi sui spatium impensurum in id solum opus scriptorem fatigent. Nos, memores professionis, universam imaginem principatûs ejus oculis animisque subjecimus.

XC. Sepultis (ut prædiximus) bellis civilibus, co-

alescentibusque reipublicæ membris, quæ tam longa armorum series laceraverat, Dalmatia, viginti et ducentos [annos] rebellis, ad certam confessionem pacata est imperii. Alpes, feris incultisque nationibus celebres, perdomitæ. Hispaniæ, nunc ipsius præsentiâ, nunc Agrippæ, (quem usque in tertium consulatum, et mox collegium tribuniciæ potestatis, amicitia principis evexerat) multo varioque Marte pacatæ. In quas provincias cum initio, Scipione et Sempronio Longò consulibus, primo anno secundi [belli] Punici, abhinc annos CCL, Romani exercitus missi essent, duce Cn. Scipione Africani patruo; per annos CC in his multo mutuoque ita certatum est sanguine, ut, amissis populi Romani imperatoribus exercitibusque, sæpe contumelia, [etiam] nonnunquam periculum Romano inferretur imperio. Illæ enim provinciæ Scipiones consumserunt: illæ contumelioso X annorum bello sub duce Viriatho majores nostros exercuerunt: illæ terrore Numantini belli populum Romanum concusserunt. In illis turpe Q. Pompeii fœdus, turpiusque Mancini, senatus, cum ignominiâ dediti imperatoris, rescidit: illa tot consulares, tot prætorios absumsit duces; patrumque ætate, in tantum Sertorium armis extulit, ut per quinquennium dijudicari non potuerit, Hispanis Romanisne in armis plus esset roboris, et uter populus alteri pariturus foret. Has igitur provincias tam diffusas, tam frequentes, tam feras, ad eam pacem, abhinc annos ferme L, perduxit Cæsar Augustus, ut, quæ maximis bellis nunquam vacaverant, eæ sub C. Antistio, ac deinde P. Silio legato cæterisque postea, etiam latrociniis vacarent.

XCI. Dum pacatur Occidens, ab Oriente ac rege Parthorum signa Romana, quæ Crasso oppresso Orodes, quæ Antonio pulso filius ejus Phrahates, ceperant, Augusto remissa sunt. Quod cognomen illi viro, Planci sententiâ, consensus universi senatûs populique Romani indidit. Erant tamen, qui hunc felicissimum statum odissent. Quippe L. Muræna, et

Fannius Cæpio, diversis moribus, (nam Muræna, sine hoc facinore, potuit videri bonus, Cæpio et hoc ante pessimus) cum inissent occidendi Cæsaris consilia, oppressi auctoritate publicâ, quod vi facere voluerant, jure passi sunt. Neque multo post Rufus Egnatius, per omnia gladiatori quam senatori propior, collecto in ædilitate favore populi, quem exstinguendis privatâ familiâ incendiis in dies auxerat, in tantum quidem, ut ei præturam continuaret; mox etiam consulatum petere ausus, cum esset omni flagitiorum scelerumque conscientiâ mersus, nec melior illi res familiaris quam mens foret, aggregatis simillimis sibi, interimere Cæsarem statuit, ut, quo salvo salvus esse non poterat, eo sublato moreretur. Quippe ita se mores habent, ut publicâ quisque ruinâ malit occidere, quam suâ proteri, et, idem passurus, minus conspici. Neque hic prioribus in occultando felicior fuit: abditusque carceri, cum consciis facinoris, mortem dignissimam vitâ suâ obiit.

XCII. Præclarum excellentis viri factum, C. Sentii Saturnini, circa ea tempora consulis, ne fraudetur memoriâ. Aberat in ordinandis Asiæ Orientisque rebus Cæsar, circumferens terrarum orbi præsentia [sua] pacis suæ bona. Tum Sentius, forte et solus, et absente Cæsare, consul, cum alia priscâ severitate summâque constantiâ [vetere consulum more ac severitate] gessisset, protraxisset publicanorum fraudes, punisset avaritiam, regessisset in ærarium pecunias publicas, tum in comitiis habendis præcipuum egit consulem. Nam et quæsturam petentes, quos indignos judicavit, profiteri vetuit; et, cum id facturos se perseverarent, consularem, si in Campum descendissent, vindictam minatus est. Et Egnatium, florentem favore publico, sperantemque, ut præturam ædilitati, ita consulatum præturæ se juncturum, profiteri vetuit: et, cum id non obtinuisset, juravit, etiam si factus esset consul suffragiis populi, tamen se eum non renuntiaturum. Quod ego factum cuilibet veterum consulum gloriæ comparandum

reor, nisi quod naturaliter audita visis laudamus libentius; et præsentia invidiâ, præterita veneratione prosequimur; et his nos obrui, illis instrui credimus.

XCIII. Ante triennium fere quam Egnatianum scelus erumperet, circa Murænæ Cæpionisque conjurationis tempus, abhinc annos L, M. Marcellus, sororis Augusti Octaviæ filius, (quem homines ita, si quid accidisset Cæsari, successorem potentiæ ejus arbitrabantur futurum, ut tamen id per M. Agrippam securo ei posse contingere non existimarent) magnificentissimo munere ædilitatis edito, decessit, admodum juvenis, sane, ut aiunt, ingenuarum virtutum, lætusque animi et ingenii, fortunæque, in quam alebatur, capax. Post cujus obitum Agrippa, qui sub specie ministeriorum principalium profectus in Asiam, (ut fama loquitur, ob tacitas cum Marcello offensiones,) præsenti se subduxerat tempori, reversus inde filiam Cæsaris Juliam, quam in matrimonio Marcellus habuerat, duxit uxorem, feminam neque sibi neque reipublicæ felicis uteri.

XCIV. Hoc tractu temporum Tib. Claudius Nero, (quo trimo, ut prædiximus, Livia [Drusi Claudiani filia, despondente Nerone, cui ante nupta fuerat] Cæsari nupserat) innutritus cœlestium præceptorum disciplinis, juvenis genere, formâ, celsitudine corporis, optimis studiis, maximoque ingenio instructissimus, qui protinus, quantus est, sperari potuerat, visuque prætulerat principem, quæstor, undevicesimum annum agens, capessere cœpit rempublicam; maximamque difficultatem annonæ, ac rei frumentariæ inopiam, ita Ostiæ atque in Urbe mandato vitrici moderatus est; ut, per id quod agebat, quantus evasurus esset, eluceret. Nec multo post missus ab eodem vitrico cum exercitu ad visendas ordinandasque, quæ sub Oriente sunt, provincias, præcipuis omnium virtutum experimentis in eo tractu editis, cum legionibus ingressus Armeniam, redactâ eâ in potestatem populi Romani, regnum ejus Artavasdi

* * * dedit. Quin rex quoque Parthorum, tanti nominis famâ territus, liberos suos ad Cæsarem misit obsides.

XCV. Reversum inde Neronem Cæsar haud mediocris belli mole experiri statuit; adjutore operis dato fratre ipsius Druso Claudio, quem intra Cæsaris penates enixa erat Livia. Quippe uterque, divisis partibus, Rhætos Vindelicosque aggressi, multis urbium et castellorum oppugnationibus, nec non directâ quoque acie feliciter functi, gentes locis tutissimas, aditu difficillimas, numero frequentes, feritate truces, majore cum periculo quam damno Romani exercitûs, plurimo cum earum sanguine, perdomuerunt. Ante quæ tempora censura Planci et Pauli, acta inter discordiam, neque ipsis honori neque reipublicæ usui fuit: cum alteri vis censoris, alteri vita deesset; Paulus vix posset implere censorem, Plancus timere deberet; nec quidquam objicere posset adolescentibus, [aut objicientes audire,] quod non agnosceret senex.

XCVI. Mors deinde Agrippæ (qui novitatem suam multis rebus nobilitaverat, atque in hoc perduxerat, ut et Neronis esset socer; cujusque liberos, nepotes suos, D. Augustus, præpositis Caii ac Lucii nominibus, adoptaverat) admovit propius Neronem Cæsari: quippe filia ejus Julia, quæ fuerat Agrippæ nupta, Neroni nupsit. Subinde bellum Pannonicum, quod inchoatum [ab] Agrippâ, Marco Vinicio avo tuo consule, magnum atroxque, et perquam vicinum imminebat Italiæ, per Neronem gestum est. Gentes Pannoniorum, Dalmatarumque nationes, situmque regionum ac fluminum, numerumque et modum virium, excelsissimasque et multiplices eo bello victorias tanti imperatoris, alio loco explicabimus. Hoc opus servet formam suam. Hujus victoriæ compos, Nero ovans triumphavit.

XCVII. Sed, dum in hac parte imperii omnia geruntur prosperrime, accepta in Germaniâ clades sub legato M. Lollio (homine in omnia pecuniæ

quam recte faciendi cupidiore, et inter summam vitiorum dissimulationem vitiosissimo), amissaque legionis quintæ aquila, vocavit ab Urbe in Gallias Cæsarem. Cura deinde atque onus Germanici belli delegata Druso Claudio, fratri Neronis, adolescenti tot tantarumque virtutum, quot et quantas natura mortalis recipit, vel industria perficit; cujus ingenium utrum bellicis magis operibus an civilibus suffecerit artibus, in incerto est. Morum certe dulcedo ac suavitas, et adversus amicos æqua ac par sui æstimatio, inimitabilis fuisse dicitur. Nam pulchritudo corporis proxima fraternæ fuit. Sed illum, magnâ ex parte domitorem Germaniæ, plurimo ejus gentis variis in locis profuso sanguine, fatorum iniquitas, consulem, agentem annum tricesimum, rapuit. Moles deinde ejus belli translata in Neronem est, quod is suâ et virtute et fortunâ administravit; pervagatusque victor omnes partes Germaniæ, sine ullo detrimento commissi exercitûs (quod præcipue huic duci semper curæ fuit), sic perdomuit eam, ut in formam pæne stipendiariæ redigeret provinciæ. Tum alter triumphus, cum altero consulatu, ei oblatus est.

XCVIII. Dum ea, quæ prædiximus, in Pannoniâ Germaniâque geruntur, atrox in Thraciâ bellum ortum, omnibus ejus gentis nationibus in arma accensis, L. Pisonis (quem hodieque diligentissimum, atque eumdem lenissimum, securitatis urbanæ custodem habemus) virtus compressit. Quippe, legatus Cæsaris, triennio cum his bellavit: gentesque ferocissimas, plurimo cum earum exscidio, nunc acie, nunc expugnationibus, in pristinum pacis redegit modum; ejusque patratione, Asiæ securitatem, Macedoniæ pacem reddidit. De quo viro hoc omnibus sentiendum ac prædicandum est, esse mores ejus vigore ac lenitate temperatissimos, et vix quemquam reperiri posse, qui aut otium validius diligat, aut facilius sufficiat negotio, et magis, quæ agenda sunt, curet, sine ullâ ostentatione agendi.

XCIX. Brevi interjecto spatio, Tib. Nero, duobus consulatibus totidemque triumphis actis, tribuniciæ potestatis consortione æquatus Augusto, civium post unum (et hoc, quia volebat) eminentissimus, ducum maximus, famâ fortunâque celeberrimus, et vere alterum reipublicæ lumen et caput, mirâ quâdam et incredibili atque inenarrabili pietate, [cujus causæ mox detectæ sunt] cum C. Cæsar sumsisset jam virilem togam, Lucius item maturus esset, veritus, ne fulgor suus orientium juvenum obstaret initiis, dissimulatâ causâ consilii sui, commeatum ab socero atque eodem vitrico acquiescendi a continuatione laborum petiit. Quis fuerit eo tempore civitatis habitus, qui singulorum animi, quæ digredientium a tanto viro omnium lacrymæ, quam pæne ei patria manum injecerit, justo servemus operi. Illud etiam in hoc transcursu dicendum est, ita septem annos Rhodi moratum, ut omnes, qui, pro consulibus legatique, in transmarinas profecti provincias, visendi ejus gratiâ, [ad eum venientes,] semper privato (si illa majestas privata unquam fuit) fasces suos submiserint, fassique sint, otium ejus honoratius imperio suo.

C. Sensit terrarum orbis, digressum a custodiâ Neronem [Urbis]. Nam et Parthus, desciscens a societate Romanâ, adjecit Armeniæ manum; et Germania, aversis domitoris sui oculis, rebellavit. At in Urbe, eo ipso anno, quo magnificentissimis gladiatorii muneris naumachiæque spectaculis, D. Augustus, abhinc annos XXX, se et Gallo Caninio consulibus, dedicato Martis templo, animos oculosque populi Romani repleverat, fœda dictu, memoriâque horrenda in ipsius domo tempestas erupit. Quippe filia ejus Julia, per omnia tanti parentis ac viri immemor, nihil, quod facere aut pati turpiter posset femina, luxuriâ, libidine, infectum reliquit; magnitudinemque fortunæ suæ peccandi licentiâ metiebatur; quidquid liberet, pro licito vindicans. Tum Julius

Antonius, singulare exemplum clementiæ Cæsaris, violator ejus domûs, ipse sceleris a se commissi ultor fuit: quem, victo ejus patre, non tantum incolumitate donaverat, sed sacerdotio, præturâ, consulatu, provinciis, honoratum, etiam matrimonio sororis suæ filiæ in arctissimam affinitatem receperat. Quintiusque Crispinus, singularem nequitiam supercilio truci protegens, et Appius Claudius, et Sempronius Gracchus, ac Scipio, aliique minoris nominis, utriusque ordinis viri, quasi cujuslibet uxore violatâ, pœnas pependêre; cum Cæsaris filiam et Neronis violâssent conjugem. Julia relegata in insulam, patriæque et parentum subducta oculis; quam tamen comitata mater Scribonia, voluntaria exsilii permansit comes.

CI. Breve ab hoc intercesserat spatium, cum C. Cæsar, ante aliis provinciis ad visendum obitis, in Syriam missus, convento prius Tib. Nerone, cui omnem honorem, ut superiori, habuit, tam varie se ibi gessit, ut nec laudaturum magna, nec vituperaturum mediocris, materia deficiat. Cum rege Parthorum juvenis excelsissimus, in insulâ, quam amnis Euphrates ambiebat, æquato utriusque partis numero, coiit. Quod spectaculum stantis ex diverso, hinc Romani, illinc Parthorum exercitûs, cum duo inter se eminentissima imperiorum et hominum coirent capita, perquam clarum et memorabile, sub initia stipendiorum meorum, tribuno militum mihi visere contigit. Quem militiæ gradum ante sub patre tuo, M. Vinici, et P. Silio auspicatus, in Thraciâ Macedoniâque, mox Achaïâ Asiâque, et omnibus ad Orientem visis provinciis, et ore atque utroque maris Pontici latere, haud injucundâ tot rerum, locorum, gentium, urbium, recordatione perfruor. Prior Parthus apud Caium in nostrâ ripâ, posterior hic apud regem in hostili epulatus est.

CII. Quo tempore M. Lollii (quem veluti moderatorem juventæ filii sui Augustus esse voluerat) perfida et plena subdoli ac versuti animi consilia, per Parthum indicata Cæsari, fama vulgavit. Cujus

mors intra paucos dies fortuita an voluntaria fuerit, ignoro. Sed quam hunc decessisse lætati homines, tam paulo post, obîsse Censorinum in iisdem provinciis, graviter tulit civitas, virum demerendis hominibus genitum. Armeniam deinde [Caius] ingréssus, primâ parte introitûs prospere [rem] gessit; mox in colloquio, cui se temere crediderat, circa Artageram graviter a quodam, nomine Adduo, vulneratus, ex eo, ut corpus minus habile, ita animum minus utilem reipublicæ, habere cœpit. Nec defuit conversatio hominum, vitia ejus assentatione alentium. Etenim semper magnæ fortunæ comes adest adulatio. Per quæ eo ductus erat, ut in ultimo ac remotissimo terrarum orbis angulo consenescere, quam Romam regredi mallet. Diu deinde reluctatus, invitusque revertens in Italiam, in urbe Lyciæ (Limyra nominant) morbo obiit; cum, ante annum ferme, L. Cæsar, frater ejus, Hispanias petens, Massiliæ decessisset.

CIII. Sed Fortuna, quæ subduxerat spem magni nominis, jam tum reipublicæ sua præsidia reddiderat. Quippe, ante utriusque horum obitum, patre tuo P. Vinicio consule, Tib. Nero, reversus Rhodo, incredibili lætitiâ patriam repleverat. Non est diu cunctatus Cæsar Augustus: neque enim quærendus erat, quem legeret; sed legendus, qui eminebat. Itaque, quod post Lucii mortem, adhuc Caio vivo, facere voluerat, atque, vehementer repugnante Nerone, erat inhibitus, post utriusque adolescentium obitum facere perseveravit, ut et tribuniciæ potestatis consortionem Neroni constitueret; multum quidem eo, cum domi, tum in senatu, recusante; et eum, Ælio Cato, Sentio consulibus, V Cal. Jul. post Urbem conditam annis DCCLVII, abbinc annis XXVII, adoptaret. Lætitiam illius diei, concursumque civitatis, et vota pæne inserentium cœlo manus, spemque conceptam perpetuæ securitatis æternitatisque Romani imperii, vix in illo justo opere abunde persequi poterimus, nedum hîc implere. Contenti simus id unum dixisse,

[quam in illo omnia omnibus fuerint.] Tum refulsit certa spes liberorum parentibus, viris matrimoniorum, dominis patrimonii, omnibus hominibus salutis, quietis, pacis, tranquillitatis; adeo, ut nec plus sperari potuerit, nec spei responderi felicius.

CIV. Adoptatus eâdem die etiam M. Agrippa, quem post mortem Agrippæ Julia enixa erat. Sed in Neronis adoptione, illud adjectum, his ipsis Cæsaris verbis: "Hoc" [inquit] "reipublicæ causâ facio." Non diu vindicem custodemque imperii sui morata in Urbe patria, protinus in Germaniam misit; ubi ante triennium, sub M. Vinicio, avo tuo, clarissimo viro, immensum exarserat bellum. Erat id ab eo quibusdam in locis gestum, quibusdam sustentatum feliciter: eoque nomine decreta ei cum speciosissimâ inscriptione operum ornamenta triumphalia. Hoc tempus me, functum ante tribunatu, castrorum Tib. Cæsaris militem fecit. Quippe, protinus ab adoptione, missus cum eo præfectus equitum in Germaniam, successor officii patris mei, cœlestissimorum ejus operum per annos continuos IX, præfectus aut legatus, spectator, pro captu mediocritatis meæ adjutor fui. Neque illi spectaculo, quo fructus sum, simile conditio mortalis recipere videtur mihi; cum per celeberrimam Italiæ partem, tractum omnem Galliæ provinciarum, veterem imperatorem (et ante meritis ac virtutibus, quam nomine, Cæsarem) revisentes, sibi quisque, quam illi, gratularentur plenius. At vero militum, conspectu ejus, elicitæ gaudio lacrymæ: alacritasque et salutationis nova quædam exsultatio, et contingendi manum cupiditas, non continentium, protinus quin adjicerent, "Videmus te, imperator? salvum recepimus?" ac deinde, "Ego tecum, imperator, in Armeniâ, ego in Rhætiâ fui; ego a te in Vindelicis, ego in Pannoniâ, ego in Germaniâ donatus sum;" neque verbis exprimi, et fortasse vix mereri fidem potest.

CV. Intrata protinus Germania: subacti Can-

ninefates, Attuarii, Bructeri, recepti Cherusci [gentes]; et amnis, mox nostrâ clade nobilis, transitus Visurgis: penetrata ulteriora: cum omnem partem asperrimi et periculosissimi belli Cæsar vindicaret; [in] iis, quæ minoris erant discriminis, Sentium Saturninum, qui tum legatus patris ejus in Germaniâ erat, præfecisset, virum multiplicem [in] virtutibus, navum, agilem, providum, militariumque officiorum patientem ac peritum pariter, sed eumdem, ubi negotia fecissent locum otio, liberaliter lauteque eo abutentem; ita tamen, ut eum splendidum aut hilarem potiùs, quam luxuriosum aut desidem, diceres. De cujus viri claro celebrique consulatu prædiximus. Anni ejus æstiva, usque in mensem Decembrem perducta, immanis emolumentum fecêre victoriæ. Pietas sua Cæsarem, pæne obstructis hieme Alpibus, in Urbem traxit: at tutela imperii eum veris initio reduxit in Germaniam; in cujus mediis finibus, ad caput Lupiæ fluminis, hiberna digrediens princeps locaverat.

CVI. Pro! dii boni! quanti voluminis opera insequenti æstate, sub duce Tiberio Cæsare, gessimus! Perlustrata armis tota Germania [est]: victæ gentes, pæne nominibus incognitæ. Receptæ Caücorum nationes. Omnis eorum juventus, infinita numero, immensa corporibus, situ locorum tutissima, traditis armis, unâ cum ducibus suis, septa fulgenti armatoque militum nostrorum agmine, ante imperatoris procubuit tribunal. Fracti Langobardi, gens etiam Germanâ feritate ferocior. Denique (quod nunquam antea spe conceptum, nedum opere tentatum erat) ad quadringentesimum milliarium a Rheno usque ad flumen Albim, qui Semnonum Hermundurorumque fines præterfluit, Romanus cum signis perductus exercitus: et eodem, mirâ felicitate et curâ ducis, temporumque observantiâ, classis, quæ Oceani circumnavigaverat sinus, ab inaudito atque incognito ante mari flumine Albi subvecta, plurimarum gentium

victoriâ, cùm abundantissimâ rerum omnium copiâ, exercitui Cæsarique se junxit.

CVII. Non tempero mihi, quin tantæ rerum magnitudini hoc, qualecumque est, inseram. Cum citeriorem ripam prædicti fluminis castris occupâssemus, et ulterior armatâ hostium juventute fulgeret, sub omnem * * * motumque nostrarum navium protinus refugientium, unus e barbaris, ætate senior, corpore excellens, dignitate, quantum ostendebat cultus, eminens, cavatum (ut illis mos est) ex materiâ conscendit alveum, solusque id navigii genus temperans, ad medium processit fluminis; et petiit, liceret sibi, sine periculo, in eam, quam armis tenebamus, egredi ripam, ac videre Cæsarem. Data petenti facultas. Tum appulso lintre, [et] diu tacitus contemplatus Cæsarem, "Nostra quidem," inquit, "furit juventus, quæ, cum vestrum numen absentium colat, præsentium potius arma metuit, quam sequitur fidem. Sed ego, beneficio ac permissu tuo, Cæsar, quos ante audiebam, hodie vidi Deos: nec feliciorem ullum vitæ meæ aut optavi aut sensi diem." Impetratoque, ut manum contingeret, reversus in naviculam, sine fine respectans Cæsarem, ripæ suorum appulsus est. Victor omnium gentium locorumque, quos adierat, Cæsar, [cum] incolumi inviolatoque, et semel tantummodo, magnâ cum clade hostium, fraude eorum tentato exercitu, in hiberna legiones reduxit, eâdem, quâ priore anno, festinatione Urbem petens.

CVIII. Nihil erat jam in Germaniâ, quod vinci posset, præter gentem Marcomannorum; quæ, Maroboduo duce excita sedibus suis, atque in interiora refugiens, incinctos Hercyniâ silvâ campos incolebat. Nulla festinatio hujus viri mentionem transgredi debet. Maroboduus, genere nobilis, corpore prævalens, animo ferox, natione magis quam ratione barbarus, non tumultuarium neque fortuitum, neque mobilem et ex voluntate parentium constantem, inter suos occupavit principatum, sed certum imperium:

vimque regiam complexus animo, statuit, avocatâ procul a Romanis gente suâ, eo progredi, ubi, cum propter potentiora arma refugisset, sua faceret potentissima.

CIX. Occupatis igitur, quos prædiximus, locis, finitimos omnes aut bello domuit, aut conditionibus juris sui fecit: corpus suum custodiâ munivit: imperium, perpetuis armorum exercitiis [exercitu] pæne ad Romanæ disciplinæ formam redacto, brevi in eminens et nostro quoque imperio timendum perduxit fastigium: gerebatque se ita adversus Romanos, ut neque bello nos lacesseret, et, si lacesseretur, superesse sibi vim ac voluntatem resistendi [ostenderet]. Legati, quos mittebat ad Cæsares, interdum ut supplicem commendabant, interdum ut pro pari loquebantur. Gentibus hominibusque a nobis desciscentibus erat apud eum perfugium; totusque ex male dissimulato agebat æmulum; exercitumque, quem LXX millium peditum, quatuor equitum fecerat, assiduis adversus finitimos bellis exercendo, majori, quam quod habebat, operi præparabat. Eratque etiam eo timendus, quod, cum Germaniam ad lævam et in fronte, Pannoniam ad dextram, a tergo sedium suarum haberet Noricos, tanquam in omnes semper venturus, ab omnibus timebatur. Nec securam incrementi sui patiebatur esse Italiam: quippe cum a summis Alpium jugis, quæ finem Italiæ terminant, initium ejus finium haud multo plus CC millibus passuum abesset. Hunc virum et hanc regionem, proximo anno, diversis e partibus, Tib. Cæsar aggredi statuit. Sentio Saturnino mandatum, ut per Cattos, excisis continentibus Hercyniæ silvis, legiones Boihemum (id regioni, quam incolebat Maroboduus, nomen est) [duceret;] ipse a Carnunto, qui locus Norici regni proximus ab hac parte erat, exercitum, qui in Illyrico merebat, ducere in Marcomannos orsus est.

CX. Rumpit, interdum moratur proposita hominum fortuna. Præparaverat jam hiberna Cæsar ad

Danubium; amotoque exercitu non plus quam quinque dierum iter a primis hostium, Saturninum admovere copias jusserat; quæ pæne æquali divisæ intervallo ab hoste, intra paucos dies in prædicto loco cum Cæsare se juncturæ erant; cum universa Pannonia, insolens longæ pacis bonis, et adulta viribus Dalmatia, omnibus quoque tractûs ejus gentibus in societatem adductis, constituto arma corripuit. Tum necessaria gloriosis præposita: neque tutum visum, abdito in interiora exercitu, vacuam tam vicino hosti relinquere Italiam. Gentium nationumque, quæ rebellaverant, omnis numerus amplius DCCC millibus explebat. CC fere peditum colligebantur armis habilia; equitum novem. Cujus immensæ multitudinis, parentis acerrimis ac peritissimis ducibus, pars petere Italiam decreverat, junctam sibi Nauporti ac Tergestis confinio; pars in Macedoniam se effuderat; pars suis sedibus præsidio esse destinaverat. Prima duobus Batonibus ac Pinneti ducibus auctoritas erat. In omnibus autem Pannoniis non disciplinæ tantummodo, sed linguæ quoque notitia Romanæ, plerisque etiam literarum usus, et familiaris animorum erat exercitatio. Itaque (Hercules!) nulla unquam natio tam mature consilio belli bellum junxit, ac decreta patravit. Oppressi cives Romani; trucidati negotiatores; magnus vexillariorum numerus ad internecionem, eâ in regione quæ plurimum ab imperatore aberat, cæsus. Occupata armis Macedonia; omnia et in omnibus locis igni ferroque vastata. Quin tantus etiam hujus belli metus fuit, ut stabilem illum, et firmatum tantorum bellorum experientiâ, Cæsaris Augusti animum quateret atque terreret.

CXI. Habiti itaque delectus, revocati undique et omnes veterani; viri, feminæque ex censu libertinum coactæ dare militem. Audita in senatu vox principis, decimo die, ni caveretur, posse hostem in urbis Romæ venire conspectum. Senatorum equitumque Romanorum exactæ ad id bellum operæ ex

pollicitatione. Omnia hæc frustra præparâssemus, nisi, qui illa regeret, fuisset. Itaque, ut præsidium ultimum, respublica ab Augusto ducem in bellum poposcit Tiberium. Habuit in hoc quoque [bello] mediocritas nostra speciosi ministri locum. Finitâ equestri militiâ, designatus quæstor, nec dum senator æquatus senatoribus, etiam designatis tribunis plebis, partem exercitûs ab Urbe, traditi ab Augusto, perduxi ad filium ejus: in quæsturâ deinde, remissâ sorte provinciæ, legatus ejusdem ad eumdem missus. Quas nos primo anno acies hostium fudimus! quantis prudentiâ ducis opportunitatibus [usi] furentes eorum vires universas exhausimus partibus! quanto cum temperamento simul * * * utilitatis res auctoritate imperatoris agi vidimus! quâ providentiâ hiberna disposita sunt! quanto opere inclusus custodiis exercitûs nostri [hostis] ne quâ posset erumpere, inopsque copiarum, et intra se furens, viribus haustis elanguesceret!

CXII. Felix eventu, forte conatu, primâ æstate belli, Messalini opus mandandum est memoriæ: qui vir, animo etiam quam gente nobilior, dignissimus, qui et patrem Corvinum habuisset, et cognomen suum Cottæ fratri relinqueret, præpositus Illyrico, subitâ rebellione, cum semiplenâ legione vicesimâ circumdatus hostili exercitu, amplius XX millia hostium fudit fugavitque; et ob id ornamentis triumphalibus honoratus est. Ita placebat barbaris numerus suus, ita fiducia virium, ut, ubicumque Cæsar esset, nihil in se reponerent. Pars exercitûs eorum, proposita ipsi duci, et ad arbitrium utilitatemque nostram macerata, perductaque ad exitiabilem famem, neque instantes sustinere, neque cum facientibus copiam pugnandi, dirigentibusque aciem, ausa congredi, occupato monte Claudio, munitione se defendit. At ea pars, quæ obviam se effuderat exercitui, quem A. Cæcina et Silvanus Plautius consulares ex transmarinis adducebant provinciis, circumfusa quinque legionibus nostris, auxiliaribusque, et equitatu i

regio (quippe magnam Thracum manum, junctus prædictis ducibus, Rhœmetalces, Thraciæ rex, in adjutorium ejus belli secum trahebat), pæne exitiabilem omnibus cladem intulit. Fusa regiorum equestris acies, fugatæ alæ, conversæ cohortes sunt; apud signa quoque legionum trepidatum. Sed Romani virtus militis plus eo tempore vindicavit gloriæ, quam ducibus reliquit; qui, multum a more imperatoris sui discrepantes, ante in hostem inciderunt, quam per exploratores, ubi hostis esset, cognoscerent. Jam igitur in dubiis rebus semetipsæ legiones adhortatæ, (jugulatis ab hoste quibusdam tribunis militum, interemto præfecto castrorum, præfectisque cohortium, non incruentis centurionibus, [e] quibus etiam primi ordines cecidêre) invasêre hostes; nec sustinuisse contenti, perruptâ eorum acie, ex insperato victoriam vindicaverunt. —— Hoc fere tempore Agrippa, qui, eodem die quo Tiberius, adoptatus ab avo suo naturali erat, et jam ante biennium, qualis esset, apparere cœperat, mirâ pravitate animi atque ingenii in præcipitia conversus, patris atque ejusdem avi sui animum alienavit sibi; moxque, crescentibus in dies vitiis, dignum furore suo habuit exitum.

CXIII. Accipe nunc, M. Vinici, tantum in bello ducem, quantum in pace vides principem. Junctis exercitibus, quique sub Cæsare fuerant, quique ad eum venerant, contractisque in una castra decem legionibus, LXX amplius cohortibus, quatuordecim [alis], et pluribus quam decem veteranorum millibus, ad hoc magno voluntariorum numero, frequentique equite regio, tanto denique exercitu, quantus nullo unquam loco post bella fuerat civilia; omnes eo ipso læti erant, maximamque fiduciam victoriæ in numero reponebant. At imperator, optimus eorum, quæ agebat, judex, et utilia speciosis præferens, quodque semper eum facientem vidi in omnibus bellis, quæ probanda essent, non quæ cuique probarentur, sequens, paucis diebus exercitum, qui venerat, ad refovendas ex itinere ejus vires, moratus, cum eum

majorem, quam ut temperari posset, neque habilem gubernaculo cerneret, dimittere statuit: prosecutusque longo et perquam laborioso itinere; cujus difficultas enarrari vix potest, ut neque universos quisquam auderet aggredi, et partem digredientium, suorum quisque metu finium, universi tentare non possent, remisit eo, unde venerant: et ipse asperrimæ hiemis initio ingressus Sisciam, legatos, inter quos ipsi fuimus, partitis præfecit hibernis.

CXIV. O rem dictu non eminentem, sed solidâ verâque virtute atque utilitate maximam, experientiâ suavissimam, humanitate singularem! Per omne belli Germanici Pannonicique tempus, nemo e nobis, gradumve nostrum aut præcedentibus aut sequentibus, imbecillus fuit, cujus salus ac valetudo non ita sustentaretur Cæsaris curâ, tamquam distractissimus ille tantorum onerum mole huic uni negotio vacaret animus. Erat desiderantibus paratum junctum vehiculum; lectica ejus publicata, cujus [usum] cum alii, tum ego sensi. Jam medici, jam apparatus cibi, jam in hoc solum importatum instrumentum balinei, nullius non succurrit valetudini. Domus tantum ac domestici deerant; cæterum nihil, quod ab illis aut præstari, aut desiderari posset. Adjiciam illud, quod, quisquis illis temporibus interfuit, ut alia quæ retuli, agnoscet protinus. Solus semper equo vectus est: solus cum iis, quos invitaverat, majore parte æstivarum expeditionum, cœnavit sedens; non sequentibus disciplinam, quâtenus exemplo non nocebatur, ignovit; admonitio frequens [in]erat et castigatio, vindicta rarissima: agebatque medium plurima dissimulantis, aliqua inhibentis. Hiems emolumentum patrati belli contulit. Sed insequenti æstate omnis Pannonia, reliquiis totius belli in Dalmatiâ manentibus, pacem petiit. Ferocem illam tot millium juventutem, paulo ante servitutem minatam Italiæ, conferentem arma, quibus usa erat apud flumen nomine Bathinum, prosternentemque se universam genibus imperatoris, Batonemque et Pine-

tem, excelsissimos duces, captum alterum, alterum deditum, justis voluminibus ordine narrabimus, ut spero. Auctumno victor in hiberna reducitur exercitus, cujus omnibus copiis a Cæsare M. Lepidus præfectus est, vir nomini ac fortunæ eorum proximus; quem in quantum quis aut cognoscere aut intelligere potuit, in tantum miratur ac diligit: tantorumque nominum, quibus ortus est, ornamentum judicat.

CXV. Cæsar ad alteram belli Dalmatici molem animum atque arma contulit. In quâ regione quali adjutore legatoque fratre meo, Magio Celere Velleiano, usus sit, ipsius patrisque ejus prædicatione testatum est, et amplissimorum honorum, quibus triumphans eum Cæsar donavit, signat memoria. Initio æstatis Lepidus, educto hibernis exercitu, per gentes integras immunesque adhuc clade belli, et eo feroces ac truces, tendens ad Tiberium imperatorem, cum difficultate locorum et cum vi hostium luctatus, magnâ cum clade obsistentium, excisis agris, exustis ædificiis, cæsis viris, lætus victoriâ, prædâque onustus, pervenit ad Cæsarem: et ob [ea] quæ si propriis gessisset auspiciis, triumphare debuerat, ornamentis triumphalibus, consentiente cum judicio principum voluntate senatûs, [donatus] est. Illa æstas maximi belli consummavit effectus. Quippe Perustæ ac Desitiates Dalmatæ, situ locorum ac montium, ingeniorum ferociâ, mirâ et jam pugnandi scientiâ, sed præcipue angustiis saltuum pæne inexpugnabiles, non jam ductu, sed manibus atque armis, ipsius Cæsaris tum demum pacati sunt, cum pæne funditus eversi forent. Nihil in hoc tanto bello, nihil in Germaniâ aut videre majus, aut mirari magis potui, quam quod imperatori nunquam adeo ulla opportuna visa est victoriæ occasio, quam damno amissi pensaret militis: semperque visum est gloriosum, quod esset tutissimum; et ante conscientiæ quam famæ consultum; nec unquam consilia ducis judicio exercitûs, sed exercitus providentiâ ducis rectus est.

CXVI. Magna in bello Dalmatico experimenta virtutis in incultos ac difficiles locos præmissus Germanicus dedit: celebri etiam operâ diligentique Vibius Postumus, vir consularis, præpositus Dalmatiæ, ornamenta meruit triumphalia: quem honorem ante paucos annos Passienus et Cossus, viri quibusdam diversis virtutibus celebres, in Africâ meruerant. Sed Cossus victoriæ testimonium etiam in cognomen filii contulit, adolescentis in omnium virtutum exempla geniti. At Postumi operum L. Apronius particeps, illâ quoque militiâ eos, quos mox consecutus est, honores excellenti virtute meruit. Utinam non majoribus experimentis testatum esset, quantum in omni re Fortuna posset; sed in hoc quoque genere abunde agnosci vis ejus potest. Nam Ælius Lamia, vir antiquissimi moris, et priscam gravitatem semper humanitate temperans, in Germaniâ, Illyricoque, et mox in Africâ, splendidissimis functus ministeriis, non merito, sed materiâ adipiscendi triumphalia, defectus est. Et A. Licinius Nerva Silianus, P. Silii filius, quem virum, ne qui intellexit quidem, abunde miratus est, ne nihil non optimo civi, simplicissimo duci perîsset, [præferens immatura,] et fructu amplissimæ principis amicitiæ, et consummatione evectæ in altissimum paternumque fastigium imaginis, defectus est. Horum virorum mentioni si quis quæsîsse me dicet locum, fatentem arguet: neque enim justus sine mendacio candor apud bonos crimini est.

CXVII. Tantum quod ultimam imposuerat Pannonico ac Dalmatico bello Cæsar manum, cum intra quinque consummati tanti operis dies, funestæ ex Germaniâ epistolæ, cæsi Vari, trucidatarumque legionum trium, totidemque alarum, et sex cohortium * * *: velut in hoc salutem tantummodo indulgente nobis Fortunâ, ne, occupato duce * * *. Sed causa et persona moram exigit. Varus Quintilius, nobili magis quam illustri ortus familiâ, vir ingenio mitis, moribus quietus, ut corpore, ita animo immobilior,

otio magis castrorum quam bellicæ assuetus militiæ: pecuniæ vero quam non contemtor, Syria, cui præfuerat, declaravit; quam pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit: is cum exercitui, qui erat in Germaniâ, præesset, concepit esse homines, qui nihil præter vocem membraque haberent hominum; quique gladiis domari non poterant, posse jure mulceri. Quo proposito mediam ingressus Germaniam, velut inter viros pacis gaudentes dulcedine, jurisdictionibus, agendoque pro tribunali ordine, trahebat æstiva.

CXVIII. At illi, quod nisi expertus vix credat, in summâ feritate versutissimi, natumque mendacio genus, simulantes fictas litium series, et nunc provocantes alter alterum injuriâ, nunc agentes gratias, quod ea Romana justitia finiret, feritasque sua novitate incognitæ disciplinæ mitesceret, et solita armis decerni jure terminarentur, in summam socordiam perduxêre Quintilium, usque eo, ut se prætorem urbanum in foro jus dicere, non in mediis Germaniæ finibus exercitui præesse, crederet. Tum juvenis, genere nobilis, manu fortis, sensu celer, ultra barbarum promtus ingenio, nomine Arminius, Sigimeri principis gentis ejus filius, ardorem animi vultu oculisque præferens, assiduus militiæ nostræ prioris comes, [cum] jure etiam civitatis Romanæ jus equestris consequens gradûs, segnitiâ ducis in occasionem sceleris usus est; haud imprudenter speculatus, neminem celerius opprimi, quam qui nihil timeret; et frequentissimum initium esse calamitatis securitatem. Primo igitur paucos, mox plures in societatem consilii recipit: opprimi posse Romanos, et dicit, et persuadet; decretis facta jungit; tempus insidiarum constituit. Id Varo per virum ejus gentis fidelem clarique nominis, Segesten, indicatur. Sed obstabant jam fata consiliis, omnemque animi ejus aciem præstrinxerant. Quippe ita se res habet, ut plerumque [qui] fortunam mutaturus Deus consilia corrumpat, efficiatque, (quod miserrimum est) ut, quod accidit,

id etiam merito accidisse videatur, et casus in culpam transeat. Negat itaque se credere, spemque in se benevolentiæ ex merito æstimare profitetur. Nec diutius, post primum indicem, secundo relictus locus.

CXIX. Ordinem atrocissimæ calamitatis, quâ nulla, post Crassi in Parthis damnum, in externis gentibus gravior Romanis fuit, justis voluminibus, ut alii, ita nos conabimur exponere. Nunc summa deflenda est. Exercitus omnium fortissimus, disciplinâ, manu, experientiâque bellorum inter Romanos milites princeps, marcore ducis, perfidiâ hostis, iniquitate fortunæ circumventus, (cum ne pugnandi quidem [egredie] * * * aut occasio iis, in quantum voluerant, data esset impune; castigatis etiam quibusdam gravi pœnâ, quia Romanis et armis et animis usi fuissent) inclusus silvis, paludibus, insidiis, ab eo hoste ad internecionem trucidatus est, quem ita semper more pecudum trucidaverat, ut vitam aut mortem ejus, nunc ira, nunc venia temperaret. Duci plus ad moriendum, quam ad pugnandum, animi fuit: quippe paterni avitique exempli successor, se ipse transfixit. At e præfectis castrorum duobus, quam clarum exemplum L. Eggius, tam turpe [C.] Ceionius prodidit; qui, cum longe maximam partem absumsisset acies, auctor deditionis, supplicio quam prœlio mori maluit. At Vala Numonius, legatus Vari, cætera quietus ac probus, diri auctor exempli, spoliatum equite peditem relinquens, fugâ cum aliis Rhenum petere ingressus est. Quod factum ejus Fortuna ulta est: non enim desertis superfuit, sed desertor occidit. Vari corpus semiustum hostilis laceraverat feritas; caput ejus abscisum, latumque ad Maroboduum, et ab eo missum ad Cæsarem, gentilicii tandem tumuli sepulturâ honoratum est.

CXX. His auditis, revolat ad patrem Cæsar; perpetuus patronus Romani imperii assuetam sibi caussam suscipit. Mittitur ad Germaniam, Gallias confirmat, disponit exercitus, præsidia munit: se magnitudine suâ, non fiduciâ [ducis] metiens, qui Cimbri-

cam Teutonicamque militiam Italiæ minabatur, ultro Rhenum cum exercitu transgreditur. Arma infert genti, quam arcuisse pater et patria contenti erant; penetrat interius, aperit limites, vastat agros, urit domos, fundit obvios; maximâque cum gloriâ, incolumi omnium, quos transduxerat, numero, in hiberna revertitur. Reddatur verum L. Asprenati testimonium, qui, legatus sub avunculo suo Varo militans, navâ virilique operâ duarum legionum, quibus præerat, exercitum immunem tantâ calamitate servavit; matureque ad inferiora hiberna descendendo, vacillantes jam cis Rhenum sitarum gentium animos confirmavit. Sunt tamen, qui, ut vivos ab eo vindicatos, ita jugulatorum sub Varo occupata crediderint patrimonia, hæreditatemque excisi exercitûs, in quantum voluerit, ab eo aditam. Lucii etiam Cædicii, præfecti castrorum, eorumque qui unâ circumdati Alisone immensis Germanorum copiis obsidebantur, laudanda virtus est; qui, omnibus difficultatibus superatis, quas inopia rerum intolerabiles, vis hostium faciebat inexsuperabiles, nec temerario consilio, nec segni providentiâ usi, speculatique opportunitatem, ferro sibi ad suos peperêre reditum. Ex quo apparet, Varum, sane gravem et bonæ voluntatis virum, magis imperatoris defectum consilio, quam virtute destitutum militum, se magnificentissimumque perdidisse exercitum. Cum in captivos sæviretur a Germanis, præclari facinoris auctor fuit Caldus Cœlius, adolescens vetustate familiæ suæ dignissimus; qui, complexus catenarum, quibus vinctus erat, seriem, ita illas illisit capiti [suo], ut protinus pariter sanguinis cerebrique influvio exspiraret.

CXXI. Eadem et virtus et fortuna subsequenti tempore [ingressa animum] imperatoris Tiberii fuit, quæ initio fuerat. Qui contusis hostium viribus, classicis peditumque expeditionibus, cum res Galliarum maximæ molis, accensasque plebis Viennensium dissensiones, coërcitione magis quam pœnâ mollîsset;

et senatus populusque Romanus, postulante patre ejus, ut æquum ei jus in omnibus provinciis exercitibusque esset, [quam erat ipsi], decreto complexus esset: (etenim absurdum erat, non esse sub illo, quæ ab illo vindicabantur; et qui ad opem ferendam primus erat, ad vindicandum honorem non judicari parem) in Urbem reversus, jam pridem debitum, sed continuatione bellorum dilatum, ex Pannoniis Dalmatisque egit triumphum. Cujus magnificentiam quis miretur in Cæsare? Fortunæ vero quis non miretur indulgentiam? quippe omnes eminentissimos hostium duces, non occisos fama narravit, sed vinctos triumphus ostendit: quem mihi, fratrique meo, inter præcipuos præcipuisque donis adornatos viros, comitari contigit.

CXXII. Quis non, inter reliqua, quibus singularis moderatio Tib. Cæsaris elucet atque eminet, hoc quoque miretur, quod, cum sine ullâ dubitatione septem triumphos meruerit, tribus contentus fuerit? Quis enim dubitare potest, quin ex Armeniâ receptâ, et ex rege ei præposito, cujus capiti insigne regium suâ manu imposuerat, ordinatisque rebus Orientis, ovans triumphare debuerit? et, Vindelicorum Rhætorumque victor, curru Urbem ingredi? fractis deinde, post adoptionem, continuâ triennii militiâ Germaniæ viribus, idem illi honor et deferendus et recipiendus fuerit? et, post cladem sub Varo acceptam, ocyus prosperrimo rerum eventu eadem excisa Germania triumphum summi ducis adornare debuerit? Sed in hoc viro nescias, utrum magis mireris, quod laborum periculorumque semper excessit modum, an, quod honorum temperavit.

CXXIII. Venitur ad tempus, in quo fuit plurimum metûs. Quippe Cæsar Augustus, cum Germanicum nepotem suum, reliqua belli patraturum, misisset in Germaniam, Tiberium autem filium missurus esset in Illyricum, ad firmanda pace, quæ bello subegerat; prosequens eum, simulque interfuturus

athletarum certamini ludicro, quod ejus honori sacratum a Neapolitanis est, processit in Campaniam. Quamquam jam motus imbecillitatis, inclinatæque in deterius principia valetudinis senserat; tamen obnitente vi animi, prosecutus filium, digressusque ab eo Beneventi, ipse Nolam petiit; et ingravescente in dies valetudine, cum sciret, quis, volenti omnia post se salva remanere, arcessendus foret, festinanter revocavit filium. Ille ad patrem patriæ exspectato revolavit maturius. Tum securum se Augustus prædicans, circumfususque amplexibus Tiberii sui, commendans illi sua atque ipsius opera, nec quidquam jam de fine, si fata poscerent, recusans, subrefectus primo conspectu alloquioque carissimi sibi spiritûs, mox cum omnem curam fata vincerent, in sua resolutus initia, Pompeio Apuleioque consulibus, septuagesimo sexto anno, animam cœlestem cœlo reddidit.

CXXIV. Quid tunc homines timuerint, quæ senatûs trepidatio, quæ populi confusio, quis orbis metus, in quam arcto salutis exitiique fuerimus confinio, neque mihi tam festinanti exprimere vacat, neque, cui vacat, potest. Id solum voce publicâ dixisse habeo: cujus orbis ruinam timueramus, eum ne commotum quidem sensimus. Tantaque unius viri majestas fuit, ut nec bonis neque contra malos opus armis foret. Una tamen veluti luctatio civilis fuit pugnantis cum Cæsare senatûs populique Romani, ut stationi paternæ succederet; illius, ut potius æqualem civem, quam eminentem liceret agere principem. Tandem magis ratione quam honore victus est; cum, quidquid tuendum non suscepisset, periturum videret. Solique huic contigit, pæne diutius recusare principatum, quam, ut occuparent eum, alii armis pugnaverant. Post redditum cœlo patrem, et corpus ejus humanis honoribus, nomen divinis honoratum, primum principalium ejus operum fuit ordinatio comitiorum, quam manu suâ scriptam D. Augustus reliquerat. Quo tempore mihi fratrique meo, candidatis Cæsaris, proxime a nobilissimis ac sacerdotibus viris,

destinari prætoribus contigit, consecutis, ut neque post nos quemquam D. Augustus, neque ante nos Cæsar commendaret Tiberius.

CXXV. Tulit protinus, ut voti, ita consilii sui pretium respublica; neque diu latuit, aut quid non impetrando passuri fuissemus, aut quid impetrando profecissemus. Quippe exercitus, qui in Germaniâ militabat, præsentisque Germanici imperio regebatur, simulque legiones, quæ in Illyrico erant, rabie quâdam et profundâ confundendi omnia cupiditate, novum ducem, novum statum, novam quærebant rempublicam. Quin etiam ausi sunt minari, daturos senatui, daturos principi leges: modum stipendii, finem militiæ, sibi ipsi constituere conati sunt. Processum etiam in arma, ferrumque strictum est; et pæne in ultimum gladiorum erupit impunitas: defuitque, qui contra rempublicam duceret, non qui sequerentur. Sed hæc omnia veteris imperatoris maturitas, multa inhibentis, aliqua cum gravitate pollicentis, inter severam præcipue noxiorum ultionem, mitis aliorum castigatio, brevi sopiit ac sustulit. Quo quidem tempore, ut pleraque egit nave Germanicus, ita Drusus, qui a patre in id ipsum plurimo pridem igne emicans incendium militaris tumultûs missus erat, priscâ antiquâque severitate usus, ancipitia sibi, tam re, quam exemplo perniciosa * * *, et his ipsis militum gladiis, quibus obsessus erat, obsidentes coërcuit, singulari adjutore in eo negotio usus Junio Blæso, viro, nescias utiliore in castris, an meliore in togâ: qui, post paucos annos proconsul in Africâ, ornamenta triumphalia, cum appellatione imperatoriâ, meruit: atque Hispanias exercitusque, virtutibus, celeberrimâque in Illyrico militiâ * * *, [ut] prædiximus, cum imperio obtinens, in summâ pace [ac] quiete continuit; cum ei pietas rectissima sentiendi, et auctoritas, quæ sentiebat, obtinendi superesset. Cujus curam ac fidem Dolabella quoque, vir simplicitatis generosissimæ, in maritimâ parte Illyrici per omnia imitatus est.

CXXVI. Horum XVI annorum opera quis, cum universa * * * oculis animisque omnium, partibus eloquatur? Sacravit parentem suum Cæsar, non imperio, sed religione: non appellavit [eum], sed fecit Deum. Revocata in forum fides, summota e foro seditio, ambitio Campo, discordia curiâ; sepultæque ac situ obsitæ justitia, æquitas, industria, civitati redditæ; accessit magistratibus auctoritas, senatui majestas, judiciis gravitas; compressa theatralis seditio; recte faciendi omnibus aut incussa voluntas, aut imposita necessitas. Honorantur recta, prava puniuntur. Suspicit potentem humilis, non timet. Antecedit, non contemnit, humiliorem potens. Quando annona moderatior? quando pax lætior? Diffusa in Orientis Occidentisque tractus, et quidquid Meridiano aut Septemtrione finitur, Pax Augusta per [omnia] omnes terrarum orbis angulos a latrociniorum metu servat immunes. Fortuita, non civium tantummodo, sed urbium, damna principis munificentia vindicat. Restitutæ urbes Asiæ. Vindicatæ ab injuriis magistratuum provinciæ. Honor dignis paratissimus. Pœna in malos sera, sed aliqua. Superatur æquitate gratia, ambitio virtute. Nam facere recte cives suos princeps optimus faciendo docet; cumque sit imperio maximus, exemplo major est.

CXXVII. Raro eminentes viri non magnis adjutoribus ad gubernandam fortunam suam usi sunt; ut duo Scipiones duobus Læliis, quos per omnia æquaverunt sibi; ut Divus Augustus M. Agrippâ, et, proxime ab eo, Statilio Tauro: quibus novitas familiæ haud obstitit, quo minus ad multiplices consulatus triumphosque, et complura eveherentur sacerdotia. Etenim magna negotia magnis adjutoribus egent; [neque in parvo paucitas ministeria defecit:] interestque reipublicæ, quod usu necessarium, et dignitate eminere; utilitatemque auctoritate muniri. Sub his exemplis Tiberius Cæsar Sejanum Ælium, principe equestris ordinis patre na-

tum, materno vero genere clarissimas veteresque et insignes honoribus complexum familias, habentem consulares fratres, consobrinos, avunculum, ipsum vero laboris ac fidei capacissimum, sufficiente etiam vigori animi compage corporis, singularem principalium onerum adjutorem in omnia habuit atque habet: virum severitatis lætissimæ, hilaritatis priscæ, actu otiosis simillimum, nihil sibi vindicantem, eoque assequentem omnia, semperque infra aliorum æstimationes se metientem, vultu vitâque tranquillum, animo exsomnem.

CXXVIII. In hujus virtutum æstimatione jam pridem judicia civitatis cum judiciis principis certant. Neque novus hic mos senatûs populique Romani est, putandi, quod optimum sit, esse nobilissimum: nam et illi antiqui, ante primum bellum Punicum, abhinc annos CCC, Ti. Coruncanium, hominem novum, cum aliis omnibus honoribus, tum pontificatu etiam maximo, ad principale extulêre fastigium; et equestri loco natum Sp. Carvilium, et mox M. Catonem, novum etiam Tusculo Urbis inquilinum, Mummiumque Achaïcum, in consulatus, censuras, et triumphos provexêre. Et, qui C. Marium, ignotæ originis, usque ad sextum consulatum sine dubitatione Romani nominis habuêre principem; et qui M. Tullio tantum tribuêre, ut pæne assentatione suâ, quibus vellet, principatus conciliaret; quique nihil Asinio Pollioni negaverunt, quod nobilissimis summo cum sudore consequendum foret; profecto hoc senserunt, in cujuscumque animo virtus inesset, ei plurimum esse tribuendum. Hæc naturalis exempli imitatio ad experiendum Sejanum, Cæsarem; ad juvanda vero onera principis, Sejanum protulit; senatumque et populum Romanum eo perduxit, ut quod usu optimum intelligit, id in tutelam securitatis suæ libenter advocet.

CXXIX. Sed, propositâ quasi universâ principatûs Ti. Cæsaris formâ, singula recenseamus. Quâ ille prudentiâ Rhascupolim, interemtorem fratris sui

filii Cotyis, consortisque ejusdem imperii, evocavit; singulari in eo negotio usus operâ Flacci Pomponii, consularis viri, nati ad omnia quæ recte facienda sunt, simplicique virtute merentis semper, quam captantis gloriam! Cum quantâ gravitate, ut senator et judex, non ut princeps, et causas pressius audit * * *! Quam celeriter * * * ingratum et nova molientem oppressit! Quibus præceptis instructum Germanicum suum, imbutumque rudimentis militiæ secum actæ, domitorem recepit Germaniæ! Quibus juventam ejus exaggeravit honoribus, respondente cultu triumphi rerum, quas gesserat, magnitudini! Quoties populum congiariis honoravit, senatorumque censum, cum id senatu auctore facere potuit, quam libenter explevit, ut neque luxuriam invitaret, neque honestam paupertatem pateretur dignitate destitui! Quanto cum honore Germanicum suum in transmarinas misit provincias! Quâ vi consiliorum suorum, ministro et adjutore usus Druso filio suo, Maroboduum inhærentem occupati regni finibus, (pace majestatis ejus dixerim) velut serpentem abstrusam terræ, salubribus [consiliorum suorum] medicamentis coëgit egredi! quam illum, ut honorate, [ita] nec secure continet! Quantæ molis bellum, principe Galliarum ciente Sacroviro, Floroque Julio, mirâ celeritate ac virtute compressit, ut ante populus Romanus vicisse se, quam bellare, cognosceret; nuntiosque periculi victoriæ præcederet nuntius! Magni etiam terroris bellum Africum, et quotidiano auctu majus, auspiciis consiliisque ejus brevi sepultum est.

CXXX. Quanta suo suorumque nomine exstruxit opera! Quam piâ munificentiâ, superque humanam evectâ fidem, templum patri molitur! Quam magnifico animi temperamento Cn. quoque Pompeii munera absumta igni restituit! Qui quidquid unquam claritudine eminuit, id, veluti cognatum, censet tuendum. Quâ liberalitate, cum alias, tum proxime incenso monte Cælio, omnis ordinis hominum jacturæ patrimonio succurrit suo! Quantâ cum quiete ho-

fu
et
fo
fu
ral
pr
sar
dav
con
bar
pei
desc
oppi
spera
inter
serva
mum
Rhod
laurus
ad si
Pharn
Maur
Phars
quant
Hic a
enta ;
imperi
Fausti
que P
caveba
unum
imagin
gestus
lo ; ad
novissi
tris ab
velut in

minum, rem perpetui præcipuique timoris, supplementum, sine trepidatione delectûs, providet! * * Si aut natura patitur, aut mediocritas recipit hominum, verecunde cum Deis queri; quid hic meruit, primum, ut scelerata Drusus Libo iniret consilia; deinde, ut Silium Pisonemque tam * * * alterius dignitatem constituit, auxit alterius? Ut ad majora transcendam, quamquam et hæc ille duxit maxima; quid, ut juvenes amitteret filios? Quid, ut nepotem ex Druso suo? Dolenda adhuc retulimus; veniendum ad erubescenda est. Quantis hoc triennium, M. Vinici, doloribus laceravit animum ejus! Quamdiu abstruso, quod miserrimum est, pectus ejus flagravit incendio, quod ex nuru, quod ex nepote dolere, indignari, erubescere coactus est! Cujus temporis ægritudinem auxit amissa mater eminentissima, et per omnia Deis quam hominibus similior femina; cujus potentiam nemo sensit, nisi aut levatione periculi, aut accessione dignitatis.

CXXXI. Voto finiendum volumen sit. Jupiter Capitoline ac Stator, et auctor Romani nominis, Gradive Mars, perpetuorumque custos Vesta ignium, et quidquid Numinum hanc Romani imperii molem in amplissimum terrarum orbis fastigium extulit, vos publicâ voce obtestor atque precor, custodite, servate, protegite hunc statum, hanc pacem * * *, eique functo longissimâ statione mortali destinate successores quam serissimos; sed eos, quorum cervices tam fortiter sustinendo terrarum orbis imperio sufficiant, quam hujus suffecisse sensimus; consiliaque omnium civium aut pia * * *.

FINIS.

Excudit S. Hamilton, Whitefriars, London.